

T.C.

**KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TARİH ANA BİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ ANA BİLİM DALI**

**Birinci Meclis'ten Çok Partili Hayata Damar Arıkoğlu
(1920 - 1946)**

**Hazırlayan
Sedat İNCE
180471201**

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi. Erol YÜKSEL

KARAMAN-2021

	ENSTİTÜ TEZ ONAY FORMU	Doküman No	FR-285
		İlk Yayın Tarihi	05.02.2018
		Revizyon Tarihi	27.10.2020
		Revizyon No	01
		Sayfa No	1/1

Birinci Meclis'ten Çok Partili Hayata Damar Arıkoğlu (1920 - 1946)

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 14 / 01 / 2021

Bu tez, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 07/01./2021 tarih ve 01/03 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Hazırlayan	Kalite Sistem Onayı
-------------------	----------------------------

İçindekiler Tablosu

Özet	VII
Giriş	12
İttihatçılıktan Aktif Siyasete Kadar Damar Bey: Aile Çevresi ve Şahsiyeti.....	14
I. BÖLÜM	16
1.1. Başlangıcından Mondros Mütarekesine Birinci Cihan Harbi	16
1.2. Millî Mücadele ve Damar Arıkoğlu	17
1.2.1. Millî Mücadele’de Adana ve Çevresinde Genel Durum	17
1.2.1.2. Adana’nın Fransızlar Tarafından İşgali	18
1.2.1.3. Fransızların Adana’da Yıkıcı Faaliyetlerine Karşı Damar Bey	20
1.3. Damar Bey ve Millî Mücadele’deki Faaliyetleri.....	24
1.3.1. Konya Günleri	24
1.3.2. Pozantı Cephesi.....	26
1.3.3. Kavaklıhan Muharebeleri.....	29
1.3.4. Yirmi Günlük Mütareke	33
1.4. Damar Bey’in I. Meclis Dönemi Görüşleri.....	38
1.4.1. Damar Bey’in Misak-I Millîye Bakışı.....	38
1.4.2. Damar Bey ve Komünizm	39
1.4.3. Çerkes Ethem Olayında Düşünceleri.....	41
1.4.4. Vahdettin ve Damat Ferit Hakkındaki Düşünceleri	43
2. BÖLÜM	45
2.1. Birinci Meclisten Çok Partili Siyasi Yaşama Damar Bey’in Siyasi Faaliyetleri	45
2.1.1. 1920 - 1923 Dönemi Meclis Faaliyetleri.....	45
2.1.1.1. 26 Ocak 1921 Tarihli Fransızlar ve Ferda Gazetesi İle İlgili Konuşması	45
2.1.1.2. Gümrük Tarifesi Hakkındaki Kanun İle İlgili Konuşması	46
2.1.1.3. Lozan Konferansına Gidecek Heyet İle İlgili Önerisi	47
2.1.1.4. Kaçakçılığa Karşı Duruşu.....	48
2.2. 1923-1927 Dönemi Meclis Faaliyetleri.....	49
2.2.1. Meclis Gündemindeki Konuşmaları	50
2.3. 1927-1931 Dönemi Meclis Faaliyetleri.....	55
2.4. 1931-1935 Dönemi Meclis Faaliyetleri.....	58
2.5. 1935-1939 Dönemi Meclis Faaliyetleri.....	60

2.5.1. Meclis Faaliyetleri	61
2.5.2. Meclis Harici Faaliyetleri.....	63
2.5.2.1. Toprak Kanunu Hakkındaki Görüşleri	63
2.5.2.2. Uçak Alımı ve Yardım.....	66
2.5.2.3. İsmet İnönü'nün Adana Ziyareti	66
2.5.2.4. Süne Tehlikesi	68
2.5.2.5. Adana Sel Baskını.....	69
2.5.2.6. Pamuk Meselesi Üzerine İktisat Vekili İle Görüşmesi.....	70
2.5.2.7. Okul Hayratı	71
2.5.2.8. 1937 Damar Bey'in Seyhan Raporunda Adana ve Çevre İlçeler Hakkında Sosyal, Siyasi, İktisadi Tespitleri ve Düşünceleri	72
2.6. 1939-1943 Dönemi	78
2.6.1. Meclis Faaliyetleri	80
2.6.2. Meclis Dışı Faaliyetleri.....	82
2.6.2.1. Toprak Ve Ziraat Meselelerindeki Faaliyetler	82
2.6.2.2. 1940-1941 Yılında Adana'nın Sosyal, Siyasi Ve Ekonomik Görünümü	86
2.7. 1943-1946 Dönemi Meclis Faaliyetleri.....	91
2.8. Damar Bey'in Siyaset Sonrası Yaşamı	98
3. BÖLÜM.....	101
3- Damar Arıkoğlu: Adana ve Atatürk İle Münasebetleri ve Siyasi Kişiliği	101
3.1. Damar Arıkoğlu ve Adana.....	101
3.2. Damar Bey'in Atatürk'ün Yanında Olduğu Adana Ziyaretleri	102
3.2.1. Mondros Mütarekesi Günlerinde Adana Temasları 31 Ekim 1918	102
3.2.2. İkinci Ziyaret 5: Ağustos 1920.....	104
3.2.3. Üçüncü Ziyaret: 15 Mart 1923	107
3.2.4. Dördüncü Ziyaret: 16 Şubat 1931	116
3.2.5. Beşinci Ziyaret: 28 Ocak 1933	117
3.3. Atatürk İle Damar Arıkoğlu'nun Hatıraları	119
3.3.1. 15 Mart 1923 Atatürk'ün Adana Gezisi Hatırası.....	119
3.3.2. Kalp Krizi.....	120
3.3.3. Halifelik Konusu	121
3.3.4. Mussolini İle Alakalı Hatıra	123
3.3.5. İran Krizi.....	124
3.3.6. Fes Krizi	125

3.3.7. Hatay Meselesi	127
3.3.8. İsim Değiştirme Konusu.....	129
Sonuç.....	132
Kaynakça.....	135
Ekler.....	150

ÖN SÖZ

Millî Mücadele fikrinin ateşli savunucularından olan Damar Arıkoğlu, Adanalı çiftçi bir ailenin çocuğudur. Millî Mücadele dönemine girilen süreçte ailesinde yaşanan kayıplar ve uğradıkları işkenceler, Damar Bey'in Millî Mücadele etrafında toplanan kitleye katılmasını sağlamıştır. Cephede, geri planda kalıp lojistik ve maddi ihtiyaçların temini için çalışan Damar Bey, bu süreçte kendi yakın ticaret çevresini ve civar şehirlerin tüccarlarını ikna ederek Millî Mücadele'ye destek bulmaya çalışmıştır.

I. TBMM'nin açılmasıyla cephedeki arkadaşlarının da isteği üzerine meclise katılmıştır. Bundaki amaç ise cephe ile Ankara arasındaki bağlantıyı milletvekili sıfatıyla yürütebilmektir. Mecliste Atatürk ile dostluğu gelişmiş ve onun ekseriyetle yanında bulunan bir vekil hâline gelmiştir. Ayrıca CHP meclis grubunun üyesi ve güçlü hatiplerinden biri olmuştur. Milletvekilliğinin ilk on yılı içerisinde Ankara'da daha fazla bulunarak meclis toplantılarına katılmış; ancak 1930 Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ülkedeki seçmen kitlesinde uyandırdığı ilgi ve alaka neticesinde milletvekillerinin bölgelerde daha etkin olması gerektiği düşüncesi ortaya çıkmış ve bunun sonucu olarak vaktini çoğunlukla seçim bölgesi olan Adana ve ilçelerinde geçirmeye başlamıştır. Damar Arıkoğlu, yakın dostluğu sayesinde Atatürk'ün gezilerine de iştirak etmiştir. Siyasi hayatı boyunca meclis ve seçim bölgesi olan Adana'da daima toprak konuları ile ilgilenmiştir. Yeni devletin tarım ile kalkınacağı düşüncesini her yerde telaffuz etmiş; hiçbir zaman sanayi kavramına karşı çıkmamış hatta destek olmuştur.

Damar Arıkoğlu, 1920'de başlayıp 1946 yılına kadar süren 26 yıllık siyasi hayatı boyunca birçok siyasi olaya, kanunlara tanıklık etmiş ve bunlardan anılarında

bahsetmesi sebebiyle yakın dönem Türk siyasi hayatına da dolaylı olarak katkıda bulunmuştur. Çalışmamızda, Damar Arıkoğlu'nun siyasi kişiliği referans alınıp, Atatürk ile oluşturulan dostluk bağı çerçevesinde sahip olduğu anılara, katıldığı gezilere de yer verilerek kurucu kadro döneminde ve devamında yaşadığı yirmi altı yıllık süreçte siyasetteki yeri ve öneminin gösterilmesi amaçlanmıştır.

Çalışma konusunun belirlenmesinde ve sonraki evrelerde tecrübe ve bilgi birikimini benimle paylaşan ve âdeta yol gösterici bir kılavuz olarak yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Erol Yüksel'e, Arş. Gör Emre Koç'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu yolda beni destekleyen sevgili annem, kardeşim ve arkadaşlarım Osman Nazım Kara ve Büşra Şahin'e de desteklerinden dolayı çok minnettarım.

Karaman, Ocak 2021

ÖZET

Damar Arıkoğlu, 17 Kasım 1889'da Adana'da dünyaya gelmiştir. Adana'nın ileri gelenlerinden Arıkoğlu Süleyman Hacı'nın oğludur. Büyükdikili köyünde ailecek çiftçilikle uğraşmışlardır. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki'ye üye olmuştur. Adana'ya vali olarak atanan Cemal Bey tarafından Millî Eğitim Müdürlüğünün İlköğretim Yönetimi Kuruluna dâhil edilmiştir. Tarım odasına ve 1910 yılında Donanma Cemiyeti'ne üye olmuştur. Balkan Savaşları'nda tam teçhizatlı bir taburun Adana'dan cepheye gönderilmesinde görev almıştır. 1913'te İttihat ve Terakki Partisi il kongresinde yönetim kuruluna, devamında ise il genel meclisine üye olarak seçilmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında askerlik hizmetini bedelli olarak yerine getirmiştir.

25 Kasım 1918'de Adana'nın Fransızlar tarafından işgali sonucu Muhtar Fikri ve İsmail Sefa ile birlikte Damar Bey'den şehri terk etmesi istenmiş; ancak bunu kabul etmemiştir. Bunun tam aksine, Fransızlar ve Ermenilerin ortaklaşa düzenledikleri baskın ve terör olaylarına karşı ulusal örgütler oluşturmaya çalışmıştır. Gerçekleştirdiği faaliyetler sonucu tutuklanan Damar Bey, Konya'ya gitmek zorunda kalmıştır. Konya'da millî birlikler kurarak Adana'da kurtuluş hareketinin başlamasında rol oynamış ve meclise katılmadan istifa eden Tefik Bey'in yerine Adana'dan milletvekili seçilmiştir. Cephedeki görevi dolayısıyla meclise 1 Temmuz 1920'de katılabilmektedir. Mecliste iktisat ve içişleri komisyonlarında çalışırken II. toplantı yılında iktisat komisyonluğunun kâtipliğini; III. toplantı yılında ise başkanlığını yapmıştır. Ayrıca, mecliste Müdafaa-i Hukuk Grubu ve Cumhuriyet Halk Partisi üyeliklerini de üstlenmiştir. I. TBMM'de otuz beş konuşma yapan Damar Bey, iki soru önergesi ve bir kanun önerisi vermiştir. 1920-1946 yılları arası TBMM'deki

görevini sürdürmüş; 1946 yılındaki seçimlerde ise partisinden aday gösterilmemiştir. 1950 seçimleri için bir mektup yazarak siyasete dâhil olmak istemiş; fakat yine aday listesine alınmamıştır.

“Zamir” olan asıl adı 1934’te Atatürk tarafından “Damar” olarak değiştirilmiştir. Damar Arıkoğlu, milletvekilliğinden sonra tarım işletmeciliğiyle ilgilenmiştir. Evli ve yedi çocuk babasıdır. Oğullarından Dünder Arıkoğlu, uçak kazasında hayatını kaybetmiştir. Diğer oğullarından Daniş Arıkoğlu Adana Belediye başkanlığı, Necdettin Arıkoğlu ise Adana’da çiftlik işleri ile alakadar olmuştur. Kendisi ise 8 Nisan 1969’da İstanbul’da vefat etmiştir. Naaşı Adana Asri Mezarlığındaki aile kabristanında toprağa verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Damar (Zamir) Bey, Millî Mücadele’de Adana, CHP, Güney Cephesi, Kavaklıhan Muharebesi, Ziraat.

Abstract

Damar Arıkoğlu was born on 17th November in 1889 in Adana. He was the son of someone well known as Süleyman Hacı. They were farmers in Büyükdikili village . They became the members of Committee of Union and Progress after the proclamation of II Constitutionalism monarely. He was included to the primary administration of the National education by the Adana governor, Cemal. He became the member of chamber of the farming and the navy in 1910. He was on duty to send a battalion with a full equipment from Adana to the front in the Balkan war. He was elected as a member to the administrative Committee of Union and Progress and after that as a member provincial consul in 1913. During the first World war he completed his military service with paid.

On November 25, 1918 he was asked to leave the city with Muhtar Fikri and İsmail Sefa by the French. But he denied. He organized the national organizations against the French and the Armenians he was arrested because of it and he was forced to go to Konya. But these did not stop him. He contributed to the struggle in Adana by create national unions in Konya. He was elected as a member of parliament instead of Tevfik Bey who resigned the begin. He was able to join to the parliament with same delay on 1st July in 1920 for the reason of his duty in army. While he was in parliament, in the second year he became the clerkship and in the third year the president of the economy commission. He also undertook the membership of Müdafai Hukuk group and Republican People's Party. He did 35 speech and also give two question offers and a law offer in the first Grand National Assembly of Turkey. He continued his duty in the Turkish Grand National Assembly between 1923-1946; In the 1946 elections, he was not nominated from his party. He wanted to get involved in

politics by writing a letter for the 1950 elections; but again he was not included in the candidate list.

Its name was changed from Zamir to Damar by Atatürk in 1934. He was interested in farming after he became a deputy. He is married and has 7 children. One of his sons, Dünder Arkıoğlu, died in a plane crash. He died in Istanbul on April 8, 1969. He was buried in Adana.

Key Words: Damar (Zamir) Bey, Adana in the national struggle, Republican People's Party South front, Kavaklıhan Battle, Farming.

Kısaltmalar

ATAM	: Askeri Tarih Araştırma Merkezi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
BOA	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	:Çeviren
DP	: Demokrat Parti
Edt.	: Editör
f.	:Fon Kodu
Haz.	: Hazırlayan
s.	:sayfa
S.	: sayı
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
y.	:Yer numarası

GİRİŞ

Damar Arıkoğlu, Osmanlı Devletinin son döneminde yaşanan Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşına tanık olmuştur. Milli Mücadele’de ülkenin kurucu kadrosunda yer almıştır. Türkiye’nin çağdaşlaşmasına, dönüşümüne ve demokrasiye gidilen yolda geçirilen evrelere tanıklık eden önemli isimlerden biridir. Millî Mücadele’de aktif rol alarak, bu mücadeleye destek sağlayan, köklü reformlara katkısı olan ve yardım etmekten çekinmeyip siyasi faaliyetler yürüten önemli bir figürdür.

Önemli insanların yaşamlarının başkaları tarafından yazılması olarak tanımlanan biyografilerin asıl özelliği anlatılan kişinin hayatına ek olarak yaşadığı dönemin karakteristik özellikleri hakkında da araştırmacılara bilgiler sunmasıdır. Bu açıdan biyografiler siyaset ve tarih biliminin önemli bir referans kaynağı olmuştur.¹ İlk çağlarda başlayıp bugünlere kadar gelen bu yazım türüne, dönemi anlayabilme açısından hayati bir önem taşıdığı için günümüzde de fazlaca rağbet gösterilmektedir.²

Bahsettiğimiz hususlar açısından bakıldığında zaman Damar Arıkoğlu’nun doğumu Osmanlı’nın bunalımlı olduğu yıllara rastlarken; vefatı 1969 yılına denk gelmektedir. Damar Bey 80 yıllık yaşamında, Osmanlı’nın son dönemine şahitlik eden, Millî Mücadele döneminden çok partili hayata ve devamında 1960 darbesine tanıklık eden bir siyasi kişiliktir. 1920 yılından 1946 yılına kadar aktif siyasetin içinde yer alması, dönemin siyasi reform ve olaylarını anlayabilmek açısından önemlidir. Uzun yaşamındaki tanıklıkları ve siyasi olaylardaki etkinlikleri sebebiyle, objektif bir bakış açısıyla incelenilmesi gereken bir şahsiyettir.

¹ İlber Ortaylı, “Türk Tarihçiliğinde Biyografi İnşası ve Biyografik Malzeme Sorunsalı”, **Osmanlı’dan**

² Nihal Şahin Utku, “Biyografik Tarih Yazımı İçin’de Siyer”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S: 44 (2013/ 1), s. 280.

Damar Arıkoğlu siyasi ve idari olarak kritik görevler üstlenmiştir. Türkiye'yi kuran kurucu kadroda aktif rol almış ve çok partili hayata kadar devam eden siyasi dönemde etkili olmuştur. Meclisteki idari faaliyetlerinde olduğu kadar Millî Mücadele yıllarında tanındığı Adana şehrinin siyasi, sosyal gelişimi açısından öneme sahip olan bu ismin hayatının biyografik bir eser olarak ortaya konmamış olması bir eksikliktir. Çalışmamız bu eksikliği gidermeye yönelik bir amaç taşımaktadır.

Damar Arıkoğlu'nun hayatına dair akademik veya farklı çalışmalar açısından müstakil bir eser yer almamaktadır; ancak Gülüstan Köse'nin *Birinci Meclis'te Adana Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri* adlı yüksek lisans tezinde Damar Bey'in birinci meclisteki, meclis faaliyetleri ile ilgili sınırlı bir çalışma vardır. Ayrıca Ali Vehbi Teke'nin *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde I-V. Dönem Adana Faaliyetleri* isimli yüksek lisans tezinde TBMM faaliyetleri üzerinde bir inceleme yapılmış ve Damar Bey'in birinci dönem faaliyetleri üzerinde kısaca durulmuştur. Sonuç olarak; böylesine bir siyasi figürün müstakil olarak çalışılmaması çalışmanın başlangıç noktalarından birisidir.

Çalışmamızda Adana Milli Müdafaa Hukuk Cemiyeti'ne dâhil olan Damar Bey'in Birinci Meclise kadarki faaliyetleri Millî Mücadele başlığının altında incelenmiştir. Daha sonra Meclis Zabıt Cerideleri ve *Resmi Gazete* ışığında 1946 yılına kadar geçen süreçteki meclis faaliyetleri ele alınmıştır. Bu yılların incelenmesinde bölge basını gazetelerinden *Yeni Adana*, *Türk Sözü*, *Yeni Mersin* vb. gazetelerin yanında ulusal gazetelerle beraber birçok farklı bölgelere ait yerel gazeteleri de taranmıştır.. Ek olarak raporlarla birlikte konu ve olaylara tanık olan kişilerin hatıraları da dâhil edilmiştir.. Mustafa Kemal Atatürk'ün sevdiği şehirlerden olan ve sık sık ziyaret ettiği Adana şehrine yapmış olduğu ziyaretlerde Damar Bey ile

girmiş olduğu diyaloglar ve gezi esnasındaki yaşanan olayları yerel ve ulusal gazeteler ile birlikte kişisel hatıralarla karşılaştırmalı şekilde incelenmiştir. Daha sonra Damar Bey'in Atatürk ile ilgili anılar ortaya konulmuştur.

Siyasi hayatı sonlandıktan sonra 1961 yılında tamamlamış olduğu *Hatıralarım* adlı eseri, çocukluğundan I. Dünya Savaşı sonrasına ve Millî Mücadele'den Atatürk ile oluşan dostluklarına dair birçok önemli bilgi ve anı içermektedir. Çalışmamızda kullanılan kaynaklar, meclis konuşmaları, yazılı ve sözlü önergeler, arşiv kaynakları, Resmi Gazeteler, Zabıt Cerideleri gibi kaynaklar ile beraber 26 yıllık Adana milletvekili olmasından dolayı Adana ve Mersin yerel basını ile beraber ulusal gazetelerde incelenmiştir. Ayrıca 1920-1946 yılları arasında milletvekilliği yapmış olan isimlerin biyografi ve anıları detaylı şekilde ele alınmıştır.. TBMM kütüphanesine bağlı bilgi ve kaynaklardan istifade edilmiş, tetkik ve telif eserlerden de faydalanılmıştır.

İttihatçılıktan Aktif Siyasete Kadar Damar Bey: Aile Çevresi ve Şahsiyeti

Damar Bey, 17 Kasım 1889'da Adana'da doğar. Şehrin ileri gelenlerinden Arıkoğlu Süleyman Hacı'nın oğludur. Büyükdikili köyünde ailecek çiftçilikle uğraşırlar.³Özel öğrenim görür. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki'ye katılır. Adana'ya vali olarak atanan Cemal Bey tarafından Millî Eğitim Müdürlüğünün İlköğretim Yönetimi Kuruluna getirilir. Tarım odasına ve 1910 yılında Donanma Cemiyetine üye olur.⁴ Balkan Savaşları'nda Adana'dan tam teçhizatlı bir taburun cepheye gitmesinde etkili olur. 1913'te İttihat ve Terakki Partisi il kongresinde yönetim kuruluna, devamında ise il genel meclisine üye olarak seçilir.⁵ I.

³ Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, Tan Matbaası, İstanbul 1961. s. 36-46

⁴ Damar Bey'in *Tercüme-i Hal Belgesi*, TBMM Arşivi, Devre 5, Sicil No: 329.

⁵ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, c. 3, Türkiye Büyük Millet Vekilleri Vakfı Yayınları, s. 47-48.

Dünya Savaşı'nda bedelli askerlik yapar ve bir süre tarım ile uğraşır. 25 Kasım 1918'de Adana'nın Fransızlar tarafından işgali sonucu İttihatçı kimliklerinden dolayı Muhtar Fikri ve İsmail Sefa ile Adana'yı terk etmeleri istenir. Bunu kabul etmeyip Fransızların Ermenilerle ortaklaşa düzenledikleri baskın ve terör olaylarına karşı ulusal örgütler oluşturmaya çalışır. Bir müddet sonra tutuklanan Damar Bey Konya'ya gitmek zorunda kalır.⁶ Burada millî birlikler kurarak Adana'da kurtuluş hareketinin başlamasında etkili olur. Meclise katılmadan istifa eden Tevfik Bey⁷'in yerine Adana'dan milletvekili olur. Cephedeki görevi dolayısıyla 1 Temmuz 1920'de Meclise katılır.

Söylediğinin arkasında durmayı daima erdemlilik olarak gören Damar Bey, siyasi hayatı boyunca ilkelerinden kopmamıştır. İlkelerinde Cumhuriyetin korunması ve Osmanlı'dan kalan Ziraat Bankası gibi kurumlara karşı bir duruş sergileyerek ülkenin modernleşmesi konusunda aktif rol almıştır. Ülke ile ilgili yaptığı diplomatik, ziraat, sanayi vb. birçok konuda üyesi olduğu parti grubundaki arkadaşlarıyla çokça tartışmalara girmiştir. Andrew Mango'ya göre Türk milliyetçisi olarak tanımlanan Damar Bey, kendisini mecliste belli etmekten asla çekinmemiştir.⁸ Bu ve buna benzer tutumları ise kısa sürede Mustafa Kemal Paşa'nın güvenini kazanmasını sağlamıştır.

⁶ Damar Bey'in **Tercüme-i Hal Belgesi**.

⁷ Tevfik Gülekli Adana Müdafaa-Hukuk Cemiyeti yürütme kurulu üyesidir. I. Meclise gelmeden istifa etmiştir. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_eski.sonuc?adi=&il=ADANA&kelime=&meclis=&soyadi (E.T. 14.12.2020); Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, **TBMM Albümü, 1920-1950**, TBMM Yayınları, Ankara 2010, C. 1, s. 9.

⁸ Andrew Mango, **Atatürk**, Sabah Kitapçılık, İstanbul 2000, s. 191.

I. BÖLÜM

1.1. Başlangıcından Mondros Mütarekesine Birinci Cihan Harbi

Siyasi birliklerini tamamlayan Almanya ve İtalya, Avrupa devletleri için tehdit oluşturmaya başlamıştı. Almanya ve İtalya'nın saldırgan tutumu konuyu Cihan Harbi'ne getirdi. Osmanlı bu süreçte İngiltere ve Fransa ile görüşmeler yaptıysa da bir sonuç elde edemedi, bunun sonucu olarak da Almanya ile ittifak anlaşması yaptı. Başta tarafsız kalmak istemişse de savaşa dâhil olan Osmanlı, askerî ve ekonomik yorgunluklardan dolayı genel olarak başarılı olamadı. Dolayısıyla Mondros Mütareke'sini imzalamak zorunda kaldı.

Osmanlı Devleti'ni temsil eden heyet 26 Ekim, saat 21.00'de Mondros limanına ulaşmıştır. Ertesi gün ise Mondros limanına demirlenmiş olan H.M.S. Agamemnos gemisinde görüşmelere başlandı. Üç gün süren görüşmelerden sonra 30 Ekim 1918'de Rauf Bey Mondros Mütarekesini imzalandı.⁹ Ancak bu ağır anlaşmanın yapılması Anadolu'da hayal kırıklığı yarattı

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde imzalanan Mondros Mütarekesi ve benzeri anlaşmalar sonucu geri çekilmek zorunda kalınan topraklar, yaşanan yenilgilerin suçluları kimlerdir ve sebepleri nelerdir, şeklinde sorgulamaların yapılmasına neden olmuştur. Enver, Cemal ve Talat Paşaların ülkeyi terk etmesi ile sorumluluk, devleti yöneten bu üç paşaya kalmıştır. Bu doğrultuda Damar Bey, hatıralarında İttihat ve Terakki Fırkası'nın ileri gelen zümrenin namuslu, dürüst ve

⁹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev: Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 239-240; Sina Akşin, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Gelecek Yayınevi, İstanbul 1980, s. 289; Mete Tunçay, **Mondros Mütarekesi**, (Edt: Sina Akşin), **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yayınevi, İstanbul 2000, s. 52-54; **Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 35.

vatansever bir kesim olduğunun tartışılmaz bir gerçek olarak kabul eder, fakat devleti yönetecek kapasitede devlet adamları olmadığını itiraf eder sözleri olmuştur.¹⁰

Damar Arıkoğlu'nun yakın dostlarından Ali Fuat Bey¹¹ ise 1921'de Moskova büyükelçiliği sırasında Enver ve Cemal Paşalar ile görüşmeler yapmıştır. “*Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nazırı ve Başkumandan vekili olan Enver Paşa, Türk harbini başından sonuna kadar en geniş bir salahiyyetle idare etmiştir.*”¹²

1.2. Millî Mücadele Ve Damar Arıkoğlu

1.2.1. Millî Mücadele'de Adana Ve Çevresinde Genel Durum

Mondros Mütarekesi sonrası Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'daki ilk günleri şehir ve çevresinin geleceği bakımından mühim gelişmelere sahne olmuştur. Mütareke hükümleri bölgenin istikbali açısından birçok olumsuzluk içermektedir. Mustafa Kemal Paşa, imzalanan mütarekenin maddelerinin ağır şartlar içermesi nedeniyle Adana'nın ileri gelenlerini bir araya toplamıştır. Burada Paşa, Adanalılara, durumu iyi görmediğini, İtilaf Devletleri ile imzalanan mütareke hükümlerine bu devletlerin riayet etmeyecekleri gibi aksine daha da ağır şartlar altında memleketi ezeceklerini, bu yüzden büyük felakete maruz kalacak yerlerden birisi olan Adana'nın zayiata uğrayacağını söylemiştir. Tavsiye olarak ise şimdiden işgal kuvvetlerine karşı koymak ve mücadeleye hazır olmak için aralarında bir teşkilat kurmalarını, munasip yerlerde siper kazmalarını istemiştir. Bunun yanında gerekli silah ve malzemenin kendisi

¹⁰ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 66.

¹¹ Ali Fuat Cebesoy, 1882 yılında İstanbul'da doğdu. Harp okulunda Mustafa Kemal ile tanıştı. 1902 yılında Harp okulundan 1905'de Harp Akademisinden mezun oldu. Beyrut ve Rumeli'de görev yaparken İttihat Terakki Cemiyetine katıldı. Balkan savaşı ve I. Dünya Savaşı'nda aktif görev aldı. Daha sonra Milli Mücadele'nin başlamasıyla Mustafa Kemal'e destek verdi. Bkz: Ayfer Özçelik, Ali Fuat Cebesoy, C. 7, **Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, Ankara 1993, s. 194-195; **Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Ankara Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989, s. 165-167.

¹² Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul 2007, s. 68.

tarafından temin edileceğini Damar Bey'in tabiriyle *istikbali görür gibi* ifade etmiştir.¹³ Damar Bey'in anlattıklarını doğrular nitelikte Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncelerini Ali Fuat Bey şu şekilde aktarmıştır: “*Vardığımız müşterek kanaat şu idi: İngilizler ve onu takiben diğer itilaf devletleri mütareke filan dinlemeyecekler.*” Mustafa Kemal'in düşünceleri sadece fikri çerçevede kalmayıp eyleme dönüşmüştür. Buna göre Ali Fuat Paşa'nın 20. kolordunun başına gelmesini ve ilk müdafaa tedbirlerinin merkezini Kilikya'da kurmasını istemiştir.¹⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın ilk mücadele fikrini Adana'da dile getirmesi ve bu yönde görüşmeler yapması oldukça önemlidir. Mondros Mütarekesi'nden sonra Millî Mücadele kavramını benimsemiş kendisine yakın komutanlarla ve bölgenin önde gelen kişileriyle görüşmeler yapılmıştır. Bu yola çıkmak için girişimlerde bulunması, ona yakın ve inanan bir kesimin oluşmasına neden olacaktır.

1.2.1.2. Adana'nın Fransızlar Tarafından İşgali

Adana'nın işgal edileceği yönündeki haberler şehirde endişeye neden olmuştur. Bu nedenle Adana'nın ileri gelenleri bir toplantı tertiplemişler ve İstanbul'a durumu bildiren bir telgraf göndermeye karar vermişlerdir: “*İlk mütareke görüşmelerinde vilayetimizin pek haklı olarak işgalinden vazgeçilmesi esasen meymus ve mahzun olan kalplerimize teselli vermişti. Bu defa tahliyesine muvafakat edilmesi, bütün vilayetimiz ahalisini hayret ve teessür içinde, yeis ve matemlere boğdu. Nasıl oluyor da, koca bir İslam Türk vilayetinin sebepsiz tabliyesine rıza gösteriliyor? ...*” Telgraf, Adana valisi adına milletvekili Suphi Paşa, Belediye Başkanı Kadri Bey, Müftü Mehmet Tahir ve

¹³ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 67-68; Süleyman Hatipoğlu, **Türk Fransız Mücadelesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s. 33.

¹⁴ Cebesoy, **Milli Mücadele**, s. 80.

Hüseyin Bey tarafından imza edildi.¹⁵ Damar Bey kendisinin de bulunduğu toplantıyla ilgili çeşitli görüşler ileri sürmüştür: “*Hepsi can çekişen bir hastanın tazammülünden başka bir şey değildi. Verilen karar padişah efendimiz hazretlerine Adana’yı işgalden kurtarmak telgrafı idi. İmzalandı ve çekildi.*”¹⁶ Ancak Adanalıların büyük umut bağladığı telgraf sonuçsuz kalmış ve Albay Raymond Adana’yı 21 Aralık 1918’de Fransa adına işgal etmiştir.¹⁷

Raymond Adana’ya 25 Kasım’da gelmiş ve Murat Palas oteline yerleşmiştir. Daha sonra Vali Nazım Bey’i makamında ziyaret ederek, koyu İttihatçı olarak tanınan İsmail Safa¹⁸, Muhtar Fikri (Mersin Mebusu), Küçük Mustafa ve Damar Bey’in Adana’yı terk etmelerini talep etmiştir.¹⁹ Telgraf çekildiği dönemde ismi geçen kişilerin Adana’da kaldığı anlaşılmaktadır. Vali Nazım Bey bu konuda karar verip kendilerine ileteceklerini ifade etmiştir.

İttihat ve Terakki kulübünde toplananlar arasında bulunan Damar Bey yapılan toplantıdaki konuşmayı şu şekilde aktarmaktadır: “*Memleketten uzak kalmanın hiçbir faydası olmadığını, Türkiye’nin her tarafının bugünlerde karanlık içinde yüzdüğünü*

¹⁵ Kasım Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşı’nda Adana Cephesi**, Mesleki ve Teknik Açık Öğretim Matbaası, Ankara 1996, s. 3-4; Kemal Çelik gönderilen telgrafın adının bir feryat name olduğunu ve imza atan kişi sayısının 188 olduğu ifade edilmektedir. Bkz: Kemal Çelik, **Milli Mücadelede Adana ve Havalisi 1918-1922**, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 33; Telgraf içerisinde bölgenin tarihi ve nüfus gibi konuları hakkında içeriğe de sahiptir. Bkz: M. Tayyip Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi’nden Büyük Millet Meclisi’nin Açılmasına**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 26-27.

¹⁶ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 74.

¹⁷ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 74; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I (Açıklamalı Kronoloji) Mondros’tan Erzurum Kongresi’ne (30-Ekim 1918-22 Temmuz1919)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 68; Onar eserinde Fransızların Adana’yı 18 Aralık ta işgal ettiğini ifade etmektedir. Mustafa Onar, **Saimbeyli**, Ekin Yayıncılık, Adana 1989, s. 83.

¹⁸ İsmail Safa Özler, 1885 Adana doğumludur. Çiftçi bir ailenin oğludur. Eğitimini Adana’da almıştır. Adana ve Şam’da memurluk yaptıktan sonra istifa ederek Şam’da Tarih ve coğrafya öğretmenliği yapmıştır. 1923 yılında özel bir okul kurmuştur. Milli Mücadele’nin başlamasıyla okulu kapatarak Pozantı’daki direniş merkezinde çalışmaya başlamıştır. I. TBMM için yapılan seçimlerde Mersin’den milletvekili seçilerek meclise girmiştir. Pozantı kongresinden sonra Adana valiliği görevini yürütmüştür. Bkz: Çoker, **Parlamento Tarihi**, C. 3 s. 782-783; **Türk Sözü** 29 Haziran 1940, s. 1-3; **TBMM Albümü**, s. 81.

¹⁹ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 72.

*doğru dürüst temiz insanlar olduğumuzu durumun biraz daha inkişafına kadar memleketten uzaklaşmanın muvafık olamayacağı kanaatine vardık. İki gün sonra Muhtar Fikri ve İsmail Safa arkadaşlarımız memleketi terketmeğe karar verdiklerini bildirdiler. Küçük Mustafa gitmiyordu. Ben de kalmaya karar vermiştim.”*²⁰ Neticede Adana’nın işgali Mustafa Kemal Paşa’yı

haklı gösterecek ve ileri görüşlülüğünü ortaya çıkaracaktır. Fransızlar, Çukurova bölgesini işgal edip ve Toros tünellerini kontrol ederek ekonomik getirisi yüksek olan tarım ve hayvancılığın yoğun olduğu bu coğrafyayı elde tutup Osmanlı’dan tahsil edemediği alacaklarını karşılamaya çalışacaktır.²¹ Öte yandan Fransızların hesap etmediği bir durum meydana gelecek ve güçlü bir savunmayla karşılaşacaktır.

1.2.1.3. Fransızların Adana’da Yıkıcı Faaliyetlerine Karşı Damar Bey

Bölgede herhangi bir mukavemet olmaması için Fransızlar 19 Ocak 1919 tarihli kararname ile silahların 24 saat içinde gösterilen yerlere teslim edilmesini, daha sonra evlerin kontrol edilip evinde silah bulunanların ise idam edileceğini ilan etmişlerdir. Adanalılar 24 saat içinde silahlarını teslim etmiştir. Fransızlar tarafından toplanan silahlar Seyhan nehri ve bazı alanlara gömülmüştür. Evleri kontrol etmek için giren Ermeni kadınları ise pek çok hırsızlık olayına karışmıştır.²² Belediye reisi Hacı Bey’in oğlu Tevfik Bey’in evinde birkaç mermi ele geçirilmiştir. Tevfik Bey alikonularak Köprübaşı’nda bir ağaca çırılçıplak sıkıca bağlanmıştır. Daha sonra

²⁰ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 73.

²¹ Adana’ya gelen gıda ihtiyaçlarını engelleyerek oluşabilecek tepkilerin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bkz: **BOA DH.İ.UM.** 20/2; **BOA DH.** ŞFR. 656/15.

²² Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 77-78; Kasım Ener “silah ve tüfeklerin özel bir aletle bulunduğu şehirden halka propaganda edildiği ve halkın vermediği silahları Seyhan ırmağına atıldılar”. diyerek ifade etmiştir. Ener, **Çukurova**, s. 10-11.

kırbaçlar altında vücudu simsiyah oluncaya kadar dövülmüştür.²³ Ahmet Remzi Bey'in²⁴ evinde sakladığı silahların duvarın içine gömülü vaziyette bulunması üzerine kendisi idam cezasına çarptırılmıştır. Bunun üzerine kadın çarşafı giyerek şehirden ayrılmıştır.²⁵ Şehrin ileri gelenlerinin bu şekilde aşağılanması halkın ümitlerini tüketmektedir.

Damar Bey tutuklanışını şu şekilde anlatmaktadır: *“Bir gün Küçük Oğlumla bir fotoğrafçının dükkânından çıkarken, eskiden belediye memuru olarak tanıdığım Kirkor şimdi polis memuru olmuş yanıma sokuldu jandarma kumandanı Kaptan Lopidin'in nezdinde beni davet ettiğini bildirdi. Çocuğu bir tanıdıkla eve gönderdim. Doğruca Lopidin'in dairesine gittim. Ayağa kalktı birlikte gelmemi söyleyerek daireden ayrıldık. Doğruca hapisaneye gittik Müdüre benim tevkif edildiğimi söyleyerek ayrıldı. Tevkifhaneye girdiğim zaman daha birçok kimselerin benim gibi tevkif edildiğini gördüm.”*²⁶ Anılarında, hapiste bir aydan fazla kaldığı belirtilmiştir; ancak gün sayısına net olarak ulaşamamıştır.

²³ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 78; Kasım Ener eserinde İşgal kuvvetlerinin Türklerde silah kalıp kalmadığını öğrenmek amacıyla şehrin tanınmış kimselerinden birinin cezalandırılmasının düşünüldüğünü ifade eder. Bu düşünceye uygun kişi olarak Tevfik Kadri Ramazanoğlu'nu uygun görürler. Evini iki kez ararlar, ilkinde çamaşır sepetine gizlice mermi koyduklarını, ikincisinde ise içinde mermi varmış gibi bulup çarımha gerip telli kırbaçla 20 kez kırbaçladıklarını anlatır. Ener, **Çukurova**, s. 11.

²⁴ Ahmet Remzi Bey 1892 yılında Adana'da doğdu. Babası Abdullah Bey annesi Raziye hanımdır. Ahmet Remzi Bey çocukluğunda geçirdiği bir kaza sonucun sol kolunu kaybetmiştir. Adana Öğretmen Okulu mezunudur. 1915'de yedek subay olarak askere alınmıştır. Tepebağ'daki Askeri Dikimevi'nde müdürlük yapmıştır. 25 Aralık 1918 'de Adana gazetesini çıkarmıştır. Ancak 3. sayısını çıkarmasıyla valilik kararıyla kapatılmıştır. 25 Aralık 1920'de Yeni Adana gazetesinin çıkartılmasında etkili olmuştur. Adana Vilayeti Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanlığı görevinde bulunmuştur. Adana milletvekilliği yapmıştır. Bkz: Mustafa Çufalı, **Türk Parlamento Tarihi VIII Dönem 1946-1950**, C, 3, TBMM Yayınları, Ankara 2012, s. 952-953; Tekin İdem, **Adana Vilayeti Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Ahmet Remzi(Yüreğir) Bey**, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2005, s. 40-76.

²⁵ Tekin İdem, *Ahmet Remzi Yüreğir'in Hayatı ve 8.Yasama Dönemi Faaliyetleri*, **Tarih Okulu Dergisi**, S. 22, s. 328; **Yeni Adana** Gazetesi, 5 Ocak 1963, s. 3-4.

²⁶ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 80.

Hapishanedeki tutuklu tüm mahkûmlar aynı gün serbest bırakılır. Hapishane çıkışı bir polis yanına gelir ve Damar Bey'in Fransız işgal mıntıkasının istihbarat şefi Mösyö Kiz'in bürosuna gitmesini ister. Kiz'in Damar Bey'le arasında geçen konuşma şu şekilde anlatılmaktadır: *“İttihat ve Terakki komitesinin Adana teşkilatının ileri gelenlerinden ve umumi meclis azalarından olduğunu biliyoruz. Komitenin koca Türkiye'yi ne akıbetlere sürüklediğini görüyorsunuz. Size benzeyen ve gibi komite hizmetlerinde bulunan arkadaşlarınız, Adana'yı çoktan terk ettiler. Sizin burada inatla kalmanız dikkat nazarımızı çekmekten hali kalmamıştır. Şahsen temiz, Ermeni tehcirine karışmamış, dürüst bir insan olduğunuzu öğrendik. Fakat koyu bir komiteci olduğunuzu da biliyoruz. Politikacılığa asla müsaade etmeyeceğiz. Osmanlı devletinin burası ile bir alakası kalmamıştır. Avdetini düşünmek de hayaldir. Halkımızın ve memleketin talihi varmış, Fransız devleti gibi zengin, medeni bir hükûmetin işgaline girdiniz. Bugünkü anormal günler nasıl olsa geçecektir. Sükûnete kavuşacaksınız. Yıkık pis, harap memleketinizi, mamur, medeni Avrupai bir şehir haline getireceğiz. Dört yanını asfalt ve şoselerle birbirine bağlayacağız. Yüzlerce yıllardan beri ovanızı tahrip eden ırmaklarınızı tanzim ederek topraklarınızı sulanacak bir hale getireceğiz. Mütehassıslarımızla mahsulatınızı islah edecek, randımanını kat kat arttıracacağız, Buranın kısa bir zaman da cennet olduğunu göreceksiniz ve gözlerinize inanamayacaksınız.”* ifadelerini kullanarak Damar Bey'e ek bir hafta daha süre verdiğini söyler ve Kilikya hudutlarını terk etmesini ister.²⁷

Damar Bey, düşünceleri ile İttihat ve Terakki'nin vatansever olduğunu kabul etmiş; ancak Enver Paşa'nın hatalarının ülkeyi bu duruma soktuğunu da dile getirmiştir. Ayrıca şurası önemlidir ki Çukurova'daki ırmakları kullanarak bölgedeki

²⁷ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 86-87.

toprakları daha verimli hale getirme fikri masada kalmamıştır. Söz konusu fikir bölgenin ekonomik açıdan mevcut gelirinin nasıl arttırılacağı yönünden önemlidir.²⁸ Damar Bey bu gelişme karşısında eve geçip ev ahalisine bu durumu anlatarak gitmesi gerektiğini ifade etmiştir. Güvendiği adamı Ferhat Ağa'yı da yanına alarak Mersin'e gitmiştir. Daha sonra faytonla Silifke'ye hareket etmek istemiş; fakat yoldaki çevirmede elinde seyahat vesikası olmadığı gerekçesi ile karakola götürülmüştür. Sorguya çekilen Damar Bey'e söylenenler manidardır: *“Evet, biliyorum, birçok kötü adamlar orada toplanıyor, sen de onlara iltihak edeceksin, üzerimize gelmenizi bekliyoruz. Çizmelerimiz altında nasıl ezildiğinizi göreceksiniz. Haydi buna bir vesika verin defolup gitsin emrini verdi. Aldığı vesika ile tekrar yola çıktıysa da aynı noktada tekrar çevrilmiş ve üç süngülü jandarma ile uzakta bulunan hükûmet dairesine yaya olarak sevk edilmiştir. “Çarşıdan geçilirken bütün mağazaların, dükkânların sahipleri ve halk bize bakıyordu. Ermeni ve Rumların yüzü gülüyor, Türklerin yüzü ise üzgün ve asıktı. Yakın dostlarım bana bakamıyor, başlarını eğiyorlardı. On gün kuru tahta üzerinde yattım. Teşhir hadisesi daha çok ağır geldi. Hayatımın en acı ve zorlu günlerini yaşadım. Dün insan haklarına sahip bir insan iken bugün düşmanlarımın elinde her haktan mahrum bir kimseyimdir.”²⁹* şeklinde hislere sahip olmuştur.

Hakikaten Fransızların daha önce de bölgenin ileri gelen ailelerine buna benzer şekilde davranmaları söz konusudur. Bu tür uygulamaları, halkta oluşabilecek mukavemete karşı tedbir almak, şehrin ileri gelenlerini bölgelerinden göç ettirerek onların ekonomik nüfuzuna engel olmak, onları küçük düşürüp halkın Fransız işgalini

²⁸ Bu düşüncelere paralel bölgede 34 yıl sonra inşaatına başlanan Seyhan barajı bu yöndeki çalışmalara örnek olmuş ve 2020 itibarıyla 16 barajdan sulama konusunda istifade edilmektedir. <http://bolge06.dsi.gov.tr/isletmedekitesisler/baraj-g%C3%B6let> (E.T. 14.01.2020)

²⁹ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 89-90.

benimsemesini sağlamak ve başka çarelerinin olmadığı fikrini aşılacak şekilde yorumlamak yanlış olmaz.

On bir gün hapiste kaldıktan sonra serbest bırakılan Damar Bey, Adana'ya dönmüştür. Bu süreçte, artık selam verilirken korkulan bir adam hâline dönüşmüş ve onunla irtibatta olan herkesin tutuklanacağı izlenimi doğmuştur. Bu durumdan rahatsız olan Damar Bey şehirde kalmayarak Konya'ya gitmiştir.³⁰

1.3. Damar Bey Ve Millî Mücadele'deki Faaliyetleri

1.3.1.1. Konya Günleri

Konya'ya 26 Eylül tarihinden sonra gelen Damar Bey'in ilk işi otele yerleşmek olmuştur.³¹ Otel görevlisi ile yaptığı sohbet İtalyanların hiçbir şekilde halkı tahrik etmediği, hükûmet işlerine karışmadığı ve halkla iyi ilişkiler içinde olduğunu öğrenmiş ve buna şaşırılmıştır. Bu durumu İtalyanların “sinsi politikası” olarak değerlendirmiştir. İlk saatlerinde Konya'nın Millî Mücadele'si açısından mühim gelişmelere şahit olmuştur. Bunlardan birisi, Kuva-yı Millîye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile birlikte Vali Artin Cemal'in şehirden kovulması olayıdır.³² Toplanan kalabalığı takip ederek oradaki bir kişiye bu topluluğun nedenini sorduğunda ulemadan Vali Vekili Vehbi Hoca nutuk verecek, oraya gidiyoruz cevabını almıştır. Hatipler, milletin kendi geleceğini tayin edeceği yönünde nutuklar atmışlardır.

³⁰ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 91.

³¹ Kesin tarih bilinmemektedir. Ancak Damar Bey'in Cemal Bey'in Konya'dan gidişinin kutlamalarına katıldığını belirtmesi üzerine Cemal Bey'in ayrılış tarihi 25 veya 26 Eylül tarihlerinde geldiği tahmin edilmektedir. Bkz: Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 94; Ahmet Avanas, **Millî Mücadele'de Konya**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s. 85; Erol Yüksel, **Millî Mücadele'den 27 Mayıs'a Bir Siyasetçi; Refik Koraltan**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018, s. 33.

³² Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 94; Tahsin Gürbüz, **Millî Mücadelede Bozkır İsyanları**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, s. 34-35; Yüksel, **Refik Koraltan**, s. 33.

Hatırlardan birisi de Refik Bey (Koraltan)'dır.³³ Ayrıca, Konya'ya Hamdullah Suphi ile Rasih Kaplan gelmiştir ve halka hitap etmişlerdir.³⁴ İlerleyen günlerde Milli kuvvetlere destek amacıyla 85 kişiden oluşan müfreze birliğine, Karaman'a gitmeden önceki akşam çay ısmarlayan Damar Bey, ellerindeki silahların Osmanlı'dan kalan silahlar ve cephanelerden oluştuğunu anlatır.³⁵ Mersin üzerinden Adana'ya gideceklerini, ilerleyen süreçte oluşturulan yeni gruba kendisinin de dâhil olacağını belirtir. Güzergâh olarak Ereğli ve daha sonra Niğde'ye geçerek burada Ahmet Remzi Bey ile buluşmayı planlar. Ahmet Remzi Bey bu buluşmayı şöyle anlatmaktadır: *“Damar Arıkoğlu Ereğli'ye gelmişti. Damar Bey vaktiyle İttihat ve Terakki kulübü azasından olduğu için Ermeniler bu zattan para koparmak üzere bazı iftiralarda ve tazyiklerde bulunmuşlardır. Hatta bir müddet hapsedilmiş, bilahare Adana'dan çıkmak mecburiyetinde kalarak Konya'ya gelmiştir. Damar Bey'le karşılaşmamız her ikimizi de sevindirmişti. Beraberce memleket dertlerini konuştuk. Kendisine Kilikya Müdafaa-i Hukuku hakkında izahat verdim ve uzun zamanca beraber Ereğli'de kaldık. Damar Bey o günlerden sonra Kilikya Müdafaa-i Hukuk'u ile alakadar olmaya başlamıştı.”*³⁶ Cephe gerisinden, kurdukları birliklere maddi destek için çalışmalar yaparak kuvvetleri desteklemeye çalışırlar. Ancak istenen her yardımın cepheye ulaşması zor olur.

³³ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 95-96.

³⁴ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 96; Nedim Sarıgözel, **Birinci ve İkinci Dönem Türkiye Büyük Meclisinde Antalya Milletvekilleri (Biyografileri ve Faaliyetleri)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009, s. 91.

³⁵ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1920**, C. 2, Remzi Kitapevi, Ankara 1993, s. 175.

³⁶ **Yeni Adana**, 3 Şubat 1953, s. 4.

1.3.1.2. Pozantı Cephesi

Pozantı 27 Aralık 1918’de itilaf birlikleri tarafından işgal edilmişti.³⁷ Fransızlar Pozantı’daki eşyaları Adana’ya trenle götürmüştür.³⁸ Fransızların mütarekeye aykırı olarak 3 Şubat 1919 günü Pozantı’nın altı kilometre kuzeyindeki Akköprü ve Çiftehan’ı işgal etmişlerdir. Karaisali Cephesinde başarı gösteren Sinan Bey’in³⁹ müfrezeleri cesurca çarpışmışlardı.⁴⁰ Sinan Bey Pozantı’ya ayrı bir önem vermiş ve Pozantı ile yakından ilgilenmeye başlamıştı.⁴¹ Pozantı bölgesinde Binbaşı Mesnil⁴² vardı. Binbaşı, modern siperler ve tel örgülerle Pozantı’yı çevrelemişti.⁴³ Siperler yer altı tünelleri ile bağlanmıştı. 3 Nisan 1920 tarihinde Sinan Bey’in Hacıkırı’yı kuşatıp Fransız işgal komutanı Mesnil’e hitaben teslim olun çağrısı karşılık bulmamış ve çatışmalar devam etmiştir. Üç gün süren çatışmalar esnasında Fransızlar büyük

³⁷ **Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Atase Yayınları, Ankara 1999, s. 99-100; Mehmet Çanlı, **Milli Mücadele’de Uygulanan Askeri Strateji**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Enstitüsü Atatürk ve İlkeleri İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2019, s. 158.

³⁸ **Türk İstiklal Harbi**, s. 99-100.

³⁹ Asıl adı Ali Ratip olan ve 1889’da Edirne’nin Uzunköprü ilçesinde doğan Tekelioğlu Sinan Bey 1 Kasım 1908’de Harp Okulu’na girip 1911’de asteğmen rütbesiyle mezun olmuş ve ilk görev yeri olan İşkodra’daki Kozana Fırkasına atanmış, bu görevde iken Balkan Harbi’ne katılmış ve Selanik’te Yunanlara esir düşmüştür. Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale ve Filistin Cephelerinde görev yapmış ve bu cephelerde yaralandığı için 1916’da geri hizmete alınmış, 1918’de yüzbaşı rütbesine terfi etmiştir. Damat Ferit Paşa Hükûmetince askerlikten çıkarılmıştır. 1919’da Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa’nın talimatıyla Batı Kilikya Cephesi Komutanlığı’na getirilen Tekelioğlu Sinan Bey teşkilatlandırdığı mücahitlerle Fransızları yenilgiye uğratıp, Adana ve çevresinin kurtarılmasında etkin hizmetler yapmıştır. Bkz. Hüsnü Özlü, “Tekelioğlu Sinan Bey’in Günlüklerinde Millî Mücadele’de Adana ve Pozantı Yöresinde Yapılan Muharebeler”, **Milli Mücadelede Güney Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Ankara 2015, s. 311-312.

⁴⁰ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 103.

⁴¹ **Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, Atase Yayınları, Ankara 2009, s. 152.

⁴² Taha Toros, **Kurtuluş Savaşı’nda Çukurova**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 320-321; Asıl adı Pierre Mesnil’dir. 1880 yılında Paris’te doğdu. Teğmen olarak ilk yıllarını Fas’ta geçirdi. 1907 yılında Edrige Aurby ile evlendi. I. Dünya savaşında Alman Cephesinde görev aldı. Bu sırada Binbaşılığına terfi etti. Başarı kazanan birliği ile 1919 yılında Çukurova’nın işgaline gönderildi. Sırasıyla Tarsus ve Pozantı’da görevler yaptı. Pozantı kuşatmasından kaçarken müfreze birliklerine esir düştü. Bkz: Mahmut Yüksel Canbaz – İbrahim Kılıç, **Kuvayı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey’in Günlüğü**, Atase Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 100.

⁴³ Erkan Çatalbaş, **Kurtuluş Savaşı’nda Gayri Nizami Harp ve Güney Cephesi**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora Programı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2020, s. 184.

kayıplar verirken Türk tarafından 3 kayıp 5 yaralı verilmiştir.⁴⁴ Hacıkirik'in ele geçirilmesinden sonra Beklemedik bölgesini kuşatan Sinan Bey 10 Nisan 1920'de bölgeyi işgalden kurtarmıştır. Esir alınanlar arasında Fransız işgal komutanı Mesnil'in eşi de bulunmaktadır. Mesnil'e hitaben tekrar teslim yapılma çağrısı yapıldıysa da Mesnil tarafından askerlik mesleğinin lekelenmemesi açısından kabul edilmemiştir.⁴⁵ Sinan Bey'in harekâtına rağmen teknik eksikliklerden dolayı tel örgüler geçilememiştir.

Bölgede inceleme yapmak isteyen Damar Bey, Çiftehan üzerinden Pozantı'ya giderken yolda çatışmaya şahit oldu ve yerde yatan kişinin müfreze komutanı Saffet Bey olduğunu fark etti. Yaralıyı araca alarak Niğde'ye hastaneye getirdi. Bu sırada gelen haberler Çiftehan'ın düştüğü yönündeydi. Pozantı zapt edilme noktasına geldiyse de Mesnil'in hazırlamış olduğu siperleri geçmek düzenli olmayan birliklerle mümkün değildi.⁴⁶ Ahmet Remzi Bey ile Damar Bey, Kaymakam Arif Bey'in⁴⁷ yanına giderek Pozantı çatışmasının uzamaması için elindeki birliklerle bir harekât yapmasını istediler. Ancak Arif Bey bunu hoş karşılamadı. Azarlayarak makamından kovarcasına Ahmet Remzi Bey ile Damar Bey'i gönderdi. Sabah kahvaltı yapmak için birleşen Damar Bey ve Ahmet Remzi Bey'in yanına Arif Bey'in yaveri Cemal Bey gelerek onları Arif Bey'in makamına davet etti. Ahmet Bey ile beraber makama giden Damar Bey, Arif Bey'in dünkü sinirinden eser kalmadığını ve Arif Bey'in şu hususları

⁴⁴ Kasım Ener, **Çukurova'nın Kurtuluşu ve Kurtuluş Savaşı**, Berksoy Matbaası, İstanbul 1963, s. 45; Çatalbaş, **Gayri Nizami Harp ve Güney Cephesi**, s. 184.

⁴⁵ İki Komutan arasındaki yazışmalar için Bkz: Canbaz-Kılıç, **Sinan Bey'in Günlüğü**, s. 18.

⁴⁶ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 105.

⁴⁷ 1883 Adana doğumludur. Harp okulunda eğitim almıştır Balkan savaşları ve Birinci Dünya savaşına katıldı. 19 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulundu. 1920 yılının Nisan ayında 11. Tümen komutanı oldu Pozantı kuşatmasına katıldı. Düzce ayaklanmasının bastırılmasında görev aldı Daha sonra Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerine katıldı. Daha sonra İzmir Suikastı davasından yargılanarak idam edildi. Bkz. **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1972, s. 151.

aktardığından bahsetmektedir: “Nazik ifadelerle Pozantı’ya yarın hareket edeceğini, ağır topları da götüreceğini, bir iki gün içinde Pozantı’daki Fransızları tarumar ve bir kısmını esir edeceğini bildirdi. Tabi bir gün sonra da sizler gelir muvaffakiyetimizi tebrik eder, hem de efradıma birer paket sigara ikram etmek lütfunuzda bulunursunuz değil mi?”⁴⁸ Başarı temennisi ile ayrılan Damar Bey ve Ahmet Remzi Bey işin aslını sonradan öğrendi. Önceki gece Mustafa Kemal Paşa’nın Arif Bey’e “Daha ne bekliyorsun? Niçin Pozantı’yı düşürmüyorsun?” bir telgraf göndermesi üzerine Arif Bey, Damar Bey ve Ahmet Remzi Bey’in kendisini Mustafa Kemal Paşa’ya şikâyet ettiklerini düşündü ve ilişkilerini düzeltmeye çalıştı. Ancak Damar Bey ve Ahmet Remzi Bey o gün Mustafa Kemal Paşa ile iletişime geçmemişlerdi.

Arif Bey, Pozantı’yı kuşatmış bulunan Fransız birliklerine saldırmak amacıyla taarruz için birlikleriyle buraya geldi. Mustafa Kemal Paşa’dan birliklerini Düzce’ye kaydırması haberi gelince birliklerini geri çekmek durumunda kaldı.⁴⁹ Niğde’den bölgeye geçen Damar Bey ve Ahmet Remzi Bey zafere ait bir görüntü göremediler. Cephede Ereğli Kaymakamı Avni Bey’i görünce şaşırdılar. Cephede yanlarına gelen Arif Bey, Düzce’de ayaklanma çıktığını ve bu ayaklanmayı bastırmak için Mustafa Kemal Paşa’nın isteği ile bölgeye hareket edeceğini, Damar Bey ve Ahmet Remzi Bey’e anlattı. Daha sonra Arif Bey, onlara 300 tüfek ve biraz cephaneye verip *Fransızlarla sizi yine baş başa terk ediyorum* diyerek ayrıldı.⁵⁰ Umutları kırılan Damar Bey ve Ahmet Remzi Bey, Ankara hükûmeti ile doğrudan haberleşmek ve istediklerini daha hızlı temin edebilmek için Ahmet Remzi Bey’in mebus olmasını, Damar Bey’in

⁴⁸ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 106.

⁴⁹ Özlü, **Milli Mücadele**, s. 320.

⁵⁰ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 107-108.

de cephede kalıp, ihtiyaçlarını bildirerek yardım malzemelerinin bölgeye daha hızlı gelmesinin sağlanmasını konuştular.

1.3.1.3. Kavaklıhan Muharebeleri

Fransızların Kavaklıhan bölgesine hareket etmesinin amacı Pozantı'ya sıkışmış olan birliklerini kurtarmak ve Toros geçitlerini kontrol edebilmektir. Bu amaçla 12 Nisan 1920'de taarruza başladılar.⁵¹ Fransız birliklerinin 3000 kişiden oluştuğu ve ağır silahlarının olduğunun bilinmesi⁵² Türk birliklerinin moralini bozmaz. Çıkan çatışmalarda 500'ü aşmayan kuvvetle çarpışan Türk kuvvetlerini⁵³ Damar Bey şöyle ifade etmektedir: *“Birinci Dünya Harbinde Çanakkale, Filistin savaşlarına girmiş çıkmış, gözünü daldan budaktan sakınmayan, kurşunu nereye attığını ve kendisini korumayı bilen kahramanlardan müteşekkildi. Düşmanın çokluğuna hiç ehemmiyet vermiyorlardı. Köylüler seslere, ellerinde kazma sapı gibi eşyalarla gelerek Allah Allah nidaları atarak düşmanın maneviyatını sarstılar.”*⁵⁴ Gece de devam eden çatışmalar sonucu Fransız birlikleri geri çekilmek durumunda kalırlar.⁵⁵ Fransızlar askerî malzemelerini bırakarak ayrılırlar.⁵⁶ Türk birliklerinin bu denli az bir mevcutla Fransız kuvvetlerine karşı koyması moral ve motivasyonu artırır. Geride bırakılan kamyon ve cephaneler ordunun ihtiyaçlarının karşılanması açısından yararlı olur ve bu teçhizatlar II. Kavaklıhan muharebesinde kullanılacaktır.

⁵¹ Özlü, **Milli Mücadele** s. 322; Fransız birliklerinin ilk olarak 5 Nisan da harekete geçtiği ancak karşısına çıkan öncü çeteleri geri psükürttüğü, 11 Nisan'da Çamtepe, Bayramlı ve Kaya dibi köylerini yakarak bu bölgede konakladığını 12 Nisana kadar ciddi bir mukavemetle karşılaşmadığını ifade ediyordu. Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 113; Süleyman Hatipoğlu taarruzu 11 Nisan olarak ifade etmektedir. Hatipoğlu, **Türk Fransız Mücadelesi**, s. 79.

⁵² Aydemir, **Tek Adam**, s. 176.

⁵³ **Türk İstiklal Harbi IV. Cilt**, s. 154.

⁵⁴ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 116; Aydemir, **Tek Adam**, s. 177.

⁵⁵ Cihat, Yıldırım, **Milli Mücadele Döneminde İçel Sancağı**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Atatürk ve İlkeleri İnkılap Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 1998, s. 333.

⁵⁶ Kalan ganimet 4 zırhlı kamyon ve 2 cebel topudur. Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 353; Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 116.

19 Mayıs 1920 tarihinde tekrar taarruza geçen Fransızların amacı; Pozantı yolunu açmak, kuşatılmış olan Binbaşı Mesnil kuvvetleriyle irtibat sağlamak ve onları kurtarmaktır. Türk kuvvetleri yolların dar yerlerine hendekler kazıp üstlerini örterek tedbir alırlar.⁵⁷ Çıkan çatışmada Türkler Fransızların onda da bir kuvvetine sahip olmalarına rağmen zafer elde ederler. Bu zaferi 20 Mayıs 1920’de Mustafa Kemal Paşa’ya bildiren Sinan Bey günlüklerinde şu ifadelere yer vermektedir:

1. *Birçok hazırlıktan sonra düşman 17 Mayıs’ta gün ağarırken Yenice’den Yaramış (Kelebek istikametine) Tarsus’tan-Karayayla ve Kavaklıhan istikametlerinde üç koldan taarruza geçmiştir.*
2. *Bu cephede mevcudumuz 500 nefer piyade, 100 süvari, bir top ve iki makineli tüfekten ibarettir. Taarruz eden düşmanın kuvveti ise bir nizamiye tümeni ile iki tank, üç zırhlı otomobil ve devamlı surette değiştirilmek şartıyla iki uçak ve iki zırhlı trendir.*
3. *Muharebe, üç gün pek şiddetli ve kanlı olarak devam etmiş ve düşmanın muharebe meydanında pek çok ceset terk ederek geri çekilmesiyle sonuçlanmıştır.*
4. *Düşmanın morali pek sarsılmıştır. Birliklerimizin ve ahalimizin morali ise pek yükselmiştir.*
5. *Düşmanın muharebe meydanında 500 kadar ölüsü sayılmıştır. Buna karşılık zayıyatımız üç şehit ile yedi yaralıdır.*⁵⁸

I. Kavaklıhan ganimetlerinden olan iki Cebel topu Fransızlara karşı başarılı atışlar yaparak düşmanı zor durumda bırakmıştır. Bu muharebe üç gün sürmüştür ve Fransızların artık Pozantı’yı kontrol edemeyeceğini anlamaları açısından önemlidir.

⁵⁷ Hatipoğlu, **Türk-Fransız Mücadelesi**, s. 80.

⁵⁸ Canbaz - Kılıç, **Sinan Bey’in Günlüğü**, s. 100.

Kavaklıhan Muharebesinden sonra Pozantı’da mahsur kalan Binbaşı Mesnil’i kurtaramayacağını anlayan Fransız işgal komutanı General Döfyö uçaklar aracılığıyla Mesnil’in Mersin tarafına kaçmasını ister, kendisini kurtarmasının çok zor olduğunu ifade eder. Bu karara uyarak Mesnil kaçır, ancak bu coğrafyaya hâkim olamayan Mesnil, bir köylüye Mersin’e kadar rehberlik ettiği takdirde kendisine büyük paralar vereceğini aksi halde öleceğini söyler. Köylü memnuniyetle bu teklifi kabul etse de eşinden silahlı arkadaşlarına haber vermesini ve Karboğaz, Panzin çukuruna düşmanı çekeceğini iletmesini ister. Bu haberi alan Gülekli köylüsü derhal harekete geçer.⁵⁹Bu olayı Tekelioğlu Sinan Bey şu şekilde ifade etmektedir: *“Bir Aşiretten kadına tesadüf eden Fransız birlikleri civarda Kuvay-i Millîye’nin bulunup bulunmadığını sorar burada kuvvet olmaz diyen kadın Fransız kuvvetlerine süt ve yoğurt getirir. Daha fazla yiyecek için yanlarından ayrılınca rastladığı müfreze grubuna olayı anlatır ve ordunun Karboğazı denen mevkiinde olduğunu bilgisini verir.”*⁶⁰

Süleyman Hatipoğlu ise dinlenmekte olan Fransız kuvvetlerinin Hatice isminde Yörük kadına millî kuvvetlerin yerini sorduğunu aktarır. Yörük kadını bu bölgede olmadıklarını ifade ederken kadından yiyecek istenmiş kadın ise yemek getirmeye gittiğinde millî kuvvetlere durumu bildirir. Bu kadının yanında bulunan Kumcu Veli’yi kılavuz olarak alırlar. Kumcu Veli Türk kuvvetlerinin olduğu Karboğazı’na Fransız birliklerini getirerek tuzağa çeker.⁶¹

Şevket Süreyya Aydemir ise bu olayı şu şekilde anlatmaktadır: Fransız kuvvetleri yolu şaşıarak kaybolmuşlardır. O sırada Mesnil, bir köylü çiftin oradan

⁵⁹ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 117-118.

⁶⁰ Canbaz - Kılıç, **Sinan Bey’in Günlüğü**, s. 120.

⁶¹ Hatipoğlu, **Türk-Fransız Mücadelesi**, s. 81; **Yeni Adana**, 7 Nisan 1942, s. 2; **Yeni Adana**, 8 Nisan 1953, s. 2; **Yeni Adana**, 10 Nisan 1953, s. 2.

geçtiğini görmüştür, erkeği kendilerine Mersin'e kadar kılavuzluk yapması için tutsak almış kadını ise serbest bırakmıştır. Kadın köye giderek Gülek köylülerine kocasının düşman kuvvetlerini Karboğazı'na çekeceğini anlatmış ve yardım istemiştir. Fransızlar Karboğazı'nda pusuya düşmüştür. 40-50 kişilik bir birlikle Gülek köylüleri kahramanlık göstermiş ve Mesnil Türk ordusuna teslim olmak istediğini bildirmiştir. Mesnil'in askerlerine son talimatı şu şekildedir: *“Vazifelerinizi çok iyi yaptığınızdan dolayı hepinizin ellerinizi sıkmak isterdim. Fakat şimdi buna ne sizin. ne de benim vaktimiz, müsait değil. Yine de şerefli Türk Ordusuna teslim olduğumuzdan dolayı müteselliyim. Hayatımız emniyet altına alınmıştır”*⁶²

Sinan Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya cephe durumunu ve ele geçirilen mühimmat hakkında gönderdiği telgrafta şu hususları aktarmaktadır:

1-Cesur ve fedakâr Kuvayi Milliyemiz Pozantı'dan huruç eden düşmanı Karboğazı isimli mahallede sıkıştırarak bir süre muharebeyi müteakip teslim olmaya mecbur etmiştir.

2-Ağır ve hafif 100'ü yaralı olmak üzere 650 nefer, biri binbaşı olmak üzere 23 subay esirdir. Yılan ovası, Akarca Deresi, Teke yaylası sırtları cesetle doludur. Düşmanın 200'ü aşkın ölüsü vardır.

*3-İki 5,5'lik top ve 8 makineli tüfek, 40 otomatik tüfek 1000 kadar silah ve hayvan ele geçirilmiştir.*⁶³

İmkânsızlıklara rağmen Türk kuvvetlerinin fedakârca çatışmalara girdiği, köylüsünün ve askerinin el ele vererek Fransız kuvvetlerini mağlup ettiği apaçık bir

⁶²Aydemir, **Tek Adam**, s. 177; Hatipoğlu bu sayıyı 44 olarak vermektedir. Hatipoğlu, **Türk-Fransız Mücadelesi**, s. 81.

⁶³Canbaz- Kılıç, **Sinan Bey'in Günlüğü**, s. 125.

gerçektir. Damar Bey anılarında kahramanca savaşan 33 kişinin ismini detaylı olarak vermekte ve kalan kişilerin Aydın'dan geldiğini ifade etmektedir. Fakat Aydın'dan gelenlerin isimleri hakkında bilgi vermemektedir.⁶⁴ Tutuklanan Mesnil'in tuzağa düşmesinin vermiş olduğu onur kırıcı durumdan dolayı karamsar bir ruh içindedir. Damar Bey hatıralarında Mesnil'in iyi bir yaklaşım gördüğünü aktarmaktadır.

İlerleyen günlerde Damar Bey, Mesnil'i gördüğünde karamsar hâlden eser kalmadığını fark eder. "*Mesnil'i neşeli buldum*" sebebi nedir diye soran Damar Bey'e nöbetçi askerler, Mesnil'in eşinin tutuklanıp yanına getirildiğini anlatırlar. Damar Bey, Mesnil' in neşesini şu şekilde ifade eder: "*Pozantı'nın Toroslarda mühim bir tren istasyonu olması ve buranın amiri bulunduğu sırada Ermeni tercüman ve ahlaksız Fransız askerlerinin buradan geçmekte olan Türk kadınlarına ve erkeklerine yaptıkları tecavüz ve zulüm Mesnil'in gözü önünde canlanıyordu herhalde. Tüyler ürperten vahşete seyirci kalmıştı. Güzel ve genç bir Fransız dilberi olan karısına tarafımızdan gösterilen şefkat ve insaniyeti nasıl inkâr edebilirdi. Eşi madam kendisine tertemiz teslim edilmişti.*"⁶⁵ Tüm bu yaşanan gelişmeler üzerine General Döfyö ateşkes istemek mecburiyetinde kalır.

1.3.1.4. Yirmi Günlük Mütareke

General Döfyö'nün talebi üzerine mütareke görüşmeleri başlamıştır.⁶⁶ 20 Mayıs 1920'ta Ankara'ya gelen Fransız heyeti, 23 Mayıs 1920 günü Mustafa Kemal

⁶⁴ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 122.

⁶⁵ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 123; Mesnil'in eşinin tutuklandığını Ahmet Remzi Yüreğir aktarmaktadır. **Yeni Adana**, 4 Nisan 1953, s. 2; Daha önce tutuklanan Mesnil'in eşinin Mesnil'in yanına getiriliyor. **Yeni Adana**, 11 Nisan 1953, s. 2.

⁶⁶ Hatipoğlu, **Türk-Fransız Mücadelesi**, s. 83; **Yeni Adana**, 17 Nisan 1953, s. 2; Yapılan görüşmelere katılan Türk delegeleri gözleri bağlı şekilde görüşme yerlerine götürülmüştür. **Yeni Adana**, 18 Nisan 1953, s. 2.

Paşa ile görüşmüştür ve 29 Mayıs gecesinden başlamak üzere mütareke imzalanmıştır.⁶⁷ Buna göre mütareke aşağıdaki şekilde oluşmuştur:

- a) *29/30 Mayıs gece yarısından itibaren bütün Fransız cephesinde Fransızlarla Mütareke yapılacaktır, Mütareke süresi 20 gündür.*
- b) *Pozantı ve Kozan'da bulunan Fransız kıtaları bütün eşya ve gerekçeleriyle birlikte Adana-Mersin demiryoluna kadar çekilecektir. Ayıntap boşaltılacaktır.*
- c) *Mütarekenin ilk on günü içinde, elinde bulunan Fransız esirlerinin geri verilmesine başlanacaktır. Fransızlardan siyasi tutuklular ve esirlerimiz teslim alınacaktır.*
- d) *Adana valisiyle Osmanlı memurları arasında serbestçe haberleşme yapılacaktır...*⁶⁸

Yaşanan bu gelişmelere cephedeki ordu komutanları karşı çıkarlar. Damar Bey bu durumun Kilikya'da mücahitlerimiz üzerinde çok büyük tesir uyandırdığını ve cephe komutanlarının üzüldüğünü belirtir. Ankara'da pek çok mebusun da bu antlaşmaya muhalif olduğu haberleri cepheye gelmektedir. Cephede halkımızı savunacak güçlü mebusların olmadığı kanısı üzerine Damar Bey'e arkadaşları durumu özetler nitelikte bir konuşma yaparlar. Bu konuşmanın içeriğini Damar Bey şu şekilde anlatmaktadır: *“Mebuslarımızdan Hoca Abdullah ihtiyar bir adam. Hoca Mehmet Efendi kendi halinde bir insandı. Doktor Eşref kürsü adamı değil, Gülekli Tevfik çoktan istifa etmiş yeri münhal, İbrahim Kethüzade müfrezesinin başında bulunuyordu. Arkadaşlar behemahal güvenilir çalışkan bir kimsenin derhal Gülekli*

⁶⁷ Hatipoğlu, **Türk-Fransız Mücadelesi**, s. 83.

⁶⁸ Hatipoğlu, **Türk-Fransız Mücadelesi**, s. 83.

*Tevfik Bey'in yerine mebus intihap edilerek yola çıkmasını kararlaştırdılar. Bu ağır vazifeyi uhdeme tevdi ettiler.*⁶⁹

Mustafa Kemal Paşa mecliste yapmış olduğu konuşmada İtilaf Devletleri'nden Fransa nezdinde TBMM olarak tanınmanın önemli olduğunu belirtmiştir. Fransızların Osmanlı hükûmetini bir kenara bırakarak TBMM ile anlaştığını ifade etmesini daha sonra Damar Bey: *“Mustafa Kemal'in kısmen aleyhimize olan bu mütarekeden istihsal edeceği faydayı burada açık bir suretle izah ettiğinden başkaca lüzuma gerek yoktur kanaatindeyim.*⁷⁰ sözleriyle yorumlamıştır. Fransızların Zonguldak'ı işgali mütarekenin sonunu getirmiştir.⁷¹ Ancak bu mütareke sonucu Fransızlar geri çekilirken ellerindeki silahları Ermenilere bırakarak kendilerinden sonra yine bölgede huzurun sağlanmasına engel olmuşlardır. 18 Haziran 1920'de Mustafa Kemal'in kuvvetlere savaş pozisyonu alınması gereken emrini göndermesi üzerine tekrar çatışmalar başlamıştır.⁷²

Ellerine geçen cephanelerle kendilerine güvenen Ermeni grupları, Türklere eziyet etmeye başlarlar. 12 Haziran 1920 günü Fransız ve Ermeniler yol kenarında mevzi alarak gelen geçeni Ermeni çiftliğine hapsedmeye çalışır. Kadın, genç, çocuk fark etmeksizin ahırlara doldurup ateşe verirler. Bu vahşet haberleri üzerine çeteler bölgeye gelir ve yapılan incelemede 43 kişinin öldüğü, sadece bir anne ve 10 yaşındaki oğlunun kurtulduğu anlaşılır. Anne ve oğlu Damar Bey yanına alarak

⁶⁹ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 128.

⁷⁰ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 131.

⁷¹ Aydemir, **Tek Adam**, s. 179.

⁷² Hatipoğlu, **Türk-Fransız Mücadelesi**, s. 85.

Ankara'ya götürür.⁷³ Fransızlar Türklerin bölgeden göç etmesi için bu şekilde eziyetler ve katliamlar yapmaya devam ederler.

1.3.1.6. Damar Bey'in Aktif Siyasete Girişi ve İlk Dönem Mebusluğu

Birinci Meclise daha önce seçilen Tefvik Bey'in meclise katılmaması dolayısıyla Damar Bey'in Tefvik Bey'in yerine katılmasına karar verilmiştir. Bir gün cepheyi gezerken mazbatasının geldiği bildirilir. Arkadaşlarına veda etmek için görüşmeler yapar ve cephenin ihtiyaçlarını tespit eder. Pozantı'dan Konya'ya gelir. Konya'dan Ankara'ya geçer bu sırada Ermeni bir tren görevlisinin kendisini trenden düşürmek için çaba sarf ettiğinden bahsetmektedir.⁷⁴ Yanına yatak ve yorgan almasının nedeni, Ankara'da mebusların rezillik çektiği malumatına sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Ankara'ya gelince faytonla çarşıya otel aramaya çıkar, ancak konaklayacak otel bulamaz. Otelde yer olmadığına kulak misafiri olan bir vatandaş *“Siz mebusunuz anlaşılan, sizin için hükümet Darülmuallimin mektebini tahsis etti.* bilgisini verir. Darülmuallimin mektebine giden Damar Bey Lazistan mebusu Hurşit Bey ile karşılaşır. Orada kalmak istediğini söyleyen Damar Bey'e Hurşit Bey: *“Geç kaldın, çok yazık burada boş yer yok. Bir kaçıımız bir arada barınmağa çalışıyoruz.”*⁷⁵ cevabını verir. Vakit geçirmeden Polis karakoluna giden Damar Bey karakol komiserinin ahbabı çıkması ile Taşhan otelini ayarlayarak geceyi orada geçirmek durumunda kalır. Yatağını sererek uykuya dalan Damar Bey geceleyin tahtakurularına maruz kalıp bu durumdan çok rahatsız olur. Damar Bey sabah erkenden Meclisin karşısındaki bahçede dinlenirken yanına Adana mebusu Cemal Bey'in gelmesiyle ona

⁷³ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 132.

⁷⁴ Trenlerde Ermeniler çalışmış ve Müslümanlara eziyet etmişlerdir.; **BOA**, Dh. Şfr 656-61; Benzer başka bir olay Adana'da Konya'ya giden Telgraf Müdürü Maraşlı Muharrem Efendi'nin Fransız üniformalı Ermeniler tarafından katledilmiştir. **BOA**, DH. ŞFR. 98-295.

⁷⁵ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 155.

gece yaşadıklarını anlatır. Bunun üzerine Cemal Bey Damar Bey'i kaldığı İstanbul oteline götürür. Damar Bey, kayıt yaptırdıktan sonra uzun süre bu otelde kalır.

1 Temmuz 1920'de Meclise mazbatasını sunmuş ve umumi heyet tarafından kabul edilmiştir.⁷⁶ Meclisin yapısı ile ilgili önemli bilgiler veren Damar Bey, İstanbul'dan gelenler ile birlikte her sancaktan seçilen mebus sayısının 414 kişiyi bulduğunu ifade etmiştir; *“Ancak ölen ve istifa edenleri çıkarıldığında bu sayıyı 381 olarak belirtmiştir. Meslek açısından ise 115 tanesi muhtelif memuriyetten, muhtelif tahsil görmüş memur ve emekli, 61 tanesi başı sarıklı hoca, 51 tanesi büyük ve küçük rütbeli zabıt veya emekli, 46 tanesi çiftçi, 37 tanesi tüccar, 29'u avukat, 15'i doktor, 8'i şeyh, 6'sı gazeteci, 5'i ağa, 5'i aşiret reisi, 2'si mühendis idi.”*⁷⁷ İhsan Güneş ise *“Meclise katılan üyelerin %34.2'sivil bürokrat, %24'ü serbest meslek sahiplerinden %13,2 si askerlerden %12.7 si yerel yöneticilerden, %8.6'sı din âlimlerinden %4'ü doktor ve eczacılardan, %1.2si aşiret reislerinden ve %1'i teknik elemanlardan”* oluştuğunu ifade etmiştir.⁷⁸ Adnan Sofuoğlu ise Meclis açılışında mebus sayısının 390 olması gerektiğini savunmuştur. Oransal olarak bürokratları %43, serbest meslek mensuplarını %20, tarım-ticaret kesimini %19, din adamlarını %17 olarak belirtmektedir.⁷⁹ Mebus sayısındaki farklılıkların nedenleri ise bazı bölgelerde hiç seçim yapılamaması, bazı livalarda sadece birer ilçede seçim yapılması ya da bazı bölgelerden eksik mebus çıkmasından kaynaklanmıştır. Mahmut Goloğlu ise: 66 livadan 330 mebus yerine 36 eksiği ile 294 mebus çıkarıldığını belirtmiştir. Ancak Kars, Ardahan ve Batum'un devlet yönetimi dışında kalmasından dolayı kendi başına

⁷⁶ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 145.

⁷⁷ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 148.

⁷⁸ İhsan Güneş, “Türkiye Büyük Millet Meclisi”, C. 41, **Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 593-596.

⁷⁹ Adnan Sofuoğlu, “TBMM’İN Özellikleri ve Yapısı”, (Edt. Fatma Acun), **Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi**, Siyasal Kitapevi, Ankara 2009, s. 182-186.

yaptığı seçimlerle 12 mebus göndermiş ve bu sayı 306'ya çıkmıştır. İstanbul'dan gelen 70 mebus tutuklanmıştır. Hapiste bulunan İstanbul Meclisi mebusu 14 kişinin de mebuslukları düşürülmüştür. Neticede toplam 390 ifade edilmiştir.⁸⁰ Damar Bey'in verdiği bu bilgileri 1920 yılında vermediği unutulmamalıdır. Ancak her sınıftan kişinin olması demokratik bir meclis olduğunun en büyük kanıtıdır. İlerleyen süreçte Ankara'ya uyum sağlamaya çalışan Damar Bey, bir yandan Mecliste yeni arkadaşlıklar kurmaya çalışırken bir yandan da güney cephesi ile alakadar olup yapılacaklarla ilgili çözüm yolları bulmaya çalışmıştır.

1.4. Damar Bey'in I. Meclis Dönemi Görüşleri

1.4.1. Damar Bey'in Misak-ı Millîye Bakışı

Misak-ı Millî mana olarak millî ant veya millî yemin olarak tanımlanabilir. Ayrıca, Misak-ı Millî Türk milletinin temsilcilerinin asgari olarak nasıl bir barış antlaşmasını benimseyebileceklerini ortaya koyan son Osmanlı Mebusan Meclisi kararlardır. Damar Bey'e göre *“Misak-ı Millî İngilizler tarafından silahlı kuvvetleriyle basılıp dağıtılan Osmanlı Mebusan Meclisinin. Türk gayesi ve isteklerini Misakı Millî adıyla, müttetikan kabul ettiği bir karardır. Öyle bir karar ki, kayıtsız şartsız hiçbir maddesine dokunulmaz. Hudutları tespit edilmiştir. Millî hududumuz haricinde bir şey kabul etmez. Bu sınırlar içinde, tam ve kâmil ve müstakil Devletler hukukuna dayanana bir devlettir. Memleketi duçar olduğu işgal ve istila felaketinden kurtarıp Millî hâkimiyetini temin etmek için sonuna kadar uğraşmaktır.”*⁸¹ Hatay ve Musul'un hudutlarımız içinde olduğunu ve *bir gün elde edileceğini* düşünen Damar Bey, Fransızların Lozan'da çok baskın geldiği için bu kentlerin memleket dışında kaldığını

⁸⁰ Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi-III 1920 Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 159.

⁸¹ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 150-151.

düşünmüştür. Lozan Antlaşması sırasında iktisadi durumun iyi olmaması dolayısıyla konferansa bu alanda uzman kişilerin gitmediğini öne sürmüştür. “*Petrol mesailini tam manasıyla bilenlerimiz yoktu. Petrolün kıymetini bir parça bilse idik delegemiz petrolden mühimce bir hisse muhakkak koparırdı.*”⁸² Öte yandan Fahir Armaoğlu ise Lozan konferansına Muhtar Çilli ve Mustafa Şeref Özkan’ın yanı sıra petrol konusunda uzman olan kişilerin de katıldığını belirtmiştir.⁸³

Lozan Antlaşması, ülkenin o günkü mevcut siyasi ve askeri gücünün farkında olunarak yapılmıştır. Bununla beraber yıllardır savaş ile yorulmuş Anadolu halkının da gücü kalmamıştı. Bu durumun farkında olan Mustafa Kemal, yeni Türk devletini tüm dünyaya kabul ettirecek olan bu antlaşmanın her aşamasını takip etmiş Lozan heyetiyle her zaman yakından ilgilenmiş, kararlar mecliste de tartışılmıştır.

Damar Bey’in Hatay meselesi ve Musul konusundaki öngörüler; Hatay’ın sınırlarımıza katılmasıyla gerçekleşmiş; ancak Musul’un bir gün Türk topraklarına katılacağı düşüncesi maalesef gerçekleşmemiştir. Lozan’a giden heyette veya dönemin meclisinde, petrol konusunda bilgisi olan bürokrat olmadığını ileri süren Damar Bey’in Lozan’a giden iktisatçıları ve mecliste yer alan iktisatçı vekilleri görmemesi hayli ilginçtir.

1.4.2. Damar Bey ve Komünizm

Meclisin açıldığı yıllarda Sovyetlerle oluşan yakın ilişkiler ve dostluk anlaşması sonucu alınan askeri ve ekonomik yardımlar bu devlete yönelik bir

⁸² Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 151.

⁸³ Fahir Armaoğlu, “Lozan Konferansı ve Musul Sorunu”, **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2012, s. 125; Giden kişilerin isimleri geçmektedir. Oğuz Gülcan, **Fransız Kaynaklarına Göre Lozan Barış Konferansı’nda Fransa**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2014, s. 38.

hayranlığın ortaya çıkmasına neden olur. Sovyetlerde benimsenen komünizm sisteminin yeni Türkiye'ye de uygun olduğunu düşünen bazı gruplar mecliste yok değildir. Bu gruplar Halk Zümresi, Yeşil Ordu gibi oluşumlardır. Hatıralarında komünizm konusu ile ilgili bilgi veren Damar Bey şunları dile getirmiştir: *“Bazı mebus arkadaşlarım komünizmin ilan edilmemesinden ötürü canları sıkılıyordu. Daha ne bekliyoruz niçin Komünizm ilan edip halkımızın yeni bir ruh heyecan aşılamıyoruz, Hangi mal, hangi servet kaldı ki korkalım. Komünizm işareti sayılan kırmızı renk moda hakine gelmişti. Bilerek bilmeyerek bu rengi kalpaklarında taşıyanlar çoktu.”*⁸⁴ Damar Bey yakın dostlarının da komünizm taraftarı olduğunu ifade eder. Kaymakam Vakkas Bey'e *“Gel bakalım Bolşevik”* diye arkadaşlarının takıldığını belirtirken Vakkas Bey'in konuşmalarının etkileyici olduğunu anlatmaktadır: *“Öyle bir felsefe izahata daldı ki yalnız bizim masadakiler değil uzak olanlar bile onu dinlerdi.”* Damar Bey'in hayranlık duyduğunu bu ifadede çıkararak mümkündür. Yine ismini vermediği bir arkadaşına: *“Canım senin Cumhuriyet şekline bile tahammülün yok iken Bolşevik olmayı nasıl hatırandan geçirebiliyorsun?”*⁸⁵ şeklinde takıldığını anlatmaktadır. Komünizm hareketinin önderleri arasında ise Maliye vekili Hakkı Behiç, Çerkes Ethem ve abisi Reşit Bey, *Yeni Dünya* gazetesi yazarı Arif Oruç'un olduğu bilgisini vermektedir. Mecliste ise komünizm hareketi ile ilgili olarak Nazmi Tokat, Mehmet Şükrü, Şeyh Servet isimlerini aktarmaktadır.⁸⁶ Ancak dönemin askerî kanadı bu düşünceye karşıdır. Mustafa Kemal'in ülkede oluşabilecek her türlü örgüt veya oluşumdan haberdar olmak için Damar Bey'in de aktardığı kişilerden malumatı olduğunu ifade etmek yanlış olmaz; çünkü ilerleyen süreçte tehlikeli bir duruma gitme

⁸⁴ Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 152.

⁸⁵ Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 152.

⁸⁶ Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 154; Engin Çağdaş Bulut, *Modern Türkiye'de Komünizm Algısı (1923-1960)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon 2019, s. 38

ihtimali olan bu düşüncüyü kontrol edebilmek açısından güvendiği isimlere Türkiye Komünist Fırkası'nı kurdurmuştur. Bu kişiler; Refik Koraltan, Tevfik Rüştü Aras, Yusuf Nadi, Mehmet Esat Bozkurt'tur.⁸⁷ Mustafa Kemal 22 Ocak 1921'deki Meclis konuşmasında Kazım Karabekir'i Bolşeviklikle suçlayanlara karşı çıkmış; Rusya ile iyi ilişkiler kurmak için yakın davranıldığını ifade etmiş ve yine aynı doğrultuda İsmet Paşa'nın Kazım Karabekir'e çektiği telgrafta *Memlekette gerçekleşecek bir komünist inkılabın ülkeyi kayıtsız şartsız Rus esareti altına sokacağını* söylemiştir.⁸⁸ Damar Bey Mustafa Kemal hayranı olduğu ve onun fikirlerini benimsediği için Komünizm düşüncesi konusunda aktif bir girişimde bulunmamış, sadece meclis ve Ankara'da dönemin daha iyi anlaşılması için konuyla ilgili anılarını anlatmıştır.

1.4.3. Çerkes Ethem Olayında Düşünceleri

Ege bölgesi efelerinden olan Çerkes Ethem⁸⁹ haksız işgallere karşı mücadele etmiştir. Ancak; ilerleyen süreçte birlikleri halkın kıymetli eşyalarını ve hayvanlarını zorla alarak Ankara pazarında satmaya başlamıştır.⁹⁰ Köylüler, Ankara hükûmetine bu konuda şikâyetlerini iletmışlerdir. Hükûmet ise bu eşyaları ve hayvanları para ile geri alıp sahiplerine iade etmiştir.⁹¹ Çerkes Ethem'in Yahya Galip'i yargılamak istemesi gerilime neden olmuştur. Vali vekili defterdar Yahya Galip⁹² Bey'in uzaklardan

⁸⁷ Yüksel, **Refik Koraltan**, s. 57; Bulut, **Komünizm**, s. 41; Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1850**, İmge Yayınevi, Ankara 2019, s. 223; Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet**, s. 291; Aydemir, **Tek Adam II**, s. 335.

⁸⁸ Bulut, **Komünizm**, s. 30.

⁸⁹ Çerkes Ethem 1884 veya 1886 tarihinde doğduğu bilinmektedir. Bakırköy Süvari Zabıt mektebini bitirmiş. Zabıt vekili olmuştur. I. Dünya savaşı sırasında ağabeyi Reşid Bey ile Teşkilat-ı Mahsusa'da görev aldı. Milli Mücadele'ye katılmadan Ege bölgesini kendi birlikleriyle savundu. Bkz: Zekeriya Kurşun, "Çerkez Ethem", **Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 1993, C. 8, s. 275-276; Çerkes Ethem, **Anılarım**, Berfin Yayınları, İstanbul 1993, s. 7-8; Cemal Şener, **Çerkes Ethem Olayı I**, Çağdaş Yayınevi, İstanbul 2000, s. 28-33.

⁹⁰ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 158-159.

⁹¹ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 158-159.

⁹² 1874'te İstanbul'da doğdu. Darülfeyz iptidai okulu ve Ayvansaray rüştiyesini tamamladıktan sonra Divan-ı Muhasebat (Sayıştay)'da kâtip olarak çalışmaya başladı. 19 Eylül 1919 tarihinde Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın tutuklanmasıyla vali vekili sıfatıyla görevlendirildi. Bu süreçte Milli Mücadele

geldiğinde Mustafa Kemal Paşa'yı daima karşılayan, emirlerini başla gözle yerine getiren birisi olduğunu ifade eden Damar Bey, özellikle Mustafa Kemal'in kendisinden pek memnun olduğunu işittiği bu kişiyi Çerkes Ethem, kendi divanında yargılamak için Ankara hükûmetinden onay istemiştir. Yargılanma sebebi olarak kişisel nedenleri öne sürmüş, Mustafa Kemal'in ret cevabı üzerine sinirlenen Çerkes Ethem'in Mustafa Kemal'e karşılık *"Ben onu Ankara'da da asmasını bilirim."* dediğini, yanında bulunan Yozgat mebusu Süleyman Sırrı Bey ifade etmiştir.⁹³ Gelişen olaylar sonucu Batı Cephesi Umumi Komutanlığı'na İsmet Paşa tayin edilmiştir. Bu durum Çerkes Ethem ve kardeşi Reşit Bey'i rahatsız etmiştir.⁹⁴ İsmet Paşa'nın oluşturduğu birliklerde sürekli firar olması, İsmet Paşa'yı pes ettirmemiş; ancak her daim taburları yenilemek zorunda kalmıştır. İsmet Bey'in bu azim ve çabasını takdir eden Damar Bey İsmet Paşa için şu tabiri kullanmıştır: *"Tanrı bu adama Eyüp sabrı ihsan etmişti."*⁹⁵

29 Nisan 1920 tarihli Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri Kanunu ile Anadolu'da ordu aleyhine yapılan propagandalar ve asker kaçaklarının önüne geçmek için yargılamalar başlar.⁹⁶ İstiklal mahkemelerindeki yargılamalarda *idamdan dayağa kadar* çeşitli kararlar verilir. Bu sayede ordudan firar olayları ve karalama kampanyaları sona erer. İlerleyen süreçte daha sıkıntılı günlere neden olan Çerkes Ethem konusunu çözüme kavuşturabilmek için meclis bölgeye nasihat heyeti gönderir. Kütahya'ya gelen heyet Çerkes Ethem ile görüşür. Bu heyet şu isimlerden oluşmaktadır: Celal Bayar, Kılıç Ali, Mehmet Vehbi, Reşit Bey. Uzunca isteklerde

yararına etkin hizmetler gerçekleştirdi. TBMM'nin açılmasıyla Ankara valiliğine atandı. Bkz: Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, C. 3, s. 658-659; [http://www.kirsehir.gov.tr/tarihce%20\(E.T. 17.12.2020.\)](http://www.kirsehir.gov.tr/tarihce%20(E.T. 17.12.2020.))

⁹³ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 159.

⁹⁴ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Bilgi Yayınları, İstanbul 1975, s. 52.

⁹⁵ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 160-161.

⁹⁶ Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s. 72.

bulunan Ethem, Ankara'ya bir telgraf gönderilmesini ister. Bu telgrafta kendisine menfaat sağlayacak maddeler bulunmaktadır. Bazı maddeler şu şekildedir:

Kuvvei seyyareye para verilmesi için Kütahya mutasarrıflığına emir verilmesi

Emniyet ve itimatın fiilen tesisi ve idamesi için Fahrettin ve Refet Beylerin cepheden uzaklaştırılması.

Ethem'in giden heyeti tevkif edişi, bu telgrafın ortaya çıkmasına neden olur. Mustafa Kemal'in geri dönme talimatı üzerine serbest bırakılırlar. 8 Aralık 1921'de Reşit Bey mebusluktan düşürülür. 9 Aralık 1921'de İsmet Paşa düşmanla harp devam ederken düşman safına katılan Çerkes Ethem ve Yunanlıları yenilgiye uğratmıştır.

1.4.4. Vahdettin ve Damat Ferit Hakkındaki Düşünceleri

Çalışmamızın ilk bölümünde bahsettiğimiz üzere Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan sonraki dönemde yapılan haksız işgaller ve teslimiyetçi tavır, Anadolu halkını derinden etkilemiştir.. Adana ise sosyo-politik konumu gereği İtilaf Devletleri için elde edilmesi ve kontrol altına alınması gereken bir yer olmuştur. İlk olarak İngiliz daha sonra ise Fransız işgaline giden süreçte bölgenin ileri gelenleri ve Mustafa Kemal'in göndermiş olduğu komutanlar sayesinde direnişe geçilmiştir. Bölgede aktif rol alan Damar Bey, bu süreç içinde maddi manevi birçok kayıp yaşamıştır.

Dönemin Padişahı Vahdettin için iyi hisler beslemediğini söylemek yanlış bir tespit olmayacaktır; çünkü Damar Bey, 16 Ağustos 1942 yılında Adana'nın önde gelen gazetelerinden “*Türk Sözü*”nde yer alan bir yazısında bu dönem hakkında önemli hususlara değinmiştir. İstiklal Savaşı'nda Adanalıların fedakârlıklarına değinerek başladığı konuşmasında, 1918 yılı içerisinde Avrupalı devletlerin Osmanlı

Devleti'nden ümit kesmiş olduğunu, Osmanlı bürokratlarının ise bu Avrupalı devletlerin peşinden mandaterlik arzusuyla koştuğunu ifade etmiştir. Ancak Türk milletinin birçok imkânsızlığa rağmen azminden vazgeçmediğini ve istiklal aşığı olduğunu ifade etmiştir. Bağımsızlığın bir miras olduğunu aktarmaya devam eden Damar Bey'in Osmanlı devletinin yöneticileri ile alakalı *“Kalbinde taşıdığın en büyük Yara ise hain bir padişahla hain bir sadrazamından gelmişti. O sen! Türk sanmıyordu. Beyanatında Toros dağlarının ötesinde Türk yoktur diyordu. Sen yalnız o hainlerce değil, bütün dünyaya Türk neslinden halis bir Türk çocuğu olduğunu emsalsiz yararlılığıyla İspat ettin, yine o günlerde, Fransız meclisi hariciye nazırı Mösyö Briane Sual soran bir mebus sana haydut diye hitap etmişti.”*⁹⁷ sözlerinden de anlaşılacağı üzere Vahdettin ve Damat Ferit Paşa'yı kastederek bunları hain olarak nitelemiştir.

⁹⁷Türk Sözü, 16 Ağustos 1942, s. 1

2. BÖLÜM

2.1. Birinci Meclisten Çok Partili Siyasi Yaşama Damar Bey'in Siyasi Faaliyetleri

2.1.1. 1920 - 1923 Dönemi Meclis Faaliyetleri

23 Nisan 1920'de yeni seçilmiş olan ve İstanbul'dan gelen vekiller ile TBMM toplanmıştır.⁹⁸ Yapılan seçimler sonucu Adana'yı temsilen Abdullah Faik Efendi, Eşref Bey, Mehmet Hamdi Efendi, Zekai Bey ve Damar Bey seçilmiştir.⁹⁹ Damar Arıkoğlu, 1 Temmuz 1920'de Meclis'te olmuştur. İktisat, içişleri komisyonlarında çalışmıştır.¹⁰⁰ İkinci yasama yılında iktisat komisyonu kâtipliği, üçüncü yasama yılında iktisat komisyonu başkanlığı yapmıştır. Müdafaa-yı Hukuk Grubu üyesidir.¹⁰¹

2.1.1.1. 26 Ocak 1921 Tarihli Fransızlar ve Ferda Gazetesi ile İlgili Konuşması

Adana'da basın yayın faaliyetlerinde bulunup Millî Mücadele yanında yer alan gazeteler olduğu gibi aleyhinde yayın yapan gazeteler de olmuştur. Bunların başında Ferda gazetesi gelmiş ve sürekli Türkleri aşağılayan yazılar yazarak Millî Mücadele karşıtlığı yapmıştır. Damar Bey, mecliste Ferda gazetesi ile ilgili bir konuşma yapmıştır. Fransızların yaptığı işgallere ve ilk günden itibaren Çukurova halkına yapmadıkları zulmün kalmadığına dikkat çeken Damar Bey, birçok Türk bürokratin da bu gazeteyi satın alarak memlekette büyük propagandalar yaptığına dikkat çekmiştir. Bu insanların Adana'da Fransız sermayesiyle *Ferda* adlı bir gazete çıkardığını belirten Damar Bey, gazeteyi çıkaran grup olarak Mesut Fani ve ailesini göstermiştir. Karşılığında ise bu ailedeki fertlerin memur yapıldığına dikkat çeken Damar Bey, aynı aileden Mesut Fani isminde bir kişinin Osmaniye'den mutasarrıf olduğunu ve bir

⁹⁸ Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 82-83.

⁹⁹ Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet**, s. 92.

¹⁰⁰ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, C. 3, s. 47-48; Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet**, s. 92.

¹⁰¹ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, C. 3, s. 47-48.

beyanname yayınlayarak *Dört yüz senedir altında yaşadığınız' bayrak denilen o kırmızı paçavradan ne fayda gördünüz! O size ne temin etti? Tahta sabanlarla bu güzel toprağın yüzünü kirletip buruşturmaktan başka ne yaptınız? Bugün muazzam bir devletin şanlı bayrağı üzerimizde dalgalanıyor. Geliniz! Budalalık yapmayınız ifadeleriyle halkı kandırdıklarını ve sulh konferansına imza topladıklarını, durumun ciddiyetinin fark edilmesi ve konferansa giden yetkililere bildirmesini rica etmiştir.¹⁰²*

Damar Bey, konuşmasında belirttiği *Ferda* gazetesi ile ilgili bazı bilgilerden hatıralarında bilgi verir. Ali İlmi Fani'nin çıkardığı *Ferda* gazetesinin ve Türk ordusu emekli binbaşılardan Giritli İlhami'nin neşrettiği *Adana Postası* adındaki gazetenin, Fransızlarla fikir birliği eden din ulemalarından Müftü Zihni ve Hafız Mahmut gibi kişilerin yazdığı hakaret ve iftiralarla dolu olduğunu anlatır.¹⁰³ Ali İlmi Fani'nin İttihat ve Terakki döneminde Osmanlı Mebusan Meclisinde Kozan mebusluğu yapmış bir insan olduğunu belirten ve İlhami Giritli'nin ise uzun zaman Türk ordusuna hizmet etmiş bir kişi olarak böyle yazılar yazmasına anlam veremeyen Damar Bey ve arkadaşları, Pozantı'da *Yeni Adana* gazetesini çıkarmaya karar verirler.¹⁰⁴ Gazeteyle Millî Mücadele'ye destek olan yayınların çıkarılmaya başlanması Fransızları aşırı derecede rahatsız eder.¹⁰⁵

2.1.1.2. Gümrük Tarifesi Hakkındaki Kanun ile ilgili Konuşması

Yeni kurulan devletin en önemli konularından birisini de ticaret oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nden kalan kapitülasyon ve tavizler sebebiyle Türkiye'nin ekonomik

¹⁰² TBMMZC, 1. Dönem, 8. Cilt, 26 Ocak 1921, s. 443-444.

¹⁰³ Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 172; Abdül Kadir Karahan Ali İlmi'nin 150'likler listesine dâhil edildiğini ifade etmektedir. Abdülkadir, Karahan, *Mondros'tan Lozan'a Türk Basını*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995, s. 188-189.

¹⁰⁴ Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 172.

¹⁰⁵ BOA, HR. İM. 21/43/01.

sıkıntılara uğradığı aşikârdır. Cumhuriyetin kurucu felsefesi bu olayların farkında olup Gümrük konusundaki çok kararlı ve radikal kararları ile ülkeye katkı sağlamıştır. Gümrük tarifesini kanunu görüşülürken Damar Bey rahatsızlıklarını belirtmek için amacıyla söz almıştır ve alınan herhangi bir malın değerinin sürekli arttığını belirtmiştir. Bu pahalılığın sonucunda ise kaçakçılık ile ülkeye alınmak istenen malzemelerin gayri yasal yollarla getirildiğini belirtmiş.¹⁰⁶ Ülkeye yasal yollarla getirilen alınmış ürünlerin ise bu durumdan zarar gördüğüne dikkat çekerek kaçakçılığın önüne geçilmesi üzerinde durmuştur.¹⁰⁷

2.1.1.3. Lozan Konferansına Gidecek Heyet İle İlgili Önerisi

Millî Mücadele'nin savaş evresi sona erdirilmiş ve zafere ulaşılmıştı. Artık, sıra tüm dünya devletlerinin benimseyeceği yeni Türk devletinin oluşumunun uluslararası alanda kabul edilmesinin gerekliliğine gelmiştir. Lozan'da konuşulacak onlarca konu bulunmuştur. Ancak milliyetçilik düşüncesi çerçevesinde yurt dışındaki azınlık Türklerin göz ardı edilmemesi istenmiştir. Konu ile alakalı olarak Lozan görüşmelerinde Damar Bey 3 Kasım 1922 tarihinde sınır dışında kalan Türk azınlığın dâhil edilmesini ve sorunun çözümü için yardım edilmesini istemiştir. Türk nüfusunun ülkeye dâhil olmadan Yunanistan ile yapılacak herhangi bir dostluktan memnun olmayacaklarını belirtmiştir. Konu ile alakalı konuşmasının bir kısmı şu şekildedir:

Bölgede kalan üç yüz bin yurttaş hakkında söz alan Damar Bey, Mîsâk-ı Millî'ye karşı değildir; ancak bu denli kalabalık olan bir kitlenin ülke dışında kalmasına razı olmamıştır. Anlaşmalara uygun hareket edilmesi gerektiğini göz ardı etmediğini belirten Damar Bey, hükûmetin farklı çözüm önerileri getirerek bu sorunu

¹⁰⁶ TBMMZC, 1. Dönem, 9. Cilt, 4 Nisan 1921. s. 364.

¹⁰⁷ TBMMZC, 1. Dönem, 9. Cilt, 4 Nisan 1921. s. 364.

ortadan kaldırılmasını aksi takdirde ilerleyen süreçte nüfus sorunlarının çıkacağı ve sınırdaş bu iki devletin arasının bozulacağı vurgusu yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben *“Paşa Hazretlerinden çok rica ediyorum ve bu meselenin samimî bir surette halledilmesi de çok muhtemeldir, bunu kendilerinden bilhassa istirham ediyorum ve bütün millet de bu meselenin bu suretle hallini bekliyor.”*¹⁰⁸ sözleriyle yeni Cumhuriyetin kuruluş süreci ile ilgili düşüncelerini dile getirmiştir. Türk nüfusunun ezilmesi ve sınır dışında kalmasına razı olmamıştır. Daha sonra siyasi bir malzeme olarak karşılarına çıkacağı düşüncesi ile bu meselenin ivedilikle halledilmesinin gerekliliğini ifade etmiştir.

2.1.1.4. Kaçakçılığa Karşı Duruşu

Ziraat Bankasının desteği ile aldığı yakıtı tarla ve bahçelerde kullanmadan gayri yasal yollarla satılması üzerine Neşet Bey'in 12 Nisan 1923'te mecliste yapmış olduğu konuşmada kaçakçılığın engellenmesine dair bir madde konulmasına gerek olmadığı böyle bir şeyin engellenemeyeceği düşüncesi üzerine söz alan Damar Bey, Neşet Bey'e karşı çıktığını belirtmiştir. Daha sonra ülkenin ekonomik durumunu özetler bir konuşma yaparak ülkenin kalkınmasını tarıma bağlamış ve bunun için çıkarılacak kanuna muhalif olunmamasını istemiştir. İktisadi devletler seviyesine çıkmak için çok çalışmanın gerekliliğini belirten Damar Bey ülke toprağının nüfusa göre büyük olduğunu bu eksikliği gidermek içinse tarımda makine gerekliliğini belirtmiştir. Makineli tarıma geçilmediği takdirde ülkenin kalkınmayacağına dikkat çekip çiftçilere kolaylıklar sağlanarak makineli tarımın gerekliliği üzerinde durmuştur; yoksa Avrupalı devletlerin sanayisi ile rakip olunmayacağını altını ısrarla çizerek

¹⁰⁸ TBMMZC, 1. Dönem, 24. Cilt, 3 Kasım 1922. s. 349.

sözlerine son vermiştir.¹⁰⁹ Damar Bey'e göre kalkınma için tarım ve tarımda makineleşme önemli olmuş ve siyasi hayatının sonuna kadar aynı bakış açısı ile hareket etmekten çekinmemiştir.

2.2. 1923-1927 Dönemi Meclis Faaliyetleri

1922 yılının sonuna doğru seçim ihtimali ortaya çıkmıştı. Meclisteki tartışmalar ve muhalefetin etkinliğinin artması seçimin yenilenmesini gerektirdi.¹¹⁰ Seçime giden sürecin hızlanmasının bir başka nedeni ise Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi olmuştur. Oluşan durumu incelemek ve karar vermek amacıyla Mustafa Kemal Paşa , Ali Fuat Paşa, Rauf Bey ve bazı bakanların katılımı ile bir toplantı gerçekleştirilmiş ve seçim konusunda fikirleri öğrenilmiştir.¹¹¹ Toplantıda alınan seçim kararının sonrasında seçim hazırlıkları başlamıştır. Yapılan seçimleri Halk Fırkası adayları kazanmıştır. Adana'da bir önceki dönemdeki beş milletvekilinden 3 tanesi aday gösterilmemiştir.¹¹² Adana'yı temsilen Mehmet Kemal, İsmail Sefa ve Damar Bey 21 Temmuz 1923 tarihinde seçilmiştir.¹¹³ 11 Eylül 1923'te meclise mazbatasını sundu. 12 Eylül 1923'te mazbatasını onaylandı.¹¹⁴ İkinci meclis dönemi yılları arasında Posta ve Telgraf, Maarif, Memurun Muhakemat, Ticaret, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye, Ziraat ve Kavanin-i Maliye komisyonlarında yer aldı.¹¹⁵

¹⁰⁹ TBMMZC, 1. Dönem, 29. Cilt, 12 Nisan 1923, s. 69.

¹¹⁰ Suzan Ünal, **1923 ve 1927 Seçimleri**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarih Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 82.

¹¹¹ Işıl Çakan, **Türk Parlamento Tarihinde İkinci Meclis**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999, s. 19- 20.

¹¹² Ayrıca Adana'nın bir önceki dönemdeki vekil sayısı 2 kişi düşürülerek 3 'e indirilmiştir. Bkz: Ünal, **1923 ve 1927 Seçimleri**, s. 143; **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s. 7; Ahmet Demirel, **Tek Partinin Yükselişi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 154.

¹¹³ TBMM Albümü 1920-2010, C. 1, s. 81; Ünal, **1923 ve 1927 Seçimleri**, s. 81.

¹¹⁴ Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi TBMM- II. Dönem 1923-1927**, C. 3 TBMM Yayınları, s. 23.

¹¹⁵ Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi**, , C. 3, s. 23.

2.2.1. Meclis Gündemindeki Konuşmaları

2.2.1.1. Hasan Bin Tahir'in Affına Dair Konuşması

13 Ekim 1923 tarihinde TBMM’de Af Kanunu münasebetiyle bir birleşim gerçekleşmiştir. Çeşitli suçlara bulaşan ve cezalarını çekmekte olan suçluların affı için mecliste tartışmalar yaşanmıştır. Tartışmalar hararetli geçerken Hasan Bin Tahir¹¹⁶,in affı üzerine konuşmalar yapılırken Damar Bey söz alarak bu affa karşı çıkmıştır. Ona göre af ile hapisneden çıksa da insanların tekrar aynı suçları işleyebildiğine dikkat çeken Damar Bey *memlekette sükûnet ve huzur istiyorsak affa müsaade etmemeliyiz!* diyerek görüşünü net bir şekilde açıklamıştır. Af meselesinin ülkeye önemli tesirleri olduğuna dikkat çeken Damar Bey bu kanunun suiistimale yol açtığını çeşitli bölgelerde cinayetler işlendiğini, ülkeye karşı suçlar meydana geldiğini belirtmiş ve bu sebeple affa karşı çıkarak meclisten geçmemesini istemiştir. Osmanlı Devleti’nin son dönemindeki asayiş bozukluğunu örnek göstererek tekrar aynı sorunlarla karşılaşmak istemediklerini düşündüğünü belirtmiştir.¹¹⁷ Çıkacak Af Kanunu ile memlekete sorunlar yaşanabileceğine dikkat çekmiştir. Damar Bey’e göre hataların bedeli olmalıdır ki tekrarlanmasın. Bu sebepten dolayı af ile ilgili çalışmalara muhalif olmuştur.

2.3.3. Tohumluk ve Çift Hayvanatı Üzerine Yapmış Olduğu Değerlendirme

Cumhuriyetin kurumsallaşması için ekonomik kalkınma şarttır. Mevcut durumda ülke sanayisinin kurulması ve geliştirilmesi için kaynak bulunması zor olacağı için kalkınmayı tarım ürünlerinden başlatmak gerektiği fikri doğmuştur. Ancak Osmanlı’nın son dönemindeki savaşlar ve Anadolu’nun işgali süresinde çiftçiler

¹¹⁶ Hasan Bin Tahir cinayet yüzünden Kastamonu hapisanesinde yatmaktadır. Bulaşıcı bir hastalığa yakalandığından dolayı hapisnede mahkûmların arasında yayılmasını engellemek amacıyla affı gündeme gelmiştir. Bkz: **TBMMZC**, 2.dönem, Cilt 2, 13 Ekim 1923, s. 73.

¹¹⁷ **TBMMZC**, 2. Dönem, 2. Cilt, 13 Eylül 1923, s. 74.

topraklarını ekemez duruma gelmişler ve kazandıkları paraları Millî Mücadele'ye destek olarak tüketmişlerdir. Tarımda kalkınma sağlanması için devlet desteğinin olmasının gerektiği kanısı doğmuştur. Mecliste 15 Eylül 1923 tarihinde çift hayvanı ve tohumla ilgili çalışmalar sürerken temas ettiğimiz hususlar çerçevesinde Adanalı bir çiftçi olan Damar Bey söz alarak Anadolu çiftçisinin perişanlığını ifade etmiştir. Daha sonra tarım makinelerinin yetersizliğinden bahseden Damar Bey konu ile ilgili şu tespitlerini aktarmaktadır: *Bugünkü Ziraat Bankasının deposunda bulunan aleti ziraiye çiftçilerin işlerini görececek derecede değildir. Çünkü bunlar orak makinasıdır, ot makinasıdır. Hâlbuki bize lâzım olan traktördür, Çiftçilerimizin tohumunu ekecek manikallardır. Bunun için Ziraat Bankasının deposunda bulunan alet işe yaramaz. Eğer çiftçiye verirsiniz çiftçi bundan zarar eder.*¹¹⁸ Bu sözleriyle yeni devletin tarımsal kalkınmaya öncelik verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak özellikle 1923 sonrası tarımsal kalkınmaya öncelik verilmiş ve Damar Bey de bu konulara büyük oranda dâhil olmuştur. Kanun üzerinde yüz bin liralık bir destek sunulması ön görülmüşse de Damar Bey bir milyon lira kadar destek olunmasını istemiştir. Kalkınmayı tarımda başlatmanın gerekli olduğunu belirtmiştir.¹¹⁹ Bu rakamın ihtiyaca karşı gelmeyeceğini ileri sürerek iptali için tahrir vermiştir.¹²⁰

2.3.4. Ziraat Bankası'nın İşleyişine karşı Damar Bey'in Muhalefeti

Ziraat Bankası Osmanlı Devleti'nden kalan eski usul çalışma prensiplerinden dolayı yeni kurulan rejimle sıkıntılı günler yaşamıştır. Gelenekçi yapıdan gelen bu kurumun halkın ihtiyaçlarını karşılamadığı açık bir gerçektir. Önceki bölümlerde de ifade ettiğimiz gibi tarımsal kalkınma için devlet desteği olmazsa olmaz bir konu

¹¹⁸ TBMMZC, 2. Dönem, 2. Cilt, 15 Eylül 1923, s. 117.

¹¹⁹ TBMMZC, 2. Dönem, 2. Cilt, 15 Eylül 1923, s. 120.

¹²⁰ TBMMZC, 2. Dönem, 2. Cilt, 15 Eylül 1923, s. 123.

olmuştur. Bu destek konusunda Ziraat Bankası'nın işleyiş ve yapısı hakkında bazı değişimlere gidilmesi bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Damar Bey ise meclisteki 24 Kasım 1923 tarihli konuşmasında bu konu üzerine dikkat çekerek Ziraat Bankası'ndan memnuniyetsizliğini dile getirmiş ve bankanın işlemez bir kurum, Osmanlı'dan kalan eski bir kalıntı olduğu vurgusunu yapmıştır. Kurulan devletin kalkınmasının tarımda başlayacağını; ancak Ziraat Bankası'nın bu konuda çiftçiye destek verebilecek kapasitede olmadığını belirtmiştir. Bu bankanın bir an önce yeni düzenlemeler ile Türk halkının ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde düzenlenmesinin gerektiğinin altını çizmiştir.¹²¹ Memleketin bu dönemde Ziraat Bankası'nın desteğine ihtiyacı olduğunu belirterek bankanın memleket için zaruri bir ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. Ancak Osmanlı'dan kalan şekil ve işleyiş yapısının Türkiye Cumhuriyeti yapısına uygun olmadığı değerlendirmesini yapmıştır.¹²²

Damar Bey'e göre Ziraat Bankası'nın eskiden gelen işlemez kural ve yapısı değiştirilerek döneme uygun hale getirilmelidir. Damar Bey'in düşüncelerine paralel olarak 1924 ve 1925 yılında banka büyümeye geçmiş ve sermayesini arttırmıştır.¹²³ Mevcut yıl içinde ise tohum alımları, hayvan alımları ve tarımsal makineler için ciddi paylar ayrılmıştır.¹²⁴ Damar Bey'in düşüncesi doğrultusunda, ilerleyen yıllarda İş Bankası kurularak bankacılık sistemindeki eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.¹²⁵

¹²¹ TBMMZC, 2. Dönem, 3. Cilt, 24 Kasım 1923, s. 570; Dursun Gök, **İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi (1923-1927)**, Güney Ofset Yayınları, Konya 1995, s. 352.

¹²² TBMMZC, 2. Dönem, 3. Cilt, 24 Aralık 1923, s. 570.

¹²³ Cengiz Şavklı, **Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2011, s. 112-113.

¹²⁴ Gök, **İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi (1923-1927)**, s. 350-351.

¹²⁵ Şavklı, **Parlamento Faaliyetleri**, s. 115.

2.3.5. Köy İhtiyaçlarının Çözümü İçin Düşünceleri

Türkiye’de 1920’li yıllarda kırsal alanda yaşayan nüfusun fazla olduğu bir gerçektir. Mevcut durumda halkçı bir yapıda olan devlet Nüfusun fazla olduğu kırsal kesim halkına yardım etmeli ve onu düşünmesi gerektiği sonucuna buradan ulaşabiliriz. Dönemin köy sorunları ve ihtiyaçları göz ardı edilmeden sadece şehir yapılaşmasına öncelik verilmemiş kalkınmanın kaynağı olarak görülen tarım ve dolaylı olarak köyler önemslenmiştir. Bu doğrultuda Köy Kanunu görüşmeleri sırasında köylerdeki sağlık sorunlarına dikkat çekilmiştir. Köylerin bir diğer sorunu olan içme suyu kirlilikleri üzerine 24 Şubat 1924 tarihinde konuşma yapan Damar Bey, köylerin genellikle kuyu suyundan faydalandığını ve bu kuyular için tedbir alınması gerektiğini düşünmektedir. Köylerin yüzde elli oranında içme suyu ihtiyacını kuyudan sağladıklarına; ancak bu kuyuların civarlarının çöplük olduğuna dikkat çekmiştir.¹²⁶ Konu ile alakalı bir tahrir vererek kuyuların etrafındaki göllerden ve pisliklerden arıtılmasına dair tedbir alınmasını istemiştir.¹²⁷ Damar Bey’in istekleri göz ardı edilmemiştir. Cumhuriyetin onuncu yılına gelindiğinde 2746 köye su tesisatı ile sağlıklı su kullanımı sağlanmıştır.¹²⁸ Ancak ülkenin her bölgesine eşit şekilde bu faaliyetler götürülebilmiştir.

2.3.6. Pamuk Mahsulüne Musallat Haşeratın İmhası Hakkında Kanun Münasebetiyle Konuşması

Damar Bey’in hatırlanacağı üzere çiftçiydi. Bu bakımdan Adana bölgesinin sorunlarını her zaman mecliste ifade etmeye çalışmış ve özellikle pamuğa musallat

¹²⁶ TBMMZC, 2. Dönem, 6.Cilt, 24 Şubat 1924, s. 309.

¹²⁷ TBMMZC, 2. Dönem, 6.Cilt, 24 Şubat 1924, s. 309.

¹²⁸ Türkan Çetin, Cumhuriyetin İlk yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy Kanunun Çıkarılması, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C. 2, s. 4-5; Türkan Çetin, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Köylü Politikası (1923-1950)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1997, s. 26.

olan kurt haşeresi için mecliste uzunca bir konuşma yapmıştır. Bu durum, Adana şehrinin ve çiftçisinin pamuk üretimi üzerindeki olumlu ve olumsuz düşünceleri açısından önemlidir. Konuşmasında daha çok üretimdeki sıkıntılardan bahseden Damar Bey bu konu için bir çözüm bulunmasını istemiştir.¹²⁹ Ülkenin çeşitli bölgelerindeki mahsullerde kurt olduğu ve oranın yükseldiğini belirten Damar Bey pamuk fidanları ve tohumları kendisinin de bizzat teftiş ettiğini belirtmiştir. Tahribatlarının ise çok fazla olduğunu çiftçilerin bir önceki seneye göre hasatlarının eksik olduğunu vurgulamıştır.¹³⁰ Bu konuda hayli bilgili olan Damar Bey çekirge saldırıları gibi nedenlerden de çiftçilerin zaten sıkıntı yaşadığına bir de kurt olayı ile daha da müşkül durumlara düştüğüne dikkat çekmiştir. Çözüm olarak ise, salgın olmayan tohumların devlet eliyle dağıtılmasını önermiştir. Yoksa Adana'da pamuk toplanamayacağının üstünü çizmiştir. Konuşmasında İngilizlerin, Amerikalıların ve Fransızların yaptığı araştırmaya göre Adana bölgesinde yıllık iki milyon balya pamuk yetişeceğinin bilgisini vermiştir. Dünyada pamuk üretim merkezi olarak üç yer belirten Damar Bey, bu bölgelerde dönüm başı alınan pamuk miktarını aktarmıştır. Hindistan'da dönüm başı on iki kilo, Amerika'da dönüm başı yirmi kilo, Mısır'da dönüm başı kırk kilo, Adana'da ise yirmi beş kilo alındığını ifade etmiştir. Seyhan ve Ceyhan nehirlerinden faydalanarak verimin artacağı düşüncesini de belirtmiştir. Konuşmasının devamında gelişmiş bir ülke olan Amerika'nın mahsulde oluşan hastalık ve böcek sorunlarına karşı uçaklar ile ilaçlama yaptığına dikkat çekmiştir. Hükûmetten yardım isteyen Damar Bey bu konuyu ülke meselesi, memleketin refah meselesi olarak nitelemiştir.¹³¹

¹²⁹ TBMMZC, 2. Dönem, 12.Cilt, 8 Ocak 1925, s. 64.

¹³⁰ TBMMZC, 2. Dönem, 12.Cilt, 8 Ocak 1925, s. 64-65.

¹³¹ TBMMZC, 2. Dönem, 12. Cilt, 8 Ocak 1925, s. 65.

2.3. 1927-1931 Dönemi Meclis Faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa mecliste aradığı uyumu ikinci meclis süresince yakalayamamıştır. Adana'dan 1923 seçimlerinde 3 milletvekili seçilmişti. 1927 seçimlerinde sayı 4e çıkmıştır. Seçim sonucunda Hilmi Bey, Kemal Bey, Kadri Bey ve Damar Bey seçilmiştir.¹³² Damar Arıkoğlu, yapılan seçimlerde 336 oy alarak Adana milletvekili seçilmiştir. 6 Ekim 1927 tarihinde mazbatasını onaylanmış; 1 Kasım'da ise TBMM'ye katılmıştır. Ziraat iktisat komisyonlarında bu dönem içerisinde aktif görev almakla beraber mecliste 11 kez söz almıştır.¹³³

Cumhuriyetin ilk yıllarında bazı ikilikler giderilmeye çalışılmıştır. Ancak bazı kurumların yetki sınırı tam olarak çizilememiştir. Seferberlik kanunu konuşmaları da bu duruma örnek olmuştur. İlgili madde gereğince hükûmet seferberlik kararı aldığı anda Erkan-ı Harbiye Riyasetine danışılması maddesi vardır. Bu maddeye Damar Bey karşı çıkmıştır. Zaten bu şekilde bir olağanüstü durum olması hâlinde, Erkânı Harbiye Vekâletinin de fikirlerinin hükûmetle istişare edileceğinin belli olduğunu söylemiştir. Hükûmetin icazet almasının mantıksız olduğunu ifade etmiştir.¹³⁴ Anlaşılabileceği üzere meclisi ve hükûmeti her şeyden üstün tutan Damar Bey seçilen hükûmetin kararlarının kesin olduğuna dikkat çekmiştir. Ona göre Cumhuriyet hükûmetinin izin alacağı bir makam yoktur. Millî irade kavramına önem vermiştir.

Çiftçi borçlanması, kendisinin de ziraatçı olmasından mütevellit dönem içerisinde en aktif söz aldığı kanun olma özelliği taşımaktadır. Damar Bey'e göre kalkınma için tarıma, dolayısı ile çiftçilere kolaylık sağlanması gerekmektedir. Bu

¹³² TBMM Albümü 1920-2010, c. 1, s. 81; Ünal, 1923 ve 1927 Seçimleri, s. 133; Ünal, 1923 ve 1927 Seçimleri, s. 252.

¹³³ Kazım Öztürk, Türk Parlamento Tarihi III. Dönem 1927-1931, C. 3, TBMM Vakfı Yayınları, s. 5; Türk Sözü 4 Eylül 1927.

¹³⁴ TBMMZC, 3. Dönem, Cilt 2, 16 Ağustos 1928, s. 1.

görüşünü destekler nitelikte Damar Bey kanunun faydaları olduğu gibi zararlı özellikleri üzerinde de durmaktadır. Ona göre çiftçiye borçlarından dolayı giden ihbar belgesinin eskiden olduğu gibi iki ay içerisinde ödenmesi gerekmektedir. Ancak yeni düzenlemede bu sürenin bir hafta olması Damar Bey'i oldukça rahatsız etmektedir. Bu madde için şiddetli bir muhalefet yapmıştır. Kanunun çiftçilere menfaati olduğunu söylemekten çekinmeyeceğini; ancak kanunun dördüncü maddesinde vadesi zamanında ödenmeyen borçlar için konulan hükmün çok ağır olduğunu belirtmiştir. Önceden borç ödenmediği zaman bir ihtarname gönderilip iki ay içerisinde bu borcun tahsilinin istendiğini; ancak yeni kanun ile ihtarname sonucu bir hafta içerisinde ödeme yapılmasının istendiğini belirtmiştir. Durumdan memnun olmayan Damar Bey ihtarnamenin köylüye bir haftada bile ulaşamayacağını ifade etmiştir.¹³⁵ Olaylara çiftçi penceresinden bakmaya devam ettiği görülen Damar Bey, milletvekilliği süresince toprak ile ilgili konularda daima halkın menfaatine dönük çalışmalar içerisinde olmuştur. Haşere tehlikeleri, ekonomik sebepler ve daha başka toprak ile ilgili sorunlar için de milletvekilliği süresince Adana bölgesini rahatlatmak ve moral vermek için aktif şekilde çalışmıştır.¹³⁶ Konunun uzmanları ile birebir konuşup gazetelere yazılar yazarak destek olmuştur. Özellikle yakın sohbet içerisinde olduğu Mustafa Kemal'in ekseriyetle Adana gezilerinde yanında yer alarak sorunlar üzerine çözüm yolları üretmeye çalışmıştır.

Toplumda oluşan hoşnutsuzlukların önüne geçebilmek amacıyla Mustafa Kemal, güvendiği bir arkadaşını parti kurmaya teşvik etmeye karar vermişti.¹³⁷ Paris'ten 22 Temmuz 1930 tarihinde döndükten sonra Mustafa Kemal ile Yalova'da

¹³⁵ TBMMZC, 3. Dönem, Cilt 20, 08 Haziran 1930, s. 97.

¹³⁶ Türk Sözü, 11 Kasım 1936, s. 1; Türk Sözü, 9 Ocak 1937, s. 1; Türk Sözü, 18 Ocak 1940, s. 1.

¹³⁷ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 260.

görüşen Ali Fethi Bey'e parti kurma teklifi sunuldu.¹³⁸ Çekincelerini belirten Ali Fethi Bey ilerleyen süreçte ikna oldu. *Cumhuriyet* gazetesinde partinin kurulacağına dair haberler yer almaya başlamıştı.¹³⁹ 12 Ağustos 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası adında kurulmuştur.¹⁴⁰ Parti kuruluşundan iki gün sonra 14 Ağustos 1930 tarihinde *Yeni Adana* gazetesine açıklamalar yaparak bölgeye verdiği öneme dikkat çekmiştir.¹⁴¹ Kurulan Parti siyasete hızlıca girmiştir. İsmet İnönü'ye karşılık Fethi Bey'in beş yıl boyunca makamında kalacağını nasıl keşfettiğini anlamıyorum sözü siyasi ilişkileri CHP ile germiştir.¹⁴² Partinin ülke genelinde teşkilatlanmaya çalışırken meclis içinde de CHP'den üyeler geçmesi hoşnutsuzluğa neden olan bir başka gelişmedir.¹⁴³ Belediye seçimlerinden sonra çıkan yolsuzluk tartışmalarına karşı Fethi Bey 15 Kasım 1930 tarihinde söz alarak seçimde yapılan usulsüzlükleri anlattı. Daha sonra CHP milletvekilleri de söz almış ve tartışmalar yaşanmıştır. Söz alan Damar Bey SCF'nin Adana teşkilat yapısı ve üyeleri hakkındaki görüşleri olumsuzdur. Muhalefet oluşumunu dikene benzeten Damar Bey bu oluşumdaki insanlara menfaatçi yakıştırmasını yapmıştır. Seçim çalışmalarında CHP aleyhtarlığı yapıldığına dikkat çekmekle beraber Adana hakkındaki bilgileri aktarmıştır. Adana halkının memleket sevdalısı olduğunu İstiklal Savaşı'nda mallarını ve canlarını feda etmekten kaçınmadıklarını herkesin bildiğini ifade etmiştir. Ancak bu memleket sevdalısı insanların arasında kötü huylu insanların da olduğuna dikkat çekerek Serbest Cumhuriyet Fırkası üyelerini kastetmiştir. Bu kişileri menfaatçi olarak niteleyen

¹³⁸ Ali Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Fesh Edildi*, İsis Yayınları, İstanbul 1987, s.7.

¹³⁹ *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1930, s. 1; *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1930, s. 1; *Akşam*, 10 Ağustos 1930, s. 1; *Yeni Adana*, 10 Ağustos 1930, s. 1; *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1930, s. 1; *Yeni Adana*, 11 Ağustos 1930, s. 1.

¹⁴⁰ Kuruluş dosyası 13 Ağustos 1930'da İçişleri Bakanlığına teslim edilmiştir. *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1930, s. 1; *Akşam* 13 Ağustos 1930, s. 1.

¹⁴¹ *Yeni Adana*, 14 Ağustos 1930, s. 1.

¹⁴² *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1930, s. 1.

¹⁴³ *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1930, s. 1.

Damar Bey *yalancı*, ve *nifak sokucu* olarak da tanıtmıştır. Partinin içine aldıkları adamları hiçbir şekilde denetlemeyen parti yönetimini de eleştirmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırka'lı kişilerin Adana'daki Arap halkını kışkırtmak için çabaladığını ve CHP'ye karşı kara propaganda yaptığını söylemiştir.

Araplara hitaben “*Reyinizi Serbest Fırkaya veriniz, eğer böyle yapmazsanız biliniz ki Halk Fırkası sizi sürecektir, İsmet Paşa sizi kesecektir.*” Yapılan propagandalar ile halkı kin ve tahrike sürüklemelerinin nedenini Fethi Bey'e kürsüden sorduğunu belirtmiştir.¹⁴⁴

Demokrasi kültürünün tam olarak yerleşmediği açıktır. CHP çatısı altında önceki yıllarda beraber çalışan insanlar yeni kurulan parti sebebiyle ayrışma yaşamıştır. Bu yüzden SCF üyelerinin ötekileştirilmesi ilginçtir. Deneyimli bir siyasetçi olan Damar Bey'in bu konuşmasını kişisel görüş olarak düşünmek yanlış olur. Mustafa Kemal'in kişisel dostluğunu kazanan, üç dönemdir mecliste görev yapan ve birçok encümende aktif rol alan bir kişinin bu düşünceleri muhakkak parti grubunun da düşüncelerinin bir kısmını içerdiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

2.4. 1931-1935 Dönemi Meclis Faaliyetleri

1929 ekonomik krizinin ardından halk Cumhuriyet Halk Partisi'nden soğumaya başlamıştı. Atatürk'ün isteğiyle kurulan SCF üç aylık siyasi faaliyet yürüttüğü dönemde ülke içinde aşırı sempati kazanmıştı. Mustafa Kemal tarafından 3 Mart 1931 tarihli yazıyla seçimlerin yenilenmesinin gerektiği görüşünü belirtmiştir.¹⁴⁵ Önceki seçimlerden farklı olarak 30 müstakil mebus seçilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁴⁶

¹⁴⁴ TBMMZC, 3. Dönem, Cilt 22, 15 Kasım 1930, s. 97.

¹⁴⁵ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM IV. Dönem 1931-1935**, C. 1, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1996, s. 6.

¹⁴⁶ BCA, 490. 01/2. 6. 10, s. 2.

Hilmi (Uran), Damar Bey ve Ömer Resul (Biçer) parti tarafından aday gösterilmiştir.¹⁴⁷ Adana'dan ve Mersin'den aday gösterilmeyen Ali Münif Yegane müstakil olarak meclise Adana'dan seçilmiştir.¹⁴⁸ 1931 seçimleri bir erken seçim olmakla beraber en hızlı tamamlanan seçim olarak Türk Siyasi hayatına geçmiştir.¹⁴⁹ Damar Bey 393 oyla milletvekilliğine seçilmiştir.¹⁵⁰ 4 Mayıs 1931 tarihinde Meclise dâhil olan Damar Bey, ilk yıl iktisat ikinci ve dördüncü yıllar arasındaki dönemde tarım komisyonunda çalışmıştır.¹⁵¹ Ayrıca ziraat encümeni üyeliği yapmıştır.¹⁵²

Damar Bey'in ekonomik kalkınma ile ilgili düşüncesi her zaman milliyetçi olmuştur. Bu düşüncesi doğrultusunda daha önceki yıllarda TBMM'de aldığı sözler incelendiğinde daima halkın ve devletin menfaatine olan çalışmalar içinde yer almıştır. Pamuğun Türkiye'de işlenmesine karşın gerekli teknik malzeme ve fabrika yetersizliğinden yakınan Damar Bey, pamuğun çok ucuza satıldığını ifade ederek çalışma yapılmasını istemiştir. Konu ile konuşmasının bir kısmı şu şekildedir:

“Devletin büyük iktisadî vaziyeti mevzubahistir. Bu gün dâhilî kumaşlarımızı, dâhilde imal edilmiştir diye, seve seve göğsümüz gürleye gürleye giyiyoruz. Fakat meselenin iç yüzü öyle değildir. Makineler hariçten geliyor, hatta iplik bile boyanmış olarak hariçten gelmektedir. Asıl yerli malı olan yapağı, tiftik ve pamuğumuz pek ucuz olarak harice gidiyor.”¹⁵³

¹⁴⁷ **Milliyet** 21 Nisan 1931, s. 1; **Yeni Adana**, 24 Nisan 1931, s.1

¹⁴⁸ Murat Yılmaz, **Tek Parti Döneminde Müstakil Mebuslar ve CHP Müstakil Grubu (1931- 1946)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2002, s. 66; **Milliyet**, 26 Nisan 1931, s. 6; **Son Posta**, 26 Nisan 1931, s. 1.

¹⁴⁹ Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C. 4, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1991, s. 605.

¹⁵⁰ Damar Bey'in **Seçim Mazbatası**, TBMM Arşivi, Devre 4 Sicil No.6.

¹⁵¹ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, C. 2, s. 6.

¹⁵² **Ulus**, 9 Kasım 1934, s. 1.

¹⁵³ **TBMMZC**, 4. Dönem, 6.Cilt, 29 Şubat 1932.

Damar Bey sanayi makinelerinin ülkede üretilmesi gerektiğini düşünmektedir. Yeni Türkiye'nin yurt dışına bağlı olmasına her zaman karşı çıkan Damar Bey, Osmanlı Devleti'nin son dönemini yaşayan bir kişi olarak dışarıya bağımlılık kavramının sıkıntılarını görmüş ve buna üzülmüştür. Yeni kurulan Cumhuriyetin ise artık kurumsallaşarak kendi kendine yetebilecek bir ülke hâline gelmesi gerektiğini savunmuştur.

Elektrik Kanunu görüşmeleri sırasında 24 Mayıs 1934 tarihinde söz alan Damar Bey, kilovat başına fabrikalardan alınacak olan vergi miktarının ülkede gaz ve petrol kaynağı ile çalışan fabrikalardan da alınması gerektiğini ifade etmiştir. Alınmadığı takdirde adaletsizlik olacağından kanunu uygun bulmamış ve encümene geri gönderilmesini istemiştir. Meclisteki tartışmalardan sonra sorun halledilmiştir. Damar Bey tekrar söz alarak mesele kalmadığını belirtmiştir. Maliye vekilinin kanunu tekrar inceleyeceğini belirtmiştir.¹⁵⁴

2.5. 1935-1939 Dönemi Meclis Faaliyetleri

Damar Bey 751 oy alarak seçilmiştir.¹⁵⁵ 5. dönemde tekrar seçilen Damar Bey, 10 Şubat 1935 tarihinde mazbatasını il seçim kurulundan alarak 1 Mart 1935 tarihinde TBMM'ye katılmıştır. Altı gün sonra 7 Mart 1935 tarihinde seçim tutanağı incelenerek onaylanmıştır. Beşinci dönem boyunca Ziraat Encümeni üyeliği yapmıştır. Meclis kürsüsünden Gümrük ve İnhisarlar Vekilliği kanun layihası hakkında bir konuşması bulunmaktadır.¹⁵⁶ Ayrıca Antakya ve İskenderun sorunu konusunda, Tevfik Rüştü Aras'ın konuşmasının onaylanması hususunda bir tavrı ve yurt dışından alınacak

¹⁵⁴ TBMMZC, 4. Dönem, 22.Cilt, 24 Mayıs 1934.

¹⁵⁵ Damar Arıkoğlu'nun **Seçim Mazbatası**, Devre 5, Sicil No 6.

¹⁵⁶ **Ulus**, 6 Kasım 1937, s. 7; İhsan Güneş, **Parlamento Tarihi, TBM V. Dönem(1935-1939)**, C, 2, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2001, s. 638.

olan traktör parçaları hususunda teklifi vardır.¹⁵⁷ CHP'nin meclisteki grup idare heyetine üyedir.¹⁵⁸ Bundan başka CHP parti hesap komisyonunda Rıfat Börekçi başkanlığında, Damar Bey raportörlüğünde ve Haşim Kulalı sekreteryasında partinin son 4 yıllık hesapları incelenmiş, hesaplarda sorun olmadığı ve teşekkürle layık olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁹ Ayrıca Ziraat Bankası yönetim kurulunda görev almıştır.¹⁶⁰ Dil Kurultayı tarafından da davet edilmiştir.¹⁶¹

2.5.1. Meclis Faaliyetleri

Damar Bey üretimin artması için yurtdışından gelecek olan yedek parça ve traktörler hakkında mecliste söz alarak görüşlerini belirtmiştir. Damar Bey, ithal edilecek veya daha önce ithal edilen olan, eski traktörlerin yedek parçaları hakkında kanun teklifini sunmuştur. 31 Aralık 1936 tarihinde başvekâlete sevk edilmiştir.¹⁶² Kanununla, yurtdışından gelen ziraat malzemeleri ve traktörleri satan acentelerle bayilerin arasındaki sorunlardan çiftçilerin ekonomik olarak etkilendiğini belirtilmiş bu sorunun çözümü istenmiştir. Yüksek fiyatlara alınan ziraat malzemelerinin yedek parçalarının bulunamaması dolayısıyla çiftçiler topraklarını işleyemez hale gelmiş, parçalar bulunduğu ise çok fahiş fiyatlara satılmış çiftçiler bu sorundan dolayı rezil olmuşlardır. Hem çiftçilerin korunması hem de vergiye tabi olmayan işletmelerin tespiti amacı ile kanun oluşturulmuştur. Kanunun maddeleri şu şekildedir:

¹⁵⁷ Güneş, **Parlamento Tarihi**,(1935-1939), C. 2 s. 638.

¹⁵⁸ Güneş, **Parlamento Tarihi**,(1935-1939), C. 1, s. 760; **Türk Sözü**, 3 Mart 1935, s. 4; **Kurun**, 1 Kasım 1936, s. 4.

¹⁵⁹ **Türk Sözü**, 2 Haziran 1935, s. 2; **Yeni Mersin**, 13 Mayıs 1935, s. 1; **Ulus**, 13 Mayıs 1935, s. 1; **Kurun**, 11 Mayıs 1935, s. 1.

¹⁶⁰ **Ulus**, 27 Ekim 1935, s. 8; **Kurun**, 20 Ekim 1936, s. 7, **Kurun**, 21 Ekim 1936, s. 7.

¹⁶¹ **Ulus**, 20 Ağustos 1936, s. 5; **Kurun**, 20 Ağustos 1936, s. 6.

¹⁶² **BCA**, f.30.10., y. 4.21.14; Bölge gazetelerinden **Türk Sözü** gazetesinde takriri 5 Şubat 1937 tarihinde haber oldu.: **Türk Sözü**, 5 Şubat 1937, s. 2.

Madde 1- Hariçten Türkiye'ye ithal edilen ziraatla müstamel her cins traktör makinelerini satan acente veya satış muhabirleri sattıkları traktörlerin yedek parçalarını, bulundurmamak veya en az zamanda getirmekle mükelleftirler.

Madde 2- Yedek parçalarına zam edilecek normal kar hakları iktisat vekâletince tespit olunur.

Madde 3- Acente veya satış muhabirleri sattıkları traktörlerin yedek parçalarını traktör sahibinin müracaatında hiçbir bahane serdetmeyerek ikinci madde mucibince tespit olunacak fiyatlarla satmaya mecburdurlar.

Madde 4-İş bu ahkâma riayet etmeyen, acente veya satış muhabirlerine kanuni mecburiyetlere riayet etmeyenler hakkındaki ceza hükümleri tatbik olunur.

Madde 5-Bu kanun neşri muteberdir.

*Madde 6-İş bu kanunun icraya iktisat ve Adliye bakanları memurdur.*¹⁶³

Başvekâlet kanun teklifini ziraat ve iktisat encümenlerine göndermiştir.¹⁶⁴ İktisat vekilinin verdiği cevapta yedek parçaların zam konusunu iktisat vekâletinin tespit edeceğini ifade etmiştir. Aslında bu parçaların yurt içinde imal edilmediğini ve traktörleri teslim eden fabrikaların bunların yurt dışından geldiğini söylediğini belirtmiştir.¹⁶⁵ Ziraat vekili Muhlis Erkmen¹⁶⁶, Ziraat Vekâleti Umumi Müdürlüğü adına Yüksek Başvekâlete gönderdiği cevapta ise memlekete alınan traktör

¹⁶³ **BCA**, f.30.10., y, 4.21.14.

¹⁶⁴ **BCA**, f.30.10., y, 4.21.14; **TBMMZC**, 5. Dönem, Cilt 14, 30 Aralık 1936, s. 96.

¹⁶⁵ **BCA**, f.30.10., y, 4.21.14.

¹⁶⁶ 1891'de Bursa'da doğdu. İlk ve orta öğretimini Bursa'da tamamladıktan sonra İstanbul'da Ziraat Yüksekokuluna başladı. Daha sonra Almanya'ya eğitim amacıyla gönderildi. 1927'de İktisat Bakanlığı Müsteşarlığına atandı. 1927 seçimlerinde Bursa'dan milletvekili seçildi. Bkz: **TBMM Albümü, 1920-1950**, TBMM Yayınları, Ankara 2010, c. 1, s. 141; Deniz Doğru, **1923-1950 Dönemi Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kütahya Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri**, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Uşak 2004, s. 62.

parçalarının yanında harman ve çeşitli hasat makinelerinin de alındığı ve bunların parçalarının ithal olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁷

2.5.2.Meclis Harici Faaliyetleri

2.5.2.1.Toprak Kanunu Hakkındaki Görüşleri

Damar Bey Ankara’da bazı söylentilerin çıktığı ve toprağı olmayan köylülere toprak verileceği duyumlarını aldığı belirterek 11 Mart 1935 tarihinde *Ulus* gazetesinde yayınlanan Kastamonu milletvekili Tahsin Coşkun’un yazısına cevaben bir yazı kaleme almıştır.¹⁶⁸ Tahsin Coşkun, “Toprak Sıyası” başlığı ile kaleme aldığı yazıda ziraatın ne kadar önemli olduğuna ve kalkınma için gerekliliğine vurgu yapmıştır. Türkiye’deki toprakların parçalı olması konusu üzerinde durarak toprak kavramını devletin sadece vergi olarak görmemesi gerektiğini belirtmiştir. Toprak Kanununa sevindiğini belirtirken ufak tefek birleştirilmeyen olmayan arazilerin işlenmesinin zorluğuna değinmiş, çözüm olarak ise bu arazilerin birleştirilmesi fikrinin üstünde durmuştur. Sanayinin kalkınması için Toprak Kanunun önemli olduğunu ve bu kanunun siyasal, sosyal ve ekonomik sonuçları olacağından bahsetmiştir.¹⁶⁹ Damar Bey 23 Mart 1935’te Kastamonu vekili Tahsin Coşkun’a diyerek “Toprak İşi” adlı bir yazı kaleme almıştır.¹⁷⁰ Tahsin Coşkun’un yazısına katıldığını ilk cümlelerde belirten Damar Bey devamında somut örnekler vererek ülkenin durumuyla ilgili şu açıklamaları yapar: Toprak kadar değerli bir kavramın olmadığını ve yüzyıllardır toprağın asla değer kaybetmediğini ifade etmiştir. Toprak konusunda “*Saltanat devri her işte olduğu gibi bu işte de büyük günah işlemiştir.*” diyerek sözlerine devam eden

¹⁶⁷ BCA, f.30.10., y, 4.21.14.

¹⁶⁸ *Ulus*, 11 Mart 1935, s. 3.

¹⁶⁹ *Ulus*, 11 Mart 1935, s. 3.

¹⁷⁰ *Ulus*, 13 Mart 1935, s. 3; Makale yayınlandıktan dokuz gün sonra Türk Sözü gazetesinde yayınlanmıştır. *Türk Sözü*, 22 Mart 1935, s. 1.

Damar Bey; ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin işlevleriyle çağın gerekli koşullarına göre uygun toprak çalışmalarının yapıldığını belirtir. Damar Bey din kitaplarının etkisinde kalınmadan yapılan çalışmaları takdir ederek toprak sahibi olmayan köylülerin toprak sahibi olmalarına ve teşebbüslerin verimlerinin kısa zamanda alınacağına dikkat çekmiştir.¹⁷¹ Tahsin Coşkun, Damar Arıkoğlu'na hitaben 22 Mart 1935 tarihinde teşekkür mahiyetinde *Toprak İşimiz* adlı yazıyı kaleme almıştır.¹⁷² Tahsin Coşkun, Damar Bey'in fikirlerini değerli bulduğunu ve destek olmasının kendisine güç verdiğini belirtmiştir.¹⁷³ 10 Nisan 1935'te Yine *Ulus* gazetesinde Damar Bey'in *Kastamonu Vekili Tahsin Coşkun'a* adlı yazısı yayımlanmıştır. Tahsin Bey'e yazılarına devam ettiği için memnun olduğunu ve ilerleyen süreçte de yazmaya devam edeceğinden dolayı hoşnutluğunu belirtmiştir.¹⁷⁴ Toprak Kanunu ile ilgili görüşlerini anlatan Damar Bey bu işlerin bazı kurallara göre yapılması gerektiği üzerinde durmuştur. Toprak Kanunun öyle kuralları olmalı ki sadece çiftçilere yönelik değil aydın kesimin bile toprağa dikkatinin çekilmesinin hedeflenmesi gerektiğini belirtmiştir. Okumuş gençlerin köyleri benimsememesini sorun olarak görmüştür. Köy ile kent arasındaki gelişmişlik farkının hızla kapatılması ve köyden şehre göçlerin azaltılması gerektiğine yoksa tarım politikalarının başarıya ulaşamayacağına dikkat çekmiştir.¹⁷⁵ Toprak Kanunu ile ilgili bilgilerinin sadece basından öğrendiği kadar olduğunu ifade eden Damar Bey, meclise gelmeden ifade ettiği hususlara dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak bu kanunun haberinin dahi ülkede geniş çapta ilgi uyandırdığını ifade etmiştir. *Ulus* gazetesinde, çıkacak kanundaki eksiklikler

¹⁷¹ **Türk Sözü**, 22 Mart 1935, s. 1.

¹⁷² **Ulus**, 22 Mart 1935, s. 3.

¹⁷³ **Ulus**, 22 Mart 1935, s. 3.

¹⁷⁴ **Ulus**, 10 Nisan 1935, s. 3.

¹⁷⁵ **Ulus**, 10 Nisan 1935, s. 3.

hakkında yazacağını ayrıca söylemiştir.¹⁷⁶ Yazının içeriğini detaylı olarak incelediğimizde Damar Bey'in bu kanuna karşı olduğunu söylemek yanlış olmaz, ayrıca kanun hakkında kendisine danışılmadığı için de kırılgan olduğu göze çarpmaktadır. 21 Nisan 1935'te kaleme aldığı yazısında Damar Bey'in kanundan memnuniyetini dile getirmesi de ilginçtir; çünkü bir önceki yazısındaki memnuniyetsizliği bu yazısında yer almamıştır. Köylerdeki göçün engellenmesi için birkaç çeşit öneri sunan Damar Bey kanun ile sonucun tam anlamıyla gerçekleşmesinden önce köyleri çekici bir alana çevirmekten bahsetmiştir. Bunun için köylerde postane, radyo, sinema vb. kurumların oluşturulmasını istemiş, artık insanların bazı şeylerden haberdar olmak için ve bazı şeyleri de merak ettikleri için şehirlere taşındığından söz etmiştir. Bu göçün engellenmesi içinse bahsettiği kurumların köylerde olduğu takdirde haftada birkaç gün için insanların şehre ineceği ve bu sayede Toprak Kanunun başarıya ulaşacağını üstünde durmuştur.¹⁷⁷ Kanun hakkındaki memnuniyetini yazısındaki şu bölümden çıkarmak mümkündür: *“Acıklı manzarayı yakından gören Cumhuriyet halk hükûmeti buna bir son vermek için derin bir ilgi ile işe sarıldığını ve başlangıç olarak da toprak kanununu çıkarmak istediğini görüyoruz, çok doğru olan bu yürüyüşünü alkışlarız. Hiç şüphe yok ki diğer kanunlar da bunun arkasını takip edecektir. Gönlüm öyle istiyor ki iç bakanımız Şükrü Kaya bu yıl içinde bu kanunla kısmen olsun köylünün medenî ihtiyaçlarını temin edici kanunları da birlikte çıkarsın.”*¹⁷⁸ Damar Bey, bu sözleri ile kanuna destek vermekle

¹⁷⁶ **Ulus**, 10 Nisan 1935, s. 3.

¹⁷⁷ **Ulus**, 21 Nisan 1935, s. 4.

¹⁷⁸ **Ulus**, 21 Nisan 1935, s. 4; Cumhuriyetin ilk 10 yılında köylerde Damar Bey'in istediği büyük oranda gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ve bu çalışmalar devam etmektedir. 1933 yılı itibarı ile 2746 köye su tesisatı, 24 köyde Pazar yeri, 211 meydanı, 19 hamamı, sınırlı sayıda olmak üzere kütüphane, postane ve telgraf hizmetleri götürülmüştür. Bkz: Çetin, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy**, s. 39-41.

beraber üst tarafta belirtmiş olduğumuz isteklerin de karşılanması ile başarının sağlanacağı düşüncesindedir.

2.5.2.2. Uçak Alımı ve Yardım

3 Haziran 1935 tarihinde Adana CHP il binasında hava tehlikesine karşı bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıya Damar Bey, sanayiciler, çiftçi ve Adana'nın önde gelen kişileri katılmıştır. Toplantının başkanı Adana Valisi Tefik Hadi Uysal, toplantının amacını açıkladıktan sonra Damar Bey tayyare hücumlarından, zehirli gazlardan ve bunların yaptıkları tahribattan bahseden uzun uzadıya bir konuşma yapmıştır.¹⁷⁹ Her alanda birinci gelen Adanalıların maddi yardımlarıyla da aynı dereceyi tutacaklarından emin bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁰ Daha sonra maddi yardımlar not edilmiştir.¹⁸¹

1936 yılına gelindiğinde yardımlar toplanmaya devam edilmiş ve alınan uçak için ad koyma merasimi gerçekleştirilmiştir.¹⁸² Saat 14.00'te yapılacak tören için saat 10.00'da halkın meydanı doldurduğu ve sevinç içinde merasim saatini beklediği belirtilmektedir. Üç uçak orduya bağışlanmış ve uçaklara Kumandan, Kazık ve Demir isimleri verilmiştir. Daha sonra Damar Bey uçaklardan birine binerek Adana turu yapmıştır.¹⁸³

2.5.2.3. İsmet İnönü'nün Adana Ziyareti

İsmet İnönü, doğu vilayetlerini teftiş amacıyla 27 Eylül 1936'da Ankara'dan Malatya'ya hareket etmiştir.¹⁸⁴ Daha sonra Diyarbakır'a gideceği bildirilen İsmet

¹⁷⁹ **Türk Sözü**, 4 Haziran 1935, s. 3.

¹⁸⁰ **Türk Sözü**, 4 Haziran 1935, s.3.

¹⁸¹ **Türk Sözü**, 4 Haziran 1935, s.3; **Yeni Adana**, 5 Haziran 1935, s. 1.

¹⁸² **Türk Sözü**, 11 Kasım 1936, s. 1.

¹⁸³ **Türk Sözü**, 11 Kasım 1936, s. 1.

¹⁸⁴ **Cumhuriyet**, 28 Eylül 1936, s. 1; **Ulusal Birlik**, 28 Eylül 1936, s. 1.

İnönü'yü karşılayarak kendileri ile şehrin sorunlarını görüşmek amacıyla Damar Bey, Maraş ve Niğde milletvekillerinden Kemal Kusun, Cavit Oral, Adana Belediye Başkanı Turhan Cemal, Toros Ekspresi ile Ulukışla'ya gitmişlerdir. Saat 22.00'da istasyona gelen trende İnönü'nün yanında refakat eden heyet iki buçuk saat kadar sohbet imkânı yakalamışlardır. İçerik olarak pamuğa dair etraflı bilgiler verilmiş, haşere ile mücadele, sulama ve işçi meselesi ve diğer önemli konular üzerine konuşulmuştur. İsmet İnönü ziraat konusuyla ilgileneceğini bildirmiştir.¹⁸⁵ Yenice istasyonundaN gece 01.00'de İnönü Diyarbakır'a hareket etmiştir.¹⁸⁶ Diyarbakır gezisinden sonra Adana'ya gelen İsmet İnönü, 30 Eylül 1936'da şehre teşrif etmiştir.¹⁸⁷ Kendilerini karşılamak için Ceyhan'a, Seyhan valisi, Jandarma kumandanı, Damar Bey, Cavit Oral, Ömer Remzi ve Ferit Celal Güven gitmişlerdir.¹⁸⁸ Mersin'in ileri gelenleri ve bazı yöneticileri de Adana istasyonunda hazır bulunmuşlardır. Adana halkı İsmet İnönü'ye büyük bir ilgi göstermiştir.¹⁸⁹ İstasyondan Ziraat Mektebine hareket eden İsmet İnönü ve beraberindekiler burada yabancı ve Türk akademisyenlerin de yer aldığı çalışmaları tetkik etmişlerdir.¹⁹⁰ Bir süre sonra yemek arası verilip tekrar dönülmüş ve saat 16.00'ya kadar çalışmalarına devam etmişlerdir. İsmet İnönü, geçmiş yıla ait mahsul vaziyetini toplantıdakilere sorup anladıktan sonra mahsule zarar veren sebepleri tespit ettirerek tahlil ettirmiştir. Mektepten sonra Adana tohum istasyonu ve Adana Mücadele İstasyonu¹⁹¹ gezilmiştir. Daha sonra gece yarısına kadar Ceyhan, Karaisalı, Dört Yol, Osmaniye ve Kadirli

¹⁸⁵ **Türk Sözü**, 29 Eylül 1936, s. 1.

¹⁸⁶ **Türk Sözü**, 29 Eylül 1936, s. 1.

¹⁸⁷ **Türk Sözü**, 1 Ekim 1936, s. 1.

¹⁸⁸ **Türk Sözü**, 1 Ekim 1936, s. 1.

¹⁸⁹ **Türk Sözü**, 1 Ekim 1936, s. 1.

¹⁹⁰ **Türk Sözü**, 1 Ekim 1936, s. 1; Profesörlerin Alman ve Fransız olduğu bilinmektedir. **Ulusal Birlik**, 28 Eylül 1936, s. 1; **Haber**, 30 Eylül 1936, s. 1.

¹⁹¹ Haşere vb. böceklerle mücadele için teknik malzeme ve ilaçların bulunduğu yerdir.

kazalarına giderek çiftçilerden sorunları dinlenmiştir.¹⁹² Sabah 09.00'dan geceye kadar toprak sorunları ile alakadar olan İsmet İnönü, Adana halkının gönlünde ayrı bir yere sahip olmuştur.¹⁹³ Ziyaret esnasında kendisine refakat eden Damar Bey'in İsmet İnönü'ye toprak sorunlarıyla ilgili bilgiler verdiği muhtemeldir. Gece Ankara'ya doğru yola çıkan İsmet İnönü, bu araştırma inceleme gezisinden mutlu dönmüştür.¹⁹⁴

2.5.2.4.Süne Tehlikesi

Türkiye'de ilk olarak 1927 yılında süne böceğine rastlanmıştır.¹⁹⁵ Çoğunlukla Güneydoğu bölgesinde tahribata neden olan süne¹⁹⁶ böceğinin vermiş olduğu zarar sonucu bölge çiftçisinin beklediği verim elde edilememiştir. Adana'da buğday veriminin düşmesi, üreticinin zararı, piyasadaki fiyatların artışı halk üzerinde olumsuz etkiye neden olmuştur. Adana milletvekili Damar Bey *Türk Sözü* gazetesinde bir yazı kaleme almış ve konunun yabancı uzmanlarından aldığı bilgileri Adana halkına aktararak oluşan olumsuz havayı yok etmeye çalışmıştır.¹⁹⁷

1927 senesinden 1929 senesine kadar buğday ürünlerimize musallat olan Süne haşeresi çiftçilerde büyük zararlar bırakmıştır. Yaptığı tahribat, verdiği zarar insanımızı o kadar çok korkutmuştur ki, bazı yerlerde görülen mahlûkun buğday ürününe tekrar zarar vereceği endişesi huzur bozmuştur. Halk arasında “*Acaba bu sene sünenen buğdayları kurtarabilecek miyiz?*” sözlerinin dolaştığına dikkat çeken Damar

¹⁹² Damar Bey le İnönü beraber tetkik yaparken **Türk Sözü**, 1 Ekim 1936, s. 1.

¹⁹³ Gazetede İsmet İnönü'nün 13 saat çalıştığı ifade edilmektedir. **Türk Sözü** 1 Ekim 1936, s. 1 İsmet İnönü'nün 12 saat çalıştığını ve pamuk sorunlarıyla büyük alakadar olduğuna dikkat çekilmektedir. **Son Posta**, 1 Ekim 1936, s. 8.

¹⁹⁴ **Cumhuriyet**, 2 Ekim 1936, s. 1.

¹⁹⁵ Seval Akyürek, **Değişik Fenolojik Özelliklere Sahip Buğday Çeşitlerinde Süne Zararının Verim ve Kalite Üzerine Etkisi ve Genetik Farklılıkların Belirlenmesi**, Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarla Bitkileri Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Tekirdağ 2014, s. 7.

¹⁹⁶ Süne, yaklaşık 1cm boyunda, toprak renginde, yassı bir böcektir. Türkiye'nin her yerinde bulunur ve bazı yıllar önemli derecede mahsullere zarar verir. Mümtaz Özkan, Numan E Babaroğlu, **Süne**, SES Reklam İletişim ve Baskı Hizmetleri, Ankara 2015, s. 25.

¹⁹⁷ **Türk Sözü**, 11 Kasım 1936, s. 1.

Bey bu düşünceye hak vermiş; ancak bu sorunun geçici olduğunu söylemiştir. Damar Bey'in aktardığına göre Münih Üniversitesi haşerat profesörü ve aynı zamanda haşerat enstitüsü başkanı Reis Ceh. Prof. Dr. K. Ersikrik'in asistanı Dr. V. Zvölfer tarafından bu hususa ait malumat verilmiş; bu haşerenin Türkiye'de yeni bir şey olmadığı eskiden beri Adana, Ankara, Alaşehir, Halep, Antalya, Gaziantep, Burdur, Bilecik, Çanakkale, Edirne, Ereğli, Eskişehir, Givne, Halkalı, İslahiye, Kilis, Konya, Kütahya, Mardin, Rize, Samsun, Silifke gibi yerlerimizde mevcut olduğu ifade edilmiştir. Damar Bey, bu haşerenin bazı nem oranlarında yaşayabildiğine; ancak Adana'daki nem oranının sıcaklıkla beraber değiştiğine ve bu sene haşerenin Adana bölgesinde yaşayamayacağına dikkat çekmiştir.¹⁹⁸

Kendilerinin de çiftçi olmalarından mütevellit bu konu ile ilgili detaylı araştırma yaptığı, yazının içeriği dikkate alındığında aşikârdır. Konunun uzmanları tarafından detaylı yapılan incelemeleri Adana halkına aktararak çiftçilerin aklındaki soru işaretlerini gidermiştir.

2.5.2.5. Adana Sel Baskını

5 Aralık 1936'da birkaç gündür yağmaya devam eden yağmur Seyhan nehrinin sularını arttırdı.¹⁹⁹ Aynı gün saat 18.00 civarında taş duvarların yıkılması ile şehrin içine doğru su akmaya başladı. Sallarla ulaşım sağlanmakla beraber Kızılay yardımı geldi.²⁰⁰ Birçok fabrika, ev, işyeri yıkıldı. Yıkılan bina sayısı 1000'i geçti. Şehir

¹⁹⁸ **Türk Sözü**, 11 Kasım 1936, s.1.

¹⁹⁹ **Türk Sözü**, 6 Aralık 1936, s. 1; **Akşam**, 6 Aralık 1936, s. 2. **Cumhuriyet**, 7 Aralık 1936, s. 1; **Kurun**, 8 Aralık 1936, s. 1; **Ulus**, 8 Aralık 1936, s. 1; **Yeni Asır**, 8 Aralık 1936, s. 1; **Yeni Yol**, 8 Aralık 1936, s. 1.

²⁰⁰ **Türk Sözü**, 6 Aralık 1936, s. 1; **Akşam**, 7 Aralık 1936, s. 2.

çamurla doldu.²⁰¹ Damar Bey yaşanan felaket için Ankara'dan *Türk Sözü* gazetesine bir telgraf gönderir. Telgrafın içeriği şu şekildedir: “*Felaketten fevkalade müteessiriz. Yakından takip ediyoruz. Sıhhat Bakanlığı müsteşarı ile Hilali Ahmer müfettişi Adana'ya hareket ettiler. İcap ederse Sıhhat Bakanı da gelecektir. Altı bin lira, üç yüz çadır, bin çamaşır acilen gönderilmiştir. Tekmil Sıtma Mücadele Heyeti Vilayetin emrine verilmiştir. Daha ne gibi şeylere ihtiyacınız varsa bildiriniz.*”²⁰² Telgrafından sonra 11 Aralık 1936'da olayları yerinde incelemek için Adana'ya gelir.²⁰³ Mustafa Kemal Atatürk ise şehre on bin liralık bir yardım gönderir.²⁰⁴

2.5.2.6. Pamuk Meselesi Üzerine İktisat Vekili ile Görüşmesi

Adana'da 1936 yılında yaşanan taşkın mahsule büyük zarar vermiş, yeterince verim alınamamıştır. 1937 yılı üretimine umut bağlayan çiftçiler, pamuk fiyatlarının günden güne düşmesinden rahatsızlık duymaya başlamışlardır.²⁰⁵ *Türk Sözü* gazetesinde “Adana Borsası Muameleleri” adı altında bir tablo içerisinde hangi gün, hangi fiyattan, hangi cins malın satıldığı bilgilendirme amacıyla yer almıştır.²⁰⁶ Toprak sahiplerinin üstündeki bu hoşnutsuzluk üzerine Damar Bey, iktisat vekili ile görüşme yapmıştır. Mevcut durumdan bahsetmiştir. Vekilin söylediklerini ise şu şekilde ifade etmiştir: “*Vekil piyasayı muntazam takip etmekte olduğunu bu hususta çok mühim tedbirler alınacağını, yapılmakta olan yeni anlaşmalarla yakında pamuk*

²⁰¹ **Türk Sözü**, 8 Aralık 1936, s. 1; **Türk Sözü**, 9 Aralık 1936, s. 1; **Akşam**, 8 Aralık 1936, s. 1.; 21 ölü 50 kayıp olduğu belirtilmektedir. **Akşam**, 9 Aralık 1936, s. 1; Bir başka gazetede 100 kişinin öldüğü bilgisi geçmektedir. **Haber**, 7 Aralık 1936, s. 1; **Son Posta**, 7 Aralık 1936, s. 1.

²⁰² **Türk Sözü**, 9 Aralık 1936, s. 1.

²⁰³ **Türk Sözü**, 11 Aralık 1936, s. 2.

²⁰⁴ Neslihan Can, **Atatürk ve İnönü Dönemi Sosyal Yardım Politikalarının Karşılaştırmalı Bir Analizi(1923-1950)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 99.

²⁰⁵ **Türk Sözü**, 4 Aralık 1936, s. 1.

²⁰⁶ **Türk Sözü**, 4 Aralık 1936, s. 1.

müstahsillerinizi çok memnun edecek satışların yapılacağını söylediler. Bu müjdeli haberi Adana'ya haber verip veremeyeceğimi sordum: Verebilirsiniz dediler."²⁰⁷

Damar Bey toprak konularında aktif rol almaktan asla çekinmemiştir. Gerek hastalık olsun gerek traktör, ekipman vb. tüm çalışmalarda etkin olmaya çaba göstermiş olduğundan daha önce de bahsetmiştik. Adana halkı da bu çalışmalarından dolayı Damar Bey'i her zaman takdir etmiş ve desteklemiştir.

2.5.2.7.Okul Hayratı

Damar Bey Adana'nın sorunları ile alakadar olduğu kadar eğitimiyle de sürekli ilgilenmiştir. Damar Bey Adana Maarif Müdürlüğüne bağlı Yunusoğlu köyünde, okula bahçe yapılması amacıyla on dönüm araziye ve bu arazi üstündeki bir taş binayı okul olarak kullanılması için Adana maarifine bağışlamıştır. Maarif Müdürlüğü okulun ismini Damar Arıkoğlu koyacağını açıklamıştır.²⁰⁸ 15 Şubat 1945 tarihinde okul açılmıştır.²⁰⁹

Daha önce bir köy okulu için, içinde binası olan 10 dönümlük bir araziye hibe eden Damar Bey 1941 yılı içinde de yine bir okul yapılması için harekete geçmiştir. Büyük Dikili köyünde tam teşkilatlı bir okul binası için çalışmalara başlanmıştır.²¹⁰ Bu okul için Adanalı zenginlerin de yardımları olmuştur.²¹¹ Temel atma töreni için bir tören düzenlenmiştir. Merasim, valinin de katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Köylüler, okul için kurban kesmiş, yemekler vermişlerdir. Köylülerden Cabbar Dedecioğlu da okul arazisinin yanındaki toprağından okula bahçe yapılması için üç dönüm tarla

²⁰⁷ **Türk Sözü**, 9 Ocak 1937, s. 2.

²⁰⁸ **Türk Sözü**, 9 Temmuz 1939, s. 1; **Yeni Mersin**, 11 Temmuz 1938, s. 1.

²⁰⁹ **Türk Sözü**, 15 Şubat 1940, s. 2.

²¹⁰ **Türk Sözü**, 6 Eylül 1941, s. 2.

²¹¹ **Türk Sözü**, 9 Eylül 1941, s. 2.

bağışlamıştır.²¹² Okul planı için Maarif Vekâletince bir yarışma yapılmış, yarışma sonucuna göre kazanan mimarın sıcak iklimlere uygun bir okul yapacağı Maarif Vekâletince bildirilmiştir.²¹³

2.5.2.8. 1937 Damar Bey'in Seyhan Raporunda Adana ve Çevre İlçeler

Hakkında Sosyal, Siyasi, İktisadi Tespitleri ve Düşünceleri

Adana milletvekillerinden Damar Arıkoğlu, Naci Eldeniz ve Ali Münif Yegane'nin Adana ve civar kazaları için hazırlamış oldukları raporda şehir ile ilgili ekonomik, siyasi ve sosyal tespitler bulunmaktadır.

30 Kasım 1937'de TBMM'nin yaz tatilinde olduğu sürede seçim dairesi ziyaret edilerek Adana merkezi ile Ceyhan, Kozan, Feke, Saimbeyli, Osmaniye, Karaisalı, Dört Yol kazaları ve Peyas nahiyesi üzerine tetkik seyahati yapılmıştır. Seyahatte parti, il ve ilçe yönetim kurullarında görevli mahalli hükûmet erkânıyla ve halkla temaslarda bulunulmuştur. 5 Haziran 1937 tarih ve 4/1005 sayılı tezkere ile verilmiş olan talimat ile parti dairesi, Halkevlerinin mesaisi ve bu kurumların şubeleri üzerine çalışmalar yapılmıştır.²¹⁴ Alaka dereceleri, çıkardıkları yeni kanunlarla alınan yeni tedbirlerin halkın şahsi hayatı üzerinde yapmakta olduğu etkileri ve bu arada Seyhan Hars komitesinin faaliyetlerinin ekonomik durumu incelenmiştir.²¹⁵ Maddeler sırasıyla raporda sonuç olarak verilmiştir. İl ve ilçe yönetim kurullarının kendilerine verilmiş olan çalışmaları başarmak için sarf ettikleri çaba ve devamlı çalışmaları teftiş yapan vekiller tarafından memnuniyetle anılmıştır. Ancak bu çalışmaların muhit, şart ve vasıtalarla göre, kısmen çok kısmen az verimli olduğunu Damar Bey ve diğer inceleme

²¹² **Tük Sözü**, 14 Eylül 1941, s. 2.

²¹³ **Bugün**, 13 Kasım 1941, s. 2.

²¹⁴ **BCA**, f.490. 01., y, 703.395.01.

²¹⁵ **BCA**, f.490. 01., y, 703.395.01.

yapan milletvekilleri belirtmektedirler. Çalışanlar arasında iyi geçimin ve karşılıklı sevgi ile saygının mevcut olduğunu; ancak Kadirli kazasındaki partililerin bazıları arasında geçimsizlik ve huzursuzluk olduğunu anlayan teftiş ekibi, huzursuzluğun kaynağı olan kişilerle konuşarak sorunun nedenini anlamaya çalışmıştır.²¹⁶ Bu yaklaşımı şu şekilde ifade etmişlerdir: *“Büyük inkılabımızın her şeyden önce vatandaşların birbirini sevmesini, saymasını ve korunmasını emrettiğini kutsal ülkülerimizin gerçekleştirilmesi için elbirliği ile çalışmaya ve pürüzsüz bir vahdete şiddetle muhtaç bulunduğumuzu izah ettik ve kendilerine lazım nasihati bulunduk Adana'ya avdetiyemizde bu vaziyeti vali ve partimiz il başkanının dikkat nazarını çekmeyi ihmal etmedik parti teşekküllerimizi muhitlerinde uyandırdığı alaka derecesi iyidir halka yaptığımız birçok temaslarda kendileri partimize karşı olan saygı ve bağlılıklarını heves ile irsal eylemişlerdir.”*²¹⁷ Adana ili merkez ve çevresinde partiye kayıtlı üye sayısı bir önceki yıl yapılan il kongresinde 26162 olarak tespit edilmiş iken bu miktar Temmuz 1937'nin sonunda 28.571'e çıkmıştır. Şu hâle göre bu süre zarfında 2409 kişi yeniden il dâhilindeki muhtelif ocaklara üye kaydı olmuştur.²¹⁸ Adana vilayetinde biri merkezde ve diğeri Ceyhan'da olmak üzere iki halkevi vardır. Adana Halkevinin 94 kadın ve 2813 erkek olmak üzere toplam 2907 üyesi vardır. Bütçesi 18083 liradır. Halkevinin 9 komitesi kurulmuştur. Bu komiteler şunlardır:

Dil Tarih ve Edebiyat

Yayın

Halk Dershaneleri

Köycülük

²¹⁶ BCA, f.490. 01., y, 703.395.01..

²¹⁷ BCA, f.490. 01., y, 703.395.01.

²¹⁸ BCA, f.490. 01., y, 703.395.01.

Gösterit ve Ar

Spor

Müze

Sosyal Yardım.²¹⁹

Heyet, bu komitelerin faaliyetlerini tespit ettiğini aktarmıştır. Bu komitelerin daha geniş çaplı bir yardım aldıklarında halkın kültürel seviyesinin yükseltilmesinde çok daha etkin olacaklarını ileri sürmüştür. Adana Halkevi'nin parti merkezinin yüksek yardımları sayesinde inşa edilen yeni binası yapıldıktan sonra bu kurumun daha muntazam çalıştığı ve etkinliğinin bugüne nazaran çok daha verimli olduğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca bu müessesenin bölgede iyi bir alaka uyandırdığı ve Adana gençlerinin etrafında toplandığının üzerinde durulmuştur.²²⁰

Ceyhan Halkevinin 301 üyesi vardır. 1375 liralık bir bütçe ile idare olunmaktadır. 4 komitesi kurulmuştur: kitap sarayı, gösteri, köycülük ve spor. Bu müessese aracılığıyla bu yıl içinde halka çeşitli mevzular üzerinde 14 konferans 5 temsil 3 konser verilmiş ve köy gezileri yapılmıştır.²²¹

Köyler ziyaret edildiği zaman şubelerin kullanımı üzerinde verilen konferanslarla köy halkının bilgilendirilmesine çalışılmıştır. Spor alanında da az çok bir faaliyet gösterilmiştir. Spor komitesine bağlı bir futbol takımı vardır. Ayrıca bir Avcılar kulübü de mevcuttur. Bu halkevinin ihtiyaçları için vilayetten para yardımı istenmektedir. Kuruma dair para ve vasıta takviye edilebilirse daha iyi işler başarabileceği kanısı bulunmaktadır. Seyran Hars Komitesi, Eti Türklerine²²² ana

²¹⁹ BCA, f.490. 01., y, 703.395.01.

²²⁰ BCA, f.490. 01., y, 703.395.01.

²²¹ BCA, f.490. 01., y, 703.395.01.

²²² Arapça konuşan Suriye bölgesinden geldiği düşünülen kökü Hititlere dayanan Nusayriler adlı etnik gruptur. Bkz: Hakan Mertcan, **Türk Modern Devletinin Oluşum ve Gelişim Sürecinde Siyasal**

dillerini öğretmek ve Türk kültürünü aşlamak amacıyla köylerde ayrıca 36 dersane kurulmasına karar vermiştir. Vilayet komitesinin hassasiyetleri teşkil edilmiş ve bu heyetlere mensup sinema, pazar yerleri ve büyük kahvehaneler gibi halkın toplu bulunduğu yerlerde Eti Türklerine konferanslar vermişlerdir. Gerek bu konferanslarda gerekse kendilerine ayrıca dağıtılan beyannamelerde saltanat devrinde güdülen mezhep davalarının neticesi olarak güya Türk camiasından hariç fellah adı verilen bir grubun icat edilmiş olduğu, hâlbuki bu vatandaşların tarihleri, kanları ve içleri ile öz Türk oldukları, Türkçeden başka bir dil konuşmalarının artık millî bir suç olduğu kendilerine anlatılmıştır.²²³ “Çalışmalar iyi sonuçlar yaratmış ve kötü bir zihniyetin mahsulü olan asırlarca devam eden bu ayrılık günden güne ortadan kalkmaya başlamıştır.” Eti Türkleri ile diğer Türk vatandaşlarının daha sıkı bir şekilde kaynaşmaları için aileler arasında kız alıp vermek suretiyle bir yakınlık tesisine teşebbüs edilmişse de bu izdivaçlara rağbet gösterilmemiştir. Fakat heyetin ilerleyen yıllarda rağbet göreceğine inancı vardır.²²⁴

Yeni çıkarılan kanunlardan Seyhan bölgesini en çok ilgilendirenler, orman ve çeltik ziraatı kanunları ile petrol ve benzin fiyatlarının indirilmesine dair olan kanundur. Kanunlarla alınan yeni tedbirlerin halkın günlük hayatı üzerindeki tesirleri sırası ile izah edilmiştir. Yeni orman kanununda ormanların korunması maksadıyla orman tahribine mani olacak çareler düşünülmüş ve yeni kanunun tatbikine kolaylaştıracak öneriler bulunarak bu sıkıntı giderilmiştir.²²⁵ Bu tedbirler arasında ihale bedellerinin ödenmesi, taksitlendirilme suretiyle odun ve kömür nakliyesi

İktidar Karşısındaki Konumları ve Kimlik Sorunsalı Bağlamında Nusayriler, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2012, s. 143-145.

²²³ BCA, f.490. 01., y, 703.395.01.

²²⁴ BCA, f.490. 01., y, 703.395.01.

²²⁵ BCA, f.490. 01., y, 703.395.01.

alanında gösterilen kolaylıklar çok iyi neticeler vermiştir. Ancak, Ziraat Vekâleti yeni orman kanunun uygulanması sırasında bazı yerlerde koruma memurlarının dar zihniyeti ve kavrayış eksikliği yüzünden uygulama sahasında istenilen etkiyi yapamamış ve halkın haklı şikâyetlerinin kaynağı olmuştur. Ankara'ya gidildiğinde Ziraat Vekâleti'nin teşkilatına verdiği emirlerin orman memurlarına detaylıca anlatılmasının ve gerekli zamanlarda teftiş edilmesinin zorunluluğunu aktaracaklarını ifade edilmektedir.²²⁶

Çeltik Ziraat Kanunu, Seyhan bölgesinde tahribat yapan sıtma hastalığını aşıl原因an anofellerin çoğalıp etrafa yayılmasına engel olmuştur. Aynı zamanda bu yeni ziraat usulü sayesinde kaliteli, yüksek ve bol mahsul alınmıştır. Çiftçiler yeni ziraat usulünden memnun olmuşlar ve Adana valisi de mutlu olduğunu aktarmıştır.²²⁷

Petrol ve benzin fiyatlarının indirilmesine dair kanun ile elektrik götürülemeyen yerlerde, zaruri ihtiyaçlardan sayılan petrol fiyatlarının indirilmesi halk üzerine çok iyi bir etki yapmıştır. Benzin fiyatlarının indirilmesi de memnuniyeti arttırmıştır. Ancak Adana'da makine ile ziraat yapan büyük çiftçiler, petrol ve benzin fiyatlarının inmesine karşın huzursuzdur. Önceden mazotun tenekesi 110 kuruş iken 150 kuruşa fırladığı için makinelerde mazot kullanımı zorlaşmıştır. Fiyatların artması ile çiftçiler olumsuz etkilenmiş bu konuda şikâyetler alınmıştır. Mersin'de büyük bir mazot deposu açılarak buraya doğrudan doğruya vapurla mazot depolanıp çiftçiye uygun fiyatla mazot satılması, bu yöntem ile de kolaylık gösterilmesi temennisi vardır.

²²⁶ BCA, f.490. 01., y, 703.395.01.

²²⁷ BCA, f.490. 01., y, 703.395.01.

Bu teşebbüsün pamuk üretimi maliyeti üzerinde de olumlu etki yapacağını üstünde durulmuştur.²²⁸

Adana'nın ekonomik durumu üzerine, pamuk ile ilgili, geçen yılki 23 milyon balyalık üretime karşı 1938 yılı için 35 milyon balyanın üretileceği tahmin edilmiştir. Bu fazla üretim dünya pamuk piyasasında pamuğun belli başlı alıcısı olan Almanya'ya ihracat yapılmasını sağlamıştır. İhracat tüccarları, satacakları malın parasını Adanalı çiftçilere uzunca bir zaman ödememişlerdir. Bu durum karşısında Adana pamuk piyasası düşmüş ve geçen yıl düşük kalitede 49 kuruşa kadar satılan pamuğu 38-41 kuruşa, yerli pamuğu ise 28 kuruşa inmiştir.²²⁹ Ankara'da heyet, bu konuyu iktisat vekâletine bildirdiklerini, Çukurova'dan mal alan fabrikaların seksen bin balya ihtiyaçları olduğunu; ancak geçen sene sekiz bin balya alım yapıldığını tespit ettiklerini belirtmişlerdir. Fabrikaların yıllık ihtiyaçlarını satın almaya devam etmelerinin piyasanın lehine olması dolayısıyla bunu kendilerinden rica etmişlerdir. İstekler kabul olunarak anormal fiyat yükselmelerine meydan verilmeyecek bir şekilde millî fabrikaların yıllık pamuk ihtiyaçlarının Adana piyasasından tedariki uygun görülmüş, diğer taraftan iktisat vekâletinin ihraç malı pamukların iyi şartlar altında satılmasına temin sağlayacağını öğrendiklerini aktarmışlardır. Adana çiftçileri ile yapılan sohbetlerde de pamuk maliyetini indirerek pamuk fiyatlarının dünyanın pamuk fiyat seviyesine getirilmesi üzerinde durulmuştur.

Raporun devamında kazaların istekleri üzerinde durulmuştur. Ceyhan hayvan pazarı civarı, kazaların ortak pazarı olmuştur. Ceyhan pazarından Suriye'ye kadar hayvanlar gönderildiğini, bu ticari işlemlerde herhangi bir kontrolün olmadığını

²²⁸ BCA, f.490. 01., y, 703.395.01.

²²⁹ BCA, f.490. 01., y, 703.395.01.

belirtilerek kazada bir hayvan borsası açılmasını ve veteriner gönderilmesini istemişlerdir. Osmaniye kazasında Ziraat Bankası'nın bir sandığı vardır. Bu sandık çiftçilere de yardımda bulunduğu gerekçesiyle 30 bin lira olan sermayesinin 80 bin liraya çıkarılmasını istemişlerdir.²³⁰

Kozan, 43 bin nüfuslu büyükçe bir kazadır. Merkezi kazanın nüfusu 5300'dür. Uzun seneler liva merkezi olarak idare edilen bu kasabada kaza halkının eğitime karşı olmadığına dikkat çekilmiştir. Halkın bir kısmı kasabada mevcut ilkokullardan çıkan çocuklarını birçok külfet ve masraflarına katlanıp uzak yerlerdeki ortaokullara göndermek mecburiyetindedir. Bunun için Kozan kazasında bir ortaokul açılmasına ihtiyaç olduğu belirtilmiştir.²³¹

Kadirli geniş bir ziraat bölgesidir. Çeltik ziraatı ile ünlenmiştir. Son senelerde bağcılık ve portakal bahçeleri tesislerine de önem verilmektedir. Kaza çiftçileri krediye muhtaçtır. Hâlbuki önceki yıllarda Ziraat Bankası sandığından kredi almışlar; ancak bölgedeki Ziraat Bankası şubesinin kapanmasıyla zor durumda kalmışlardır. Bazı kişilerin tefeciye bulaştıkları tespiti yapılmıştır. Sonuç olarak bölgeye bir banka şubesinin açılması istenmiştir.²³²

2.6. 1939-1943 Dönemi

Damar Bey beş dönemlik bir vekillikten sonra aday gösterilmeye devam edilmiştir. Bölgede etkili bir çiftçi olmasının yanında halk ile yapmış olduğu yakından sohbet ve temaslar daima kendisine takdir olarak geri dönmüştür. Mustafa Kemal ile

²³⁰ BCA, f.490. 01., y, 703.395.01.

²³¹ BCA, f.490. 01., y, 703.395.01.

²³² BCA, f.490. 01., y, 703.395.01. 1936 yılı parti il kongresinde Ziraat Bankasının bir şubesinin açılması istenmiştir. Ancak 1937 raporunda bu isteğin hala gerçekleşmediğini görüyoruz. Bkz: Sezai Kürşat Okte, **Cumhuriyet Halk Partisi Vilayet/İl Kongrelerinin Parti Politikalarına Etkileri (1930-1950)** Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2019, s. 168.

oluşan yakın dostluğu da Adanalılar için her zaman bir övünç kaynağı olan ve saygı duyulan Damar Bey, 6. Dönem Adana milletvekili olarak parlamentoya Mustafa Kemal Atatürk olmadan girmiştir. Mebus listelerinin belli olması ile hazırlıklar başlamıştır.²³³ Mebus aday listeleri Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından CHP il başkanlıklarına gönderilmiştir.²³⁴ Seçim için Adana sokakları bayraklarla donatılmıştır. Saat 08.30'da parti salonuna ikinci seçmenler gelmiştir. Saat 09.00'da İstiklal Marşı okunduktan sonra vali ve parti il başkanı, İsmet İnönü'nün beyannamesini okumuşlardır. Daha sonra sırasıyla oy kullanma işlemi başlamıştır.²³⁵ Salondaki mevcut seçmenlerin hepsi oy kullandıktan sonra sayıma geçilmiş, 269 oy içinden parti adaylarına 259 oy çıkmıştır. Saat 11.30'da seçim son bulmuş ve Ali Münif Yegane, Damar Arıkoğlu, Naci Eldeniz, Hilmi Uran, İbrahim Mete Tefik Tarman, İsmail Sefa Özler, Sinan Tekelioğlu Şemsa İçsen mebus seçilmişlerdir.²³⁶ Beşinci dönem milletvekili olan 271 kişi, altıncı meclis döneminde tekrar milletvekili seçilmiştir. Bu isimlerden birisi de Damar Bey'dir.²³⁷ Altı dönemdir milletvekili seçilen 36 kişinin içerisinde de yer alması dikkat çeken bir istatistiktir.²³⁸ 3 Nisan 1939 tarihinde mecliste göreve başlamıştır. Ziraat encümeni azalığı ve Devlet Demiryolları İstimlâk Kanunu'nu müzakere etmek üzere kurulan muvakkat encümünde üye olarak çalışmıştır.²³⁹ CHP parti grubu idare heyetinde üye olmuştur.²⁴⁰

²³³ **Türk Sözü**, 25 Mart 1939, s. 1; **Cumhuriyet**, 25 Mart 1939, s. 1; **İkdam Halk Gazetesi**, 25 Mart 1939, s. 1; **Yeni Adana**, 25 Mart 1939, s. 1; **Ulus**, 25 Mart 1939, s. 8; **Vakit**, 25 Mart 1939, s. 1, **Yeni Mersin**, 25 Mart 1939, s. 1.

²³⁴ **Türk Sözü**, 26 Mart 1939, s. 1; **Yeni Mersin**, 26 Mart 1939, s. 1.

²³⁵ **Türk Sözü**, 27 Mart 1929, s. 1; **Yeni Adana**, 27 Mart 1939, s. 1.

²³⁶ **Türk Sözü**, 27 Mart 1939, s. 1.

²³⁷ İsmet Binark, **Parlamento Tarihi TBMM**, C. 1, TBMM Yayınları, Ankara 2009, s. 63.

²³⁸ İsmet Binark, **Parlamento Tarihi TBMM**, C. 1, s. 277.

²³⁹ Ş. Şenal Günay, **Parlamento Tarihi TBMM**, C. 5, s. 634; **Ulus** 1 Kasım 1939, s. 3.

²⁴⁰ İsmet Binark, **Parlamento Tarihi TBMM**, C. 1, s. 992; **Ulus** 3 Nisan 1939, s. 1; **Vakit** 3 Nisan 1939, s. 1.

Nafia encümenine seçilmiştir.²⁴¹ Ayrıca 1942 yılı içinde, vergi cetveline göre çiftçiler arasında en yüksek vergi veren 7. kişidir.²⁴²

2.6.1.Meclis Faaliyetleri

2.6.1.1.Çay Fabrikalarının Açılmasına Karşı Muhalefeti

Türkiye'nin bölgesel kalkınması için yoğun mesailerin harcandığı bu dönemde, Karadeniz bölgesi için uygun tarım ürününün çay olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak üretilen çayın hammadde olarak mı, yoksa fabrikalarda işlenip daha sonra mı yurt dışına satılmasının doğru olduğu tartışılmıştır. Görüşmeler sırasında Damar Bey, ziraat vekili Muhlis Erkman'a bir çay fabrikasının maliyetini sormuş; 200-250 bin lira cevabını almıştır. Bu cevaptan sonra söz alan Damar Bey ülkenin dışarıdan aldığı çay ve ödediği miktar üzerinden fabrika açmanın gereksiz olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: *“Dış piyasalardan (870 638) liralık, senede, çay ithal etmekte imişiz. Esbabı mucibede böyle yazılmıştır, doğru mu, yanlış mı bilmiyorum. Senede (870 638) liralık ithal edilen çay için şimdi 4 fabrika kurarsak bir milyon lira gider. Her fabrikayı 250 000 liraya kuracağımıza göre bilmem ki her fabrikaya ne kadar işletme masrafı yapılacaktır? Acaba bu tetkik edilmiş midir? Fabrikaların tesisi için bir milyon lira kadar bir para vereceğiz ve bunları işletmek içinde şu kadar binlerce lira sarf edeceğiz, memlekete ithal ettiğimiz sekiz yüz küsur bin liralık çay için, böyle paraya ihtiyacımız olduğu bir zamanda bunu kabul etmek doğru mudur, değil midir?”*²⁴³

Damar Bey'in buradaki düşüncesi tamamen çay endüstrisinin dışa bağımlı olarak kalması olmuştur. Ancak Rize mebusu Salim Ali Dilemre, Damar Bey'in görüşünü eleştirmiştir. Bir fabrika kurulmasının önemine dikkat çeken Dilemre, Damar Bey'in

²⁴¹ **Ulus**, 8 Kasım 1941, s. 2.

²⁴² **Türk Sözü**, 16 Ocak 1942, s. 2.

²⁴³ **TBMMZC**, 6. Dönem, 9. Cilt, 20 Mart 1940, s. 11.

düşüncesine anlam veremediğini söylemiştir. Karabük'te veya başka bölgelerde kurulan diğer alanlardaki fabrikalar hakkında böyle mi düşünüldüğünü sorgulamıştır. Rize halkının sıkıntı çektiğini ve halkın fabrika kurulmasına ümit bağladığını belirtmekle beraber memleketi ziraat endüstrisine sokmak için fabrikalaşmaya karşı çıkılmasının yerinde bir karar olmayacağını belirtmiştir.²⁴⁴ Sözleri ile Rize mebusu aslında Türkiye'nin üreterek, sanayileşerek kalkınacağı vurgusunu yapmakla beraber önemli bir konuya dikkat çekmektedir. Ayrıca, Damar Bey'in yurtdışından pamuk veya buğday alımı olması durumunda düşüncelerinin farklı olacağı yadsınamaz bir gerçektir.

Buğday Koruma Kanunu görüşmeleri sırasında söz alan Damar Bey buğdaydan alınan verginin kaldırılmasından çok memnun olduğunu belirtmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı bu yıllarda, herhangi bir hava tehlikesine karşı hükûmetin hayati olarak gördüğü un üretimi konusuna da dikkat çekmeye çalışmıştır. Un üzerinden alınan vergiler ve köylerdeki küçük değirmenler için destek verilmesini istemiştir.²⁴⁵ İkinci Dünya Savaşı nedeni ile hava hücumlarının arttığı bu dönemde un fabrikalarının bombalanma ihtimaline dikkat çeken Damar Bey, un meselesini hayati olarak nitelemiş ve köy değirmenlerinin teşvik edilmesini istemiştir. Un üzerindeki vergilerin bütçeye katkısının kayda değer olduğunu bildiğini belirtmiş; ancak bu durumun göz ardı edilerek vergilerin kaldırılmasını talep etmiştir.²⁴⁶ Sözleri ile savaş tehlikesine dikkat çekmiştir. Yiyeceği ekmeği üretememek ve yurtdışına bağlı olmak Damar Bey'in kabul edemeyeceği bir husustur. Daha önceki kanunlarda da ifade ettiğimiz

²⁴⁴ TBMMZC, 6. Dönem, 9. Cilt, 20 Mart 1940, s. 11.

²⁴⁵ TBMMZC, 6. Dönem, 22. Cilt, 24 Aralık 1941, s. 131.

²⁴⁶ TBMMZC, 6. Dönem, 22. Cilt, 24 Aralık 1941, s. 131.

şekilde Damar Bey, Cumhuriyetin kurumsallaşması ve kendi kendine yeten bir devlet konumuna gelmesini her zaman savunan bir vekil konumunda olmuştur.

2.6.2.Meclis Dışı Faaliyetleri

2.6.2.1.Toprak ve Ziraat Meselelerindeki Faaliyetler

Adana'da 6. dönem içerisinde pek çok olayla ilgilenen Damar Arıkoğlu özellikle toprak ile olan konularda daima diğer arkadaşlarına göre ön plana çıkmıştır. 13 Ekim 1939 tarihinde Tefik Tanman, Safa Özler, Damar Arıkoğlu, Cavit Oral, İbrahim Mete ile halkın sorunlarıyla yakından alakadar olmuşlardır. Daha sonra Karaisalı'ya gitmişlerdir. Yoğun çalışmalarından ötürü Adana Çiftçiler Birliğine bir ziyafet tertip etmiştir. Tetkik gezisinin bir hafta süreceğini ve Seyhan kazalarının bu süreç içerisinde dolaşarak durumlarının teftiş ekibi tarafından tespit edileceği belirtilmiştir.²⁴⁷ Yine bir başka ziraatla ilgili konu olması açısından 17 Ocak 1940 tarihinde Vali Faik Ustün başkanlığında iktisat müdürlüğünde Damar Bey'in de katıldığı toplantıda Adana'nın günlük buğday ihtiyacı hesaplanmıştır. Bu toplantıda karşılıklı görüşler ifade edildikten sonra Adana'nın günlük buğday ihtiyacı 4 vagon olarak hesaplanmıştır. Bölgeye yakın ofis müdürlüklerinden her gün 4 vagon buğday gelmesi kararlaştırılmıştır.²⁴⁸

Adana Çiftçiler Birliği senelik kongresi 14 Şubat 1941'de 14.30'da Adana Kulübü salonunda yapılmıştır. Kongrede Hilmi Uran, Damar Arıkoğlu, Ali Münif Yeğen, Parti Müfettişi Hasan Menemencioğlu, Mustafa Rifat Gülek, Belediye Reisi Kasım Ener Ziraat müdürü Nuri Avcı, Su İşleri Daire Müdürü Hikmet Turat hazır bulunmuştur. Kongre reisliğine Hilmi Uran seçilerek idare heyetinin bir senelik

²⁴⁷ **Türk Sözü**, 14 Ekim 1939, s. 2.

²⁴⁸ **Türk Sözü**, 18 Ocak 1940, s. 1.

faaliyet raporunun okunmasına başlanmıştır. Raporun içeriğinde şu istekler yer almıştır:

- 1-Çiftçiye makine temini.
- 2-Devlet elindeki makinelerin Adana çiftçisine verilmesi.
- 3-Patoz makinelerinin bir kısmının Çukurova'ya tahsisi.
- 4-Gaz, benzin ve mazot masraflarının arttığından ötürü Ziraat Bankası tarafından her sene çiftçiye verilen kredinin genişletilmesi.
- 5-Amele işinin teşkilatlandırılması.
- 6-Sellerin her sene ovamızda yaptığı tahriplerin önüne geçilmesi için esaslı tedbirler alınması.
- 7-Toprak mahsulleri ofisi tarafından üretilen malların satın alınması ve ofisin Adana'daki teşkilatının genişletilmesi.
- 8- Mevcut delice ve haşere gibi toprak hastalıkları için çözüm sağlanması.
- 8- Çiftçiler Birliği'nden de bir mağazanın borsada bulunması.
- 9-Karataş yolunun tamir ettirilmesi.²⁴⁹

15 Ekim 1941 tarihinde tetkik amacıyla Şemsa İşcen, Selahattin Çam, Tevfik Tarman ve Damar Arıkoğlu *Türk Sözü* gazetesini ziyaret etmişlerdir. 16 Ekim 1941 sabahı Osmaniye'ye giderek tetkik yaptıktan sonra Adana'ya dönüp teftişlerine devam etmişlerdir. Teftişlerin kapsamıyla ilgili *Türk Sözü* gazetesine yansıyan açıklamalarında halk ile birebir temas kurulacağı, civar il ve ilçelere ziyareteler yapılarak notlar tutulacağı ama asıl konunun ziraat olacağı bilgisi yer almaktadır.²⁵⁰

²⁴⁹ *Türk Sözü*, 15 Ekim 1941, s. 1.

²⁵⁰ *Türk Sözü*, 16 Ekim 1941, s. 1.

27 Kasım 1941’de Refik Saydam’ın Adana ziyareti coşkuyla karşılanmıştır. İstasyondan sonra bir dizi ziyaret yapılmıştır. CHP binasına gelen Refik Saydam’ı Damar Bey karşılamıştır. Aralarında çok samimi bir sohbet geçmiştir. Burada yapılan toplantıda bölgenin ekonomik vaziyeti hakkında toplantıda bulunanlardan bilgi almışlar ve her mevzu üstünde büyük bir alaka ile durmuşlardır. Çiftçi borçları, şehirler ve kasabalar arası yollar, ithalat ve ihracat meseleleri üzerinde uzun uzun konuşmalar yapılmıştır. Bir saat kadar süren bu konuşmadan sonra başvekil ve refakatindekiler ile birlikte yemek yenmiştir. Yemeğin ardından fabrikalar ve Seyhan barajı gezildikten sonra Refik Saydam Adana’dan ayrılmıştır.²⁵¹

18 Temmuz 1942 tarihinde Ticaret Vekili Behçet Uz Adana’ya teşrif etmiştir. Adana’da Parti vilayet salonunda çiftçilere hitap etmiştir. Bu toplantıda Adana Valisi Akif Eyidoğan, Turhan Cemal, İbrahim Dıblan ve Damar Bey de vardır. Çiftçilere konuşma hakkı da tanınan toplantıda Behçet Bey bir saatten fazla hitap etmiştir, ana konu pamuk olmuştur. Hükûmetin Adana’dan memnuniyeti dile getirilmiştir. Damar Bey’in de katıldığı heyetle beraber iktisat vekili civardaki fabrikaları gezmiş, araziler ile ilgili bilgiler toplamış, Seyhan barajını incelemiştir.²⁵²

1942 yılında artan İkinci Dünya Savaşı tehlikesi üzerine hükûmet piyasadaki buğdayı toplatmaya başlamıştır. Adana ise hububat borcunu günü gelmeden teslim etmiştir.²⁵³ Damar Arıkoğlu ve vali memnuniyetlerini iletmek için *Türk Sözü* gazetesine röportaj vermişlerdir. Damar Arıkoğlu Adanalılar için şunları söylemiştir:

“Saracoğlu hükümetinin bünyenize uygun, adiline ittihaz ettiği son zahire toplama

²⁵¹ **Türk Sözü**, 28 Kasım 1941, s. 1-3; **Akşam**, 28 Kasım 1941, s. 1; **Haber**, 28 Kasım 1941, s. 1; **Halkın Sesi**, 28 Kasım 1941, s. 1.

²⁵² **Türk Sözü**, 19 Temmuz 1942, s. 1; **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1942, s. 1; **Haber**, 19 Temmuz 1942, s. 1; **Halkın Sesi**, 18 Temmuz 1942, s. 1.

²⁵³ **Türk Sözü**, 14 Ağustos 1942, s. 1; **Akşam**, 13 Ağustos 1942, s. 1; **En Son Dakika**, 16 Ağustos 1942, s. 1.

kararının ilk imtihanına bizi çağırdı. Dirayetli ve valinizle el ele vererek kamyonlarınızı, arabalarınızı, bütün vesaiti nakliyenizi seferber haline getirdiniz. Gece gündüz ofis ambarlarına zahire taşıdınız. Âdeta birbirinize rekabet ediyordunuz. Durmaksızın kantarlar tartıyor, arabalar çekiliyor, ambarlar dolmuş meydanlara zahire dağlar gibi yığılmıştı. Alan memnun, getiren memnun hiç bir uygunsuz hareket eden yoktu. Uzak ve yakın diye ortada bir mesafe mefhumu kalmamıştı. Kırk kilo borcu olan müstahsil dahi borcunu ödemek hususunda isticlal ediyordu. Cumhuriyet Halk Partisi'nde mebusların da hazır olduğu bir toplantıda Parti Müfettişi Halid Onatan çiftçilerle konuşmalar yaparken ak saçlı, gözleri bir genç gibi parıldayan bir çiftçi ayağa kalktı heyecanla Bay müfettiş bey müfettiş üzülme evladını vatan yolunda seve seve hükumete teslim eden bir baba, zahiresini devlete vermekten geri kalır mı, yürekten gelen bu sözler hepimizin gözlerini yaşarttı. Çukurova'nın mert çiftçileri imtihanınızı parlak verdiniz alkışa layıksınız. Başımızda dünyanın en büyük adamı Millî Şef İsmet İnönü vardır. Gemimizin kaptanı odur. Sözlerine dikkat et, emirlerini yerine getirmek için fırtına ol, kasırga ol, o seni gece ve gündüz düşünüyor. Ne bahtı yüce insanlarız ki İsmet İnönü gibi bir başa malikiz.”²⁵⁴

Hükûmet Adana'nın bu başarısını ödüllendirecek ve her sene ziraat kombinelere kurumuna verilen altı yüz binlik liralık ödeme 1943 yılı için üç milyon üç yüz altmış altı bin olacaktır.²⁵⁵ Ayrıca Adana çiftçisine bol miktarda kredi verilecek ve faizlendirmesi düşük olacaktır.²⁵⁶

²⁵⁴ **Türk Sözü**, 16 Ağustos 1942, s. 1.

²⁵⁵ **Türk Sözü**, 28 Ağustos 1942, s. 1.

²⁵⁶ **Türk Sözü**, 4 Eylül 1942, s. 1.

22 Ekim 1942 yılında aynı amaçla aralarında Arıkoğlu'nun da olduğu bir ekip Ceyhan bölgesine tetkik için gelmiştir.²⁵⁷ Aynı tarihte Damar Arıkoğlu, Tevfik Tarman, Sinan Tekelioğlu, Şemsa İşcen parti binasında ziraatçı, çiftçi, sanayici, fabrikatör ve diğer iktisadi kurumlardan, parti yönetiminden kişilerin, Halkevi ve belediye heyetlerinin katılımı ile bir toplantı yapılmıştır. Vali ve belediye başkanının da bizzat katıldığı toplantıda toprak meseleleri geniş çapta konuşulmuş, karşılıklı fikir alışverişleri yapılmıştır.²⁵⁸

2.6.2.2. 1940-1941 Yılında Adana'nın Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Görünümü

Adana teftişi için Adana bölge milletvekillerinden Damar Arıkoğlu, Naci Eldeniz, Ali Münif Yeğaneğa, Selahattin Çam, İbrahim Mete, Tevfik Tarman, Şemsa İşcen 1940-1941 yılları arası gözlemlerini raporlayarak ilgili makamlara gönderilerek bölgeye katkı sunmaya çalışmışlardır.²⁵⁹

1940 yılı Ekim ayında Adana vilayetinin merkezi ile Ceyhan, Kozan, Kadirli, Osmaniye ve Bahçe kazalarına gruplar hâlinde seyahatler yapılmıştır. İklimsel sorunlar yüzünden merkeze uzak mesafelerde bulunan Feke, Saimbeyli ve Karahisarlı kazalarına gidilememiş; ancak bu üç kazanın ziyareti sonbaharda tekrar yapılacak geziye bırakılmıştır. Gerek sonbahar gerekse kış tatillerinde yapılan tetkik seyahatlerinde gördükleri parti çalışanları, halk ve hükûmet memurları ile temaslar üzerinde durulmuştur. Heyete bildirilen ihtiyaç ve dilekler not alınmıştır.²⁶⁰

Parti çalışmaları ve Halkevleri ihtiyaçları konusunda ziyaret edilen bölgelerde partililerle temaslar iyi bir izlenim bırakmıştır. Parti teşkilatı, vazife alanlarında

²⁵⁷ **Türk Sözü**, 22 Ekim 1942, s. 3.

²⁵⁸ **Türk Sözü**, 23 Ekim 1942, s. 1.

²⁵⁹ **BCA**, f.490. 1.0.0., y, 272. 1087. 2.

²⁶⁰ **BCA**, f.490. 1.0.0., y, 272. 1087. 2.

ellerinden geleni yaptıklarını ve bölgelerine faydalı olmaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. Yeni seçilen parti vilayet idare heyeti başkanı ile Adana Halkevi başkanlığında büyük bir çalışma ve başarı hevesi görmüşler ve bundan memnun olmuşlardır. Adana ile Ceyhan ve Osmaniye kazalarında birer halkevi vardır. Kadirli, Kozan, Bahçe ve Karahisarlı kazalarında ise birer halk odası açılmıştır. Bu müesseselerin çalışmaları, başarı dereceleri ve ihtiyaçları üzerinde dikkatli incelemeler yapılmıştır. Bütün halkevlerinde vazife almış olan partililerin temin edebildikleri gereksinimler ölçüsünde çalıştıklarının tespitini yapmışlardır.²⁶¹

Osmaniye Halkevi'nde pek çok eksiklik bulunduğunu; ancak bu eksiklikler tamamlanırsa ümit verici bir durumun ortaya çıkacağı belirtilmiştir. Halkevi icraat raporlarının ilgili kurumlara gönderildiği için üzerinde durulmadığı belirtilmiştir. Adana'da parti ve halk için inşa ettirilen güzel ve modern binanın ihtiyacın tamamını karşılamış olmakla beraber şehrin gelişimine de hizmet ettiği tespit edilmiştir. Halkevinin henüz yapılmamış olan sahne tertibatını planlamak üzere maarif vekâleti emrinde bulunan mühendisin Adana'ya gönderilmesi rica edilmiştir. Sahnenin bir an evvel teknik esaslara göre inşasının halk gösteri çalışmalarını çok kolaylaştırılacağı belirtilmiştir. Katlanılan zorluklardan kendisini kurtarmış olacaktır. Adana Halkevinin tasarladığı işler arasında yer alan el dokumacılığı sanatının halk arasında yayılması için bir tezgâh açılması amaçlanmış ve motor kullandırmaya özen gösterilmiştir. Bunlara ek olarak Adana'nın şiire, edebiyata ve sanata çok düşkün olduğu, dönemin Adana gençliği arasında fikir ve edebiyat âleminde olduğu kadar sahne hayatında da cidden değerli ve yüksek kültürlü şahsiyetlerin göze çarptığı aktarılmaktadır. Halk tarafından çok beğenilen; ancak amatörlük kademesinden ayrılamayan bu etkinliklerin

²⁶¹ BCA, f.490. 1.0.0., y, 272. 1087. 2.

teknik bilgi ve becerilerle daha iyi olacağı belirtilmiştir. Adana'nın yeni halkevi başkanı Dr. Kemal Satır, devlet konservatuvarı tiyatro kısmından mezun olacak gençlerden birinin tatil zamanında Adana'ya gönderilerek hiç olmazsa birkaç aylık bir kurs açılmasını ve bu kursta Adana halk sahnesinde çalışan müsait gençlerin eğitilmesini istemiştir. Heyet bu isteğe olumlu yaklaşmıştır.²⁶²

Sağlık durumuna bakıldığında şehir, kasaba ve köylerde salgın bir hastalık mevcut değildir. Yalnızca bazı mahallelerde malarya hastalığı sürmektedir. Kadro ve araç sıkıntısı olduğu belirtilmiştir. Adana'da bulunan sıtma ile mücadele eden merkezi ziyaret eden heyet, buranın doktoru ve müdürü olan Doktor Seyfettin'in başarılı çalışmaları hakkında bilgiler almışlardır. Bu merkezin geliştirilerek sıcak memleket hastalıkları tetkik ve tarihi enstitüsü hâline sokulması ve bu suretle daha etkili konular üzerine çalışılması düşüncesi doğmuştur. Kadirli kazasında geçimin başlıca kaynağının çeltik olduğuna dikkat çekilmekle beraber sıtma ile mücadele kapsamında kanun ile yasaklanan çeltik ekiminden dolayı çiftçilerin ve kaza halkının memnuniyetsizliği belirtilmiştir.²⁶³

İktisadi durum rapora yansımıştır. Önceki dönem ziraat yılında havalar müsait olduğundan dolayı iyi ve bereketli bir pamuk rekoltesi elde edilmiştir. Resmî istatistiklere göre 1939 senesinde vilayet dâhilinde 151.749 hektarlık bir alana ekilen klevlent ve yerli cins pamuktan 123.165 balya mahsul alınmışken; geçen 1940 yılında pamuk ekilen saha 175506 hektarlık alana yükselmiş ve bu sahadan alınacak mahsul tahmine göre 150.000 balya olarak düşünülmüştür. Üretimin artması; hükûmetin pamukların değer fiyatla satılmasını temin etmek amacıyla almış olduğu korumacı

²⁶² BCA, f.490. 1.0.0., y, 272. 1087. 2.

²⁶³ BCA, f.490. 1.0.0., y, 272. 1087. 2.

tedbirler ve yaptığı teşvikler ile sağlanmıştır. Yerli pamuk ortalama olarak 50 kuruşa klevlent pamuk ise 60 kuruşa satılmıştır.²⁶⁴ Fiyatların çiftçinin uzun yıllardan beri görmediği fiyatlar olduğunu ve çiftçilerin memnun olduklarını ifade etmişlerdir. Bu sayede önceki yıllardan kalan borçlarını ödeme fırsatını elde ettiklerini ve üretime daha büyük heyecanla sarıldıklarını aktarmaktadırlar. Pamuk Kongresi'ne Çukurova bölgesinde şimdiye kadar ekilmekte olan devlet pamuğu yerine daha verimli ve daha yüksek baskı olan akala pamuğunun ekilmesinin kararı alınmış, deneme ekimlerinin Ekim ayında başlayacağı daha sonra da ekilmek üzere hükûmet Adana'ya 100 tonluk tohum göndereceği belirtilmiştir.²⁶⁵

Tablo-1 1939-1940 Ekilen Saha ve Alınan Mahsul (Ton cinsi)²⁶⁶

	1939 yılı Ekilen Saha	1939 yılı Alınan mahsul (ton)	1940 yılı Ekilen Saha	1940 yılı Alınan mahsul (ton)
Buğday	110833	127500	120768	144375
Arpa	78105	96658	88473	117240
Yulaf	45837	62600	48200	78012
Çavdar	9875	4248	9135	11000
Mahlut	6250	3298	6600	5825
Susam	8775	3530	11138	4455

Tablo-1'de görüldüğü gibi 1939 yılına göre ekilen alanlar ve verimde artış olduğu göze çarpmaktadır. Raporda detaylıca çavdarda ekimin azaldığı da belirtilmiştir. Ancak 1939 yılına göre az ekilmesine rağmen verim fazla olmuştur. 1941 yılı içerisinde ekim mevsimlerinde sürekli yağan yağmurlardan dolayı toprağın dengesinin bozulduğu ve bu yüzden bir önceki yıla göre %20 eksik verim olacağı

²⁶⁴ BCA, f.490. 1.0.0., y, 272. 1087. 2.

²⁶⁵ BCA, f.490. 1.0.0., y, 272. 1087. 2.

²⁶⁶ BCA, f.490. 1.0.0., y, 272. 1087. 2.

ifade edilmiştir. Ancak havaların iyi gitmesi ile belki de bu açığın kapatılacağı temennisinde bulunmuşlardır.²⁶⁷

Heyetkiler, Adana çiftçisinin traktör ve yedek parça sorunlarının giderilmesini istemişlerdir. Kozan ve Osmaniye kazalarında portakal üretiminin yeni şekilde günden güne artmasından dolayı bu iki kazada her sene çok sayıda bahçe açılmıştır. Ziraat vekâletince bu 2 kazaya yetişmiş portakal fidanı verilmesi ile kazançlı ve verimli olan üretimin gelişmesine katkı sağlayacağını tespit etmişlerdir.²⁶⁸

Adana yol durumu bakımından çok fakirdir. Kaza merkezlerini Adana'ya bağlayan yollar enkazdan ve kısmen topraktan ibaret olduğu için çiftçiler, bu yolları ancak senenin belli aylarında rahat kullanabilmektedirler. Bu yollardan geçen halk, toz dumana maruz kalmaktadır. Kış mevsiminde çamur deryasına giren bu yollarda ise otomobil, kamyon gibi nakli vasıtalar ile seyahat mümkün olamamaktadır. Çukurova'nın ekonomik kalkınması için bu yolların tamir edilmesi üzerinde durulmuştur. Köy ve kasaba yollarının ise tamamen toprak olduğu belirtilmektedir.²⁶⁹

Eğitim durumu, Adana merkezinde ilköğretim, diğer kazalara nazaran iyi bir vaziyettedir; fakat merkezdeki okul sayısı, ihtiyacı tamamen karşılayamamaktadır. Toplam 701 köyden ancak 173'ünde ilkokul ve bu okulların ise sadece 66'sında öğretmen vardır. Adana şehrinde 27 ilkokul mevcut olup bu okullarda okuyan talebe sayısının 8838 kişi olduğu belirtilmektedir.²⁷⁰

²⁶⁷ BCA, f.490. 1.0.0., y, 272. 1087. 2.

²⁶⁸ BCA, f.490. 1.0.0., y, 272. 1087. 2.

²⁶⁹ BCA, f.490. 1.0.0., y, 272. 1087. 2.

²⁷⁰ BCA, f.490. 1.0.0., y, 272. 1087. 2.

Tablo-2 Adana, Merkez İlçe ve İlçeye Bağlı Köylerdeki öğrenim Gören İlkokul Öğrenci Sayısı ve Okullara Devam Edenlerin Sayıları

	İlkokul çağındaki çocuk sayısı	Okullara devam edenlerin sayısı
Adana dâhili toplam	79538	21643
Merkez ilçede	29521	10402
Adana Şehrinde	19015	8838
İl merkezine bağlı köylerde	53660	11560

Tablo-2 incelendiğinde anlaşılabacağı üzere merkezden taşraya doğru gidildikçe öğrenci sayı farkı artmaktadır. Köylerin okul ihtiyacının tamamlanması gerektiği belirtilmiştir. Büyük Millet Meclisi'nin bir önceki içtimada kabul ettiği Köy Enstitüleri Kanunun bu olumsuz gelişmelere son vereceği düşünülmektedir. Ceyhan kazası muhtaç olduğu ortaokulu kendi imkânlarıyla kurmuştur. Müdür ve öğretmenlerin maaşları tamamen halk tarafından temin edilmiştir.²⁷¹ Kozan kazasında bir ortaokula ihtiyaç vardır. Maarif vekâleti bu okulu açmaya karar vermiş; ancak kadrolu öğretmen yetersizliğinden dolayı bu okulun açılması müsait bir zamana bırakılmıştır.²⁷²

2.7.1943-1946 Dönemi Meclis Faaliyetleri

İkinci Dünya Savaşının sonuna doğru meclis 12 Ocak 1943 tarihinde seçimlerin yenilenmesine karar vermiştir..²⁷³ Seçimler 15 Şubat 1943 tarihinde yapılmaya başlanmıştır. 1 Mart 1943 tarihinde CHP seçimi kazanmıştır.²⁷⁴ Damar Arıkoğlu 811 oyla seçilmiştir.²⁷⁵ Damar Arıkoğlu son kez parlamentoya girmiştir.

²⁷¹ BCA, f.490. 1.0.0., y, 272. 1087. 2.

²⁷² BCA, f. 490. 01., y, 704. 397. 1.

²⁷³ Akşam 13 Ocak 1943, s. 1.

²⁷⁴ Akşam 1 Mart 1943, s. 1.

²⁷⁵ Damar Arıkoğlu'nun seçim mazbatası, TBMM Arşivi, 7. Devre, Sicil No: 329.

1943- 1946 yılları arasında Ziraat Encümeni üyeliği yapmıştır.²⁷⁶ 1946 erken seçiminde ve sonrasında aday gösterilmemiştir.²⁷⁷ Ayrıca Tarım komisyonunda görev almıştır.

24 Nisan 1944 tarihindeki birleşimde yeni basılacak paralar hakkındaki tartışmalara Damar Bey de dâhil olmuştur. Birleşim sırasında Arapça kökenli yazılardan sakınılması gerektiği üzerinde durulurken Damar Bey: “*Egemenlik Ulusundur, demekle Hâkimiyet milletindir, demek arasında mana itibariyle mazbatada bir fark görüyorlar mı?*” sözleri ile görüşlerini belirtmiştir.²⁷⁸ Anlam bakımında eş anlamlı kelimelerin kullanılacağı, bunların içinde benzer anlam çıkacağı için değiştirilmesine gerek olmadığını düşünmektedir.

Toprak ve zirai aletler hakkında sözünü sakınmayan bir vekil olan Damar Bey, adını yukarıda belirttiğimiz kanunun maddeleri okunurken 15. maddede tanımlanan: “*Kurumun iştigal mevzuuna giren maddelerden lüzum ve zaruret görülenlerin memlekete ithal hakkı Ziraat Vekilliğinin teklifi ve İcra Vekilleri Heyetinin kararıyla kurama verilebilir.*”²⁷⁹ maddesine karşı çıkmıştır. Bu konu hakkında söz almış bu maddeyi bir tekel maddesi olarak gördüğünü ifade etmiştir. Bu tekelleşmeyi kendi kanaatine faydalı bulmadığını belirtmiştir.²⁸⁰ Daha doğrusu açıkça *muhalifim* diyerek görüşünü ortaya koymuştur.²⁸¹ Mecliste madde tartışılırken Manisa milletvekili Yaşar Özey için Damar Bey: “*Yaşar arkadaşım benim Ziraat Encümeninde bulunduğumu ve bu madde üzerinde görüştüğümü eğer yanlış anlamadımsa benim de muvafakat ettiğimi söylediler.*” deyince tartışma alevlenmiş, Yaşar Bey ise “*hayır öyle*

²⁷⁶ İsmet, Binark, **Türk Parlamento Tarihi TBMM VII. Dönem**, C.1, TBMM Yayınları, Ankara 2009, s. 943.

²⁷⁷ Binark, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM VII**, s. 678.

²⁷⁸ **TBMMZC**, 7. Dönem 9. Cilt, 24 Nisan 1944, s. 213.

²⁷⁹ **TBMMZC**, 7. Dönem 11. Cilt, 19 Haziran 1944, s. 82.

²⁸⁰ **TBMMZC**, 7. Dönem 11. Cilt, 19 Haziran 1944, s. 82.

²⁸¹ **TBMMZC**, 7. Dönem 11. Cilt, 19 Haziran 1944, s. 85.

söylemedim” diyerek ortamı sakinleştirmiştir. Damar Bey ise bu maddeye evvelden beri muhalif olduğunu, ilk tartışmanın zaten mecliste yapıldığını söylemiş ve “*bütün arkadaşlarıma ispat edebilirim*” diyerek gerginliği devam ettirmiştir. Meclisten sonra ziraat encümeninde görüşüklerini; ancak hiçbir zaman bu maddeyi kabul etmediğini belirtmiştir. Yaşar Bey’in hatırında yanlış şekilde kalabileceğini aktarmıştır.²⁸²

Cumhuriyetin kurulmasından sonra halkın yoksul durumu karşısında çeşitli politikalar üretilmeye çalışılmıştır. Bu politikalardan en büyük ve en fazla tartışmaya neden olanı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olmuştur. Kanun 14 Mayıs 1945’te meclise sunulmuştur.²⁸³ 1945’e gelinceye kadarki süreçte kendi durumunu uzunca özetleyen Damar Bey, kendisinin vatan sevdalısı olduğunu vurgulamıştır. Adana bölgesinin savunulmasında düşmana karşı koymadaki amaçlarından da bahsederek uzunca bir hitabet gerçekleştirmiştir. Toprak sahibi olduğunu vurgulayarak sözlerine başlayan Damar Bey ecdadından kendisine bir miras kaldığını belirtmiştir. Çocukluğundan itibaren toprak ile meşgul olmaya başladığını ifade etmiş ve toprağın tüm inceliklerine vakıf olarak komisyonda yer aldığını söylemiştir. Komisyona elinden geldiği kadar yardımcı olmaya çalıştığını dile getirmiştir. Ayrıca komisyonda aza olmadığını ve gönüllü olarak çalışmalara katıldığını beyan etmiştir. Üzüldüğü bir hususu dile getiren Damar Bey bazı kişilerin yaydığı, kanun görüşülürken kendisinin Adana’ya giderek topraklarını çocuklarına aktardığı yönündeki söylentilerin kendisini üzdüğünü belirtmiştir. Çocuklarının üzerinde bir karış dahi toprak bulunmadığını resmî tapu kayıtlarında bu durumun gözüktüğünü söylemiştir. Memleketin yüksek menfaatinin her şeyden önde geldiğini gerekirse sadece topraklarını değil canını dahi

²⁸² TBMMZC, 7. Dönem 11. Cilt, 19 Haziran 1944, s. 89.

²⁸³ TBMMZC, 7. Dönem 17. Cilt, 14 Mayıs 1945, s. 82.

vereceğini ifade etmiştir.²⁸⁴ Uzunca işgal döneminden bahseden Damar Bey, toprak kavramının önemini anlatırken aslında Toprak Kanunu'na destek verdiğini belirtmişse de bazı maddelere muhalif olduğunu anlatmıştır. Şu sözleri meclis kürsüsünden aktarmıştır: *Toprak Kanunu aleyhinde değilim, heyeti umumiyesi bence lâzımdır. Ve böyle bir Toprak Kanunu memleket için çok faydalıdır. Hatta geç kaldığımızı kani olanlardanım. Yalnız aziz arkadaşlar bazı maddeler var ki memleketin yüksek menfaatine uygun değildir. Bunu da huzurunuzda arz etmek bir vicdan borcu bir vazifedir. Arkadaşlar, kanunun sert kısımlarını yumuşatacak olursak pekâlâ bir kanun olur. Aksi takdirde memleketin yüksek iktisadiyatını yüksek bünyesini belki de belki değil, benim kanaatime göre rahnedar eder arkadaşlar.* Damar Bey'in karşı çıktığı iki madde ise 16. ve 17. maddelerdir.²⁸⁵ Bu maddeler arasında tezatlıklar olduğuna dikkat çeken Damar Bey 16. maddeye göre ortak çalışma imkânı varken; 17. maddenin bu durumu ortadan kaldırdığını belirtmiş ve çiftçiye bu işlerin öğretilmesi üzerinde de durmuştur. 17. maddeyi *zenci saçı* olarak niteleyen Damar Bey bu maddeyi bir türlü anlayamadığını şu sözlerle ifade etmiştir: *“Okuyorsun, okuyorsun bir neticeye varamıyorsun. Meselâ bir karı kocanın toprakları var ve ikisi beraber çalışıyorsa*

²⁸⁴ **TBMMZC**, 7. Dönem 17. Cilt, 14 Mayıs 1945, s. 82; **Yeni Adana**, 17 Mayıs 1945, s. 1; **Akşam** 15 Mayıs 1945, s. 1-3.

²⁸⁵ Madde 16: Geniş topraklı bölgelerde gerçek kişilerle özel hukuk tüzel kişilerine ait arazi kamulaştırmalarında 14 uncu maddenin (c) bendi hükümleri uygulanır Dar topraklı bölgelerde orta arazının iki bin dönümden fazlası kamulaştırılabilir Şu kadar ki mahallî imkân ve şartlara göre gerekli tesisleri ve donatımı olan ve düzenli bir şekilde sahibi tarafından işletilmekte bulunan orta arazi bu hükmün dışında tutulur Tarım Bakanlığı düzenli saymadığı bir işletmede gördüğü noksanları sahibine bildirir ve tamamlanması için iktisadî şartları ve sahibinin durumunu göz önünde tutarak münasip bir süre tayin eder Makbul özürlü olmaksızın bu süre içinde noksanlar tamamlanmaz ise sahibi düzenli işletme hükmünden faydalanamaz Tarım Bakanlığının bu husustaki kararlarına karşı ilgililerin başvurma hakları saklıdır. Madde 17: Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgede 39 uncu madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak olan arazi 50 dönümden aşağı olamaz. Bu madde hükmünün uygulanmasında 15 ve 16.maddelerin hükümleri işlemez. Geçici mevsim işçileri hakkında bu hüküm uygulanmaz. İşçinin geçici mevsim işçisi olup olmadığı Tarım Bakanlığı belli eder. **Resmî Gazete**, 15 Haziran 1945; 17. Maddeden en fazla rahatsız olanlardan biriside Adnan Menderes'tir. **Yeni Adana**, 2 Haziran 1945, s. 1.

*kamulaştırmanın içinde midir, dışında mıdır? İki kardeş bir arada çalışıyorsa ve topraklarını ortaya koyarlarsa bu kamulaştırma dışında mı değil mi? Bilmiyorum. Meselâ iki kimse arka arkaya verir, sermayeyi ortak koyarak iş yaparlarsa bunların yaptıkları? Günden itibaren bu kanuna göre yakasına yapışılacaktır”.*²⁸⁶ Düzeltilme yapılmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Damar Bey’e göre inkılap yapılmalıdır; ama bu inkılabın faturası bir kısım toprak sahibine kesilmemelidir. Toprak kanunu için farklı bir öneri sunan Damar Bey, halktan vergi alınarak birikim yoluna gidilmesini, daha sonra ise devletin toprak sahiplerinden toprakları satın alarak halka dağıtılmasını sunmuştur. Konuşmasının bir kısmı şu şekildedir: “Arkadaşlar bu kanuna inkılap kanunu diyoruz. İnkılâp milletçe yapılır arkadaşlar. Millet içinde bir sınıf adamlar üzerine bütün külfet yükletilmez. Neden bir toprak vergisi kanununu Hükûmet getirmemiştir? Herkes versin, iştirak etsin, nüfus başına asgari iki liradan 100 liraya kadar vergi isteyelim. Senede en aşağı 60 - 70 - 80 milyon lira eder. Bununla tarım bakanı istediği kadar toprak bulabilir ve herkes de seve seve toprağını verebilir. Kendisi, bu 10 senede, 20 senede, 30 senede yapabileceği kani değildi. Ben de kani değilim. Yavaş yavaş yapacaktır. O zaman toprak sahipleri de teminat altında olur, toprağını alacaktır amma paramı da peşin verecektir diye. Yok, böyle yapmaz da toprak sahibi olduğun için mesulsün derse ve bunu kabul ederse vallahi ben bilmem. Onun için yereceğiniz karar en doğru karardır. Vereceğiniz kararın önünde hürmetle eğilirim. İnsanlar kendi noktai nazarlarının en doğru olduğuna kani olurlar. Fakat yanılabilirler. Fakat Yüksek Heyetiniz bu mesele üzerinde ittifak edip de karar

²⁸⁶ **TBMMZC**, 7. Dönem 17. Cilt, 14 Mayıs 1945, s. 83; 17. madde tartışmaları basında geniş yer tutmuştur. **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1945, s. 1; **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1945, s. 1; **Akşam**, 2 Haziran 1945, s. 1; **Akşam**, 5 Haziran 1945, s. 1; **Yeni Adana**, 5 Haziran 1945, s. 1; Şevket Süreyya Aydemir 17. Maddenin uygulanamadığını belirtmektedir. Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1976, C. 2, s. 352; Bir müddet sonra Ziraat Vekili Şevket Raşit Hatipoğlu’nun yerine muhalif isimlerden olan Cavit Oral gelmiş ve 17. Maddeyi kaldırmıştır. Bkz: Çetin, **Türkiye’de Köylü Politikası**, s. 167.

*verdikten sonra en doğru karardır o ”.*²⁸⁷ Bu önerge ile Türk siyasi tarihinde büyük değişiklik olacaktır.

Damar Arıkoğlu Adana'nın büyük çiftçi ailelerinden birine mensuptur. Bu kanunun çıkması demek, o ve onun gibi büyük toprak sahiplerinin zarara uğraması demektir. Mecliste yer alan ve tasarıya karşı çıkan milletvekillerinden bazıları ise şu kişilerdir: Sabit Sağırnoğlu, Emin Sazak, Atıf İnan, Refik Koraltan, Turhan Cemal Beziker, Ahmet Sungur, Nuri Göktepe, Adnan Menderes, Şefik Tugay, Damar Arıkoğlu, Cavit Oral, Lütfi Ülkü.²⁸⁸ Adana'da çıkan *Yeni Adana* gazetesi sahibi ve başyazarı Ahmet Remzi Yüreğir kaleme aldığı bir yazıda bu kanunun en fazla verim veren toprağa sahip olan Adana halkı ve dolayısı ile Türkiye'nin kalkınmasına destek vereceğini ifade ederken, çiftçilerin huzursuzluklarından dolayı zamanı gelmesine rağmen arazilere nadas yapılmadığından da bahsetmektedir.²⁸⁹

2.7.1. 1946 yılı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Bütçesi Sırasındaki Hükûmetten Adana İçin Talepleri

1946 yılı bütçe çalışmaları sırasında bakanlara yönetilen eleştiri ve sorular olmuştur.²⁹⁰ Söz alan Damar Bey 3 sualini olduğunu ve bakanlardan bu suallerinin cevaplarını istemiştir. İlk sorusunda *Ulus* gazetesinde çıkan bir yazı dolayısı ile pirinç üretimine ehemmiyet verileceğini okuduğunu bu konu hakkında bir cevap almak istediğini belirtmiştir. İkinci sorusunda frengi hastalığı konusu üzerinde durarak bakanın görüşlerini öğrenmek istediğini şu sözlerle anlatmaktadır: “*Birinci harbi umuminin yadigârı olan bu hastalık Saimbeyli ve Feke kazalarında zuhur etmiştir.*

²⁸⁷ TBMMZC, 7. Dönem 17. Cilt, 14 Mayıs 1945, s. 84.

²⁸⁸ TBMMZC, 7. Dönem 17. Cilt, 14 Mayıs 1945, s. 98-122.

²⁸⁹ *Yeni Adana*, 13 Haziran 1945, s. 1; Toprak kanunu ile ilgili gazetede yazılan yazılardan rahatsız olunan bir kesim olduğu ve bunun için tekrar bir yazı kaleme alınmıştır. *Yeni Adana*, 14 Haziran 1945, s. 1.

²⁹⁰ *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1945, s. 1; *Yeni Adana*, 27 Aralık 1945, s. 1.

Aslan gibi Türk yavruları bu frenginin tahribatıyla inlemektedir. Vakıa bir mücadele açılmıştır, fakat cılızdır. Bilâkis şimdiye kadar beklerdik ki bu frengiye musap olanlar iyileşsin. Bu defa dolaşırken gördük ki iki senede, üç senede bir iğne yapmışlar. Mücadele tam değildir. Sayın Bakandan bu mücadelenin tam olmasını rica edeceğim. Bunun hakkında ne düşünüyorlar? izahat versinler.” Daha sonra Adana sorunlarına eğilen Damar Bey üçüncü soru olarak 100 bini aşan nüfusa rağmen *Adana memleket hastanesinin yürekler acısı* içinde olduğunu bu durumun ne zaman düzeltileceğini sormuştur. Görenlerin yürekleri sızlar, nehir taşıdığı zaman hastane suyun altında kalmaya mahkûmdur. Böyle bir hal karşısında hastane su altında kalmakta, hastaları başka bir yere nakil olunmaya mecbur kalmaktadır. Onun için bu husustaki yardım ve bilgilerini sarf etmelerini bakandan rica etmiştir. Adana sanayi programını iktisat bakanından dinlediğini, hakikaten göğsünün kabardığını ve çok memnun olduğunu, içinde bir kimya sanayii de bulunsa daha da güzel olacağını belirtmiş, bunun için Adana’ya bir kimya sanayisi talep etmiştir. Sözlerine sorusu ile son vermiştir: *Kimya sanayii hakkında bir düşünceleri var mı?*²⁹¹ Böylelikle Damar Bey, hem ülkenin sorunları hakkında sorular sorarken hem de temsil ettiği Adana bölgesinin sorunları ve gelişimi için bölgeye dikkat çekmeyi ihmal etmemiştir.

2.7.2. Akademisyenler Hakkındaki Tespitleri

Üniversitelerin özerkleştirilmesi ve kanunla kurulması üzerine bir tasarı meclise getirilmiştir.²⁹² Üniversitedeki akademisyen çalışma prensipleri ve yeterlilikleri üzerine çıkan tartışmalarda İstanbul milletvekili Kemal Cenap Berksoy, kanun konuşmaları sırasında söz alarak kanunun onaylandığı takdirde yükseköğretim kanun ve nizamnamelerini erbabına bırakacaklarını ifade etmiştir. Ayrıca bu olay

²⁹¹ TBMMZC, 7. Dönem 20. Cilt, 26 Aralık 1945, s. 479.

²⁹² TBMMZC, 7. Dönem 24. Cilt, 10 Haziran 1946, s. 24.

içinde ağlanıp sızlanmaya haklarının olmadığını ifade etmiştir. Damar Bey ise haklarının olduğunu savunmuştur. TBMM’de her şeyin konuşulabileceği vurgusunu yapmıştır.²⁹³ Berksoy konuşmasının devamında üniversite hocalarının kitap yazımı üzerine şu sözleri söylemiştir: *“Muhterem arkadaşlar; Almanya’da 25 - 27 üniversite vardır. Bunlardan hocanın kitabı vardır. Hoca kitap yapmağa mecbur değildir. Hoca ders vermeğe mecburdur. O dersi öğrenci hiç bir kitapta bulamayacaktır. İşte onu vermek içindir ki bir hoca profesör olur. İcap ederse kitap yazabilir, kendi keyfine kalmıştır. Hocadan kitap beklemeyiniz, ders bekleyiniz. Okkalı ders bekleyiniz. Hiç bir kitapta bulunmayacak mütalâa ve ders...”* Bu sözleri ile kurulacak ve düzenleme yapılacak üniversiteler açısından düşüncelerini belli eden Berksoy’a, Damar Bey *“Nasıl mütalâa, nasıl mütalâa?”* diyerek onu ciddiye almadığını belirten ifadeler kullanmıştır.²⁹⁴

Damar Bey üniversitelerdeki imtihan şekillerinin çok çeşitli olduğunu ve buna bir çözüm bulunmasını da istemiştir.²⁹⁵ Damar Bey’in meclisi üstün görmesi demokratik açıdan değerlendirildiğinde kendisinin ulusal egemenlik düşüncesini tam olarak yansıtmaktadır. Ancak bir kanunun işin uzmanları tarafından yapılmasına veya devredilmesine karşı çıkması ise tuhaftır. Milletvekilliği hayatı boyunca büyük oranda ziraat konularındaki uzmanlığından dolayı oluşturulan komisyonlarda aktif görev alan Damar Bey bu kanun sırasındaki sözleri ilginçtir.

2.8.Damar Bey’in Siyaset Sonrası Yaşamı

Damar Bey, 26 yıllık siyasi tecrübesini ve bu yöndeki alışkanlıklarını kolay bırakabilecek bir yapıda değildir. 1946 yılında parti listesinden aday gösterilmeyen

²⁹³ TBMMZC, 7. Dönem 24. Cilt, 10 Haziran 1946, s. 117.

²⁹⁴ TBMMZC, 7. Dönem 24. Cilt, 10 Haziran 1946, s. 117.

²⁹⁵ Cumhuriyet, 11 Haziran 1946, s. 1, 6.

Damar Bey, 1950 seçimlerine kadar beklemiş ve İsmet İnönü'ye hitaben yazdığı bir mektupta durumun kötüye gittiğine dikkat çekmiş, iktidarın değişebileceği üzerine düşüncelerini ifade ederek partinin %30'luk sisteminden aday gösterilmesini talep etmiştir.²⁹⁶ Mektubunda da kibar bir üslupla İnönü'ye iltifatlar ederek 1946 seçimi sürecinde kendisinin adaylık konusunun gözünden kaçtığını mektupta ifade etmiştir. 1950 seçiminde de aday gösterilmeyerek hayal kırıklığına uğrayan Damar Bey, çiftlik işleriyle uğraşmaya devam etmiştir.²⁹⁷

1951'de DP Adana milletvekilleri ile yapılan bir tartışma üzerine, Adnan Menderes'e hitaben bir mektup kaleme alır. Mektupta, Adnan Menderes'i öven bir üslup kullanarak memlekette hayırlı işler yaptığını ve dostluklarının çok eskiye dayandığını hatırlatır. Ayrıca, Damar Bey bölgedeki milletvekillerinin aralarındaki dostluktan haberi olmadığını, bu yüzden rahatsızlık yaşadığını ve ilgili arkadaşlara gerekli bilgilerin verilmesini rica etmiştir.²⁹⁸

Damar Bey'in ve bir grup eski milletvekilinin yeni parti kuracağı haberleri 2 Haziran 1951 tarihinde basında yer aldıysa da gerçekleşmemiştir.²⁹⁹ 23 Nisan 1961 tarihinde I. Meclisten hayatta olan milletvekilleri TBMM'de sembolik bir toplantı yapmışlar, sözü alan Damar Bey ise *"Burada bizler hürriyet havası içinde konuşuyorduk, sözlerimiz kesilmezdi, tartışmalar olurdu."* sözleri ile Demokrat Parti iktidarını eleştirmiştir.³⁰⁰ Siyasetle bağını kesen Damar Bey, önemli günlerde gazetelere Cumhuriyetin ilk yıllarına ait hatıralarını ve Atatürk'le yaşadığı anılarını zaman zaman anlatmıştır. Çocuklarının öğrenimi için onları yurt dışına göndermiş ve

²⁹⁶ BCA, f.490. 1., y, 318. 1309. 1.

²⁹⁷ BCA, f.490. 1., y, 318. 1309. 1.

²⁹⁸ BCA, f.490. 1., y, 318. 1309. 1.

²⁹⁹ Milliyet, 2 Haziran 1951, s. 3.

³⁰⁰ Milliyet, 24 Nisan 1961, s. 1.

kendisi de iki defa Amerika'ya gitmiştir.³⁰¹ Amerika'ya ilk gidişı 1960'lı yıllarda olmuş, bu gidişinde Amerika'nın mimarisinden etkilenmiş ve Türkiye'yi de gelecekte bu ölçekte bir ülke olarak hayal etmiştir. Yetmiş yaşından sonra İngilizce öğrenmiştir. İkinci kez Amerika'ya gidişı ise yakalanmış olduğu akciğer kanseriyle alakalı olmuştur. Torunu Kaya Arıkoğlu, Damar Bey'in tüm yaşamıyla ilgili *“Ben ileri teknolojiyle sadece çevremi izleyecek kadar hayatta kalabilmeyi hiç tereddüt etmeden kabul edebilirim”* sözünü aktarır ve hayatın değerine yaptığı vurguyu belirtir.³⁰²

³⁰¹ <http://www.arikoglu.com.tr/tr/Makaleler/adanayi-adana-yapanlar-damar-arikoglu-02102012/1/8> (ET. 21.12.2020)

³⁰² <http://www.arikoglu.com.tr/tr/Makaleler/adanayi-adana-yapanlar-damar-arikoglu-02102012/1/> (E.T21.12.2020)

3. BÖLÜM

3- Damar Arıkoğlu: Adana Ve Atatürk İle Münasebetleri Ve Siyasi Kişiliği

3.1. Damar Arıkoğlu ve Adana

Damar Bey Milli Mücadele yıllarından ömrünün sonuna kadar Adana'yı geliştirmek için çalışmıştır. Milli Mücadele yıllarında bölgenin kurtuluşunu arzu etmiş. Cumhuriyetin kurulmasından sonra ise bölgedeki tarımın, eğitimin, sanayinin kalkınması için yoğun çabalar harcamıştır. Özellikle hatırlanacağı üzere çiftçilik ve ziraat konularına eğilmiş ve bölgenin yıllar içindeki üretim artışına etkisi olmuştur. İthal edilen traktör parçaları hakkında verdiği kanun teklifinde parçaların zor bulunduğu veya karaborsaya düşmesinden dolayı Adana çiftçisinin zor günler geçirdiği hakkında mecliste konuşma yapmıştır.³⁰³ 1935 yılında Toprak Kanunu söylentileri ortaya çıktığında *Ulus* gazetesinde 10 Nisan 1935 tarihinde Adana'dan yola çıkarak öncelikle köylerin bayındır hale getirilmesi gerektiğini ki daha sonra bu kanunun fayda sağlayabileceğinin üzerinde durmuştur.³⁰⁴ 1936 yılında mahsulde süne böceğinin yarattığı hastalık, 1937 yılı içinde çiftçilerde rahatsızlığa neden olmuştur. Bu tedirginliği ortadan kaldırabilmek için Damar Arıkoğlu Ziraat Bakanlığı uzmanları ve bakanıyla konuşmalar yapmış ve bu konuşmaların içeriğini halka gazete yolu ile aktarmıştır.³⁰⁵ Halkın yine de aklına takılanların olduğunu düşünen Damar Bey yabancı üniversitelerin akademisyenleri ile görüşmeler yapmış ve Adana'dan numuneler alarak inceletmiştir.³⁰⁶ 1937 yılı Seyhan raporunda Damar Bey Adana ve ilçeleri hakkında teftiş kurulu ile beraber sosyal, ekonomik vb. eksiklikleri tespit

³⁰³ **BCA**, f.30.10., y. 4.21.14. ; Bölge gazetelerinden *Türk Sözü* gazetesinde takriri 5 Şubat 1937 tarihinde haber oldu. **Türk Sözü**, 5 Şubat 1937, s. 2.

³⁰⁴ **Ulus**, 10 Nisan 1935, s. 3.

³⁰⁵ **Türk Sözü**, 11 Kasım 1936, s. 1.

³⁰⁶ **Türk Sözü**, 11 Kasım 1936, s. 1.

ederek hızlıca giderilmesi için raporu Ankara'ya göndermiştir.³⁰⁷ Rapor incelendiğinde halkevlerinin sayısının Adana ve ilçelerinde arttırıldığına birçok ders ile halka hizmet verdiği dikkat çekilmekle beraber spor faaliyetlerinin yoğunlaştığı gözlemlenmiştir.³⁰⁸ 26 Aralık 1945 tarihinde mecliste Adana devlet hastanesinin sorunlarını anlatarak bölgede artan Frengi hastalığı ve hastanenin bakımı için yardım talep etmiştir.³⁰⁹ Milletvekilliği döneminde şahsi bütçesinden iki tane köy okulu yaptırarak eğitime verdiği değeri göstermiştir.³¹⁰ Mustafa Kemal Atatürk ile oluşan yakın dostluğu sayesinde bölge ile ilgili sorun veya istekler daha hızlı çözülmüştür. Mustafa Kemal'in sık sık ziyaret etmekten keyif aldığı Adana'yı geliştirmek için, güvendiği ve Birinci Meclisten 1938 yılına kadar kesintisiz milletvekili göstererek çalışmalarını takdir ettiği yadsınamaz bir gerçektir.

3.2.Damar Bey'in Atatürk'ün Yanında Olduğu Adana Ziyaretleri

3.2.1. Mondros Mütarekesi Günlerinde Adana Temasları 31 Ekim 1918

Atatürk, Adana şehrine Mondros Ateşkes Mütarekesi'nden sonra gelmiştir. Adana'ya gelmesinin nedeni Mondros antlaşmasında geçen 19. madde olmuştur. Maddeye göre: *“Alman ve Avusturya deniz, kara askerleri ve sivil memurları ile tebaaları bir ay içinde ve uzak yerlerde bulunanlar bir aydan sonra mümkün olan en kısa zamanda Osmanlı memleketlerinden ayrılacaklardır.”*³¹¹ Maddenin kapsamından dolayı Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'na atanmıştır ve Adana'ya komutanlığı devralmak için gelmiştir. Limon Von Sanders ayrılırken Mustafa Kemal'e hitaben bir konuşma ile görevini devretmiştir: *“Ekselans; siz muharebe cephelerinde,*

³⁰⁷ BCA, f.490. 01., y, 703. 395. 01.

³⁰⁸ BCA, f.490. 01., y, 703. 395. 01.

³⁰⁹ TBMMZC, 7. Dönem 20. Cilt, 26 Aralık 1945, s. 479.

³¹⁰ Türk Sözü, 15 Şubat 1940, s. 2; Türk Sözü, 9 Eylül 1941, s. 2.

³¹¹ Mevlut Çelebi, Türk İnkılâp Tarihi, Özel Yayınları, İzmir 2007, s. 54.

Arıburnu'nda, Anafartalar'da çok yakından tanıdığım kumandansınız. Aramızda gerçi belki hadiseler ve vakalar da oldu; fakat nihayet bunlar bizi birbirimize daha iyi tanıtmış oldular; kalpten dost olduğumuzu zannediyorum. Bugün Türkiye'yi terk etmeye mecbur bırakılırken emrim altındaki orduları, Türkiye'ye ilk geldiğim zamandan beri takdîrkârı bulunduğum bir kumandana bırakıyorum. Bu umumi felaket içinde, bedbahtlık duymamak mümkün değildi; ben yalnız bir şey ile teselli buluyorum. Kumandayı size terk ve tevdi etmek! Bu dakikadan itibaren emir sizindir. Ben sizin misafirinizim³¹².” Aynı gün ise Adana’dan ayrılmıştır. Mondros Mütarekesi sonrası Mustafa Kemal Paşa’nın Adana’daki ilk günleri, şehir ve çevresinin geleceği bakımından mühim gelişmelere sahne olmuştur. Mütareke hükümleri bölgenin istikbali açısından birçok olumsuzluğu içermektedir. Mustafa Kemal Paşa imzalanan mütarekenin maddelerinin ağır şartlar içermesi nedeniyle Adana’nın ileri gelenleriyle toplantılar yapmıştır. Paşa, Adanalılara; durumu olumlu görmediğini, İtilaf Devletleri ile akdedilen mütareke hükümlerine bu devletlerin uymayacakları gibi aksine daha ağır şartlar altında memleketi ezeceklerini, bu yüzden büyük felakete maruz kalan memleketlerden olan Adana’nın daha beter zarara uğrayacağını söylemiştir. Tavsiye olarak şimdiden işgal kuvvetlerine karşı koymak ve hazırlıkta bulunmak için aralarında bir teşkilat kurmalarını, munasip yerlerde siper kazmalarını istemiştir. Bunun yanında gerekli silah ve teknik malzemenin kendisi tarafından bizzat temin edileceğini Damar Bey’in tabiriyle “istikbali görür gibi” anlatmıştır.³¹³ Damar Bey’in anlattıklarını doğrular nitelikte Mustafa Kemal’in düşüncelerini Ali Fuat Bey şu şekilde aktarmıştır: “Vardığımız müşterek kanaat şu idi: İngilizler ve onu takiben diğer itilaf devletleri mütareke filan dinlemeyecekler.” Mustafa Kemal’in düşünceleri sadece

³¹² Uluğ İğdemir, **Atatürk’ün Yaşamı 1881-1918**, C, 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 133-134.

³¹³ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 67-68; Hatipoğlu, **Türk Fransız Mücadelesi**, s. 33.

fikri çerçevede kalmayıp eyleme dönüşmüştür. Buna göre Ali Fuat(Cebesoy) Paşa'nın 20. kolordunun başında kalmasını istemiş ve ilk savunma tedbirlerinin merkezini Kilikya'da kurmasını istemiştir.³¹⁴

Adana'da 11 gün konaklayan Mustafa Kemal, emrindeki birlikleri II. Ordu Komutanı Nihat Paşa'ya bırakarak 10/11 Kasım 1918 gecesi tren ile İstanbul'a hareket etmiştir.³¹⁵ 15 Mart 1923 yılında yapmış olduğu ziyaretinde bu günleri dile getirmiştir: *"Acı günlere ait olmakla beraber bu memlekete ait kıymetli bir hatırayı yâd etmek isterim. Efendiler, bende bu vakayiin ilk hissi teşebbüsü bu memlekette, bu güzel Adana'da vücut bulmuştur. Suriye felaketini müteakip Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığını almak üzere buraya gelmiştim. O zaman memleket ve milletin nasıl bir âtiye sürüklenmekte olduğunu görmüştüm ve buna mümanaat için derhal teşebbüsatta bulunmuştum. Fakat o zaman için bu teşebbüsümü müsmir kılmak mümkün olamadı."*³¹⁶ Mustafa Kemal'in ilk mücadele fikrini Adana'da ifade etmesi ve bu yönde görüşmeler yapması önemlidir. Mondros Anlaşması'ndan sonra Millî Mücadele kavramını benimsemiş, kendisine yakın komutanlarla ve bölgenin önde gelen kişileriyle müzakereler etmiştir. Bu yola çıkmak için girişimlerde bulunması ona yakın ve inanan bir kesimin oluşmasına neden olmuştur.

3.2.2.İkinci Ziyaret 5 Ağustos 1920

Millî Mücadele'nin fikri aşamadan çıkıp somut faaliyetlere dönüştüğü ve kurumsallaşmaya devam ettiği süreçte, kongreler ile bu mücadeleye halkın katılımının sağlanması amacıyla stratejik şehirler ile bölgelere yapılan ziyaretlerden en

³¹⁴ Cebesoy, **Millî Mücadele**, s. 80.

³¹⁵ Bazı kaynaklarda 10 gün kaldığı belirtilmektedir. Hikmet Bayur, **Atatürk- Hayatı ve Eseri**, (Yayınevi bilinmiyor) Ankara 1963, s. 184; Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1975, s. 20.

³¹⁶ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II (1906-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s. 117,

önemlilerinden birisi olan ve özellikle kararları bakımından dikkatle incelenmesi gereken Pozantı kongresi Adana’da yapılmıştır.

Kongre için 5 Ağustos 1920 günü Pozantı’ya Mustafa Kemal Paşa teşrif etmiştir.³¹⁷ Pozantı halkı tarafından sevinçlerle karşılanan Mustafa Kemal’e, Fevzi Paşa (Çakmak), Bekir Sami Bey, Adana milletvekili ve Divan-ı Harp Reisi Dr. Eşref Bey³¹⁸, Abdullah Bey, Mehmet Hamdi Bey, Zekai Bey³¹⁹, Mersin milletvekilleri İsmail Safa Bey, Muhtar Fikri³²⁰ Bey, Selahattin Bey, Kozan milletvekilleri Dr. Mustafa Bey, Dr. Fikret, Faik Bey, Hüseyin Bey, İhsan Bey, Rasim Bey, Özel Kalem Müdürü Yahya Hayati Bey, Ankara, Sivas ve Kayseri heyetleri ile birlikte bazı komutanlar da eşlik etmiştir. Bunların yanı sıra bölgenin önde gelen eşrafı da kongrede hazır bulunmuşlardır.³²¹ Damar Bey, Adana’da olmadığından hatıratlarında bahsederken yine de bu ziyaretin kapsamı ile ilgili gerekli değerlendirmelerde

³¹⁷ Aydemir **Tek Adam**, s. 175.

³¹⁸ 1863’de, Yunanistan’ın Libohova kasabasında doğdu. İlkokulu kasaba iptidai mektebinde ortaokulu ise Görice rüştiyesinde tamamladı. İstanbul’da mülkiye mektebine başladı. 1887 yılında Tıp doktoru unvanı ile mezun oldu. 1899 yılında Adana il sağlık müdürlüğünde memur daha sonra da müdür oldu. Mondros antlaşmasından sonra Milli mücadeleye katıldı Adana’dan Meclise milletvekili seçildi. Daha sonra Adana’ya dönerek serbest doktorluk yaptı. Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, c. 3, s. 44-45.

³¹⁹ Zekai Apaydın Yugoslavya’da Graveşke köyünde doğdu. Ailesinin Aydın’a göç etmesiyle orta ve lise okulunu burada tamamladı. Daha sonra Mülkiye mektebine girdi. 1903 yılında İzmir Vilayeti Mayyet Memuru olarak göreve başladı. Aydın idadisi müdürlüğü ve Karasu ilçesi Kaymakam Vekilliği yaptı. 1908 ve 1913 yılları arasında çeşitli kaymakamlıklarda görevde bulundu. 1914’de Mersin Mutasarrıfı oldu. 1917’de Eskişehir Mutasarrıfı oldu. Damat Ferit Hükümeti tarafından 1919 yılının Ocak ayında görevinden alındı. Tutuklanacağını öğrendikten sonra Avrupa’ya kaçtı. Millî Mücadelenin başlamasıyla yurda dönüp Milli mücadeleye katıldı. Adana cephesinde görev aldı I. Mecliste İbrahim Bey’in istifası üzerine milletvekili seçildi. Lozan antlaşmasına danışman olarak katıldı. II. dönem Aydın vekili seçildi. Ziraat vekilliği görevi yaptı. Daha sonra 3 dönem daha Diyarbakır’dan milletvekili seçilmiştir. Çoker, **Parlamento Tarihi**, C. 3, s. 49-50.

³²⁰ 1876 Muş’ta doğdu. Orta derecede eğitim gördü. Ailesinin toprak sahibi olmasından dolayı tarım ile meşgul olmuştur. II. Abdülhamit’e karşı çıktığı için sürgün edilmiştir. Fransızların Adana’yı işgalinden sonra Milli Mücadeleye katıldı. Mecliste Mersin milletvekili olarak görev aldı. Daha sonra Adana’ya dönmüştür. 1930’da vefat etmiştir. Soyadı Kanunundan sonra ailesi Gücüm soyadını almıştır. Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, C. 3, s. 786-787.

³²¹ **Anadolu ve Rumeli’de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası, Cilt 5 (Edirne, Lüleburgaz, Pozantı)**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1994, s. 91-92; Erdem Çanak, Atatürk’ün Adana Ziyaretleri, **ATAM**, C. 30, S. 90, s. 49-82.

bulunmuştur.³²² Cephelerimizin durumu şöyle idi: *“Silifke, Mersin hududundan Antitorots dağlarına kadar olan kısım millî müfrezelerin elinde olup ovaya da zaman zaman akın yaparak Fransızlara baskın yapıyorlardı. Mersin- Adana tren hattı da muhtelif yerlerinden bozulmuş mühim köprüler tahribata uğramıştı.”*³²³ Genel çerçevede cephenin eksiklerinin aktarıldığını kendisi de varmış gibi anlatırken daha sonra kendisinin katılmadığını da belirten Damar Bey, Mustafa Kemal ve Fevzi Paşa’nın harita üzerinde mevcut durumlar hakkında bilgi aldıklarını belirtmiş ve cephenin mevcut durumundan memnun olduklarını dile getirmiştir.³²⁴ *“Çocuklar; bundan daha iyisi yapılamaz, savaşıma bu azimle bu suretle devam edin”* ifadelerini kullanan Mustafa Kemal’den Pozantı’daki delegeler buranın vilayet olmasını istemişler, cephe ve geniş bir mıntıkeyi yönetecek bir vali tayinini de arzu etmişlerdir. Mustafa Kemal ise verdiği cevapta: *“Talepleriniz doğru ve yerindedir. Silah ve cephane hususunda, mümkün olanı esirgemeyeceğiz, fakat valiye gelince, mevcut düzeninizin bozulmaması için içinize bir yabancı, mahalli tanımaz bir vali sokmayacağım düzeninizin devamına halel gelir endişesini de derpiş etmek yerinde olur; Benim fikrim içinizden bir arkadaşın vali olması, bu vazifeyi kabul etmesi isabetli olur kanaatindeyim.”*³²⁵ diyerek samimi bir üslupla delegelerin güvenini ve desteğini sağlayan Mustafa Kemal, Vali ve yerel yöneticilerin seçilmesini sağlamıştır. Yapılan vali seçimine diğer yöneticilerin karışmaması, halkın kendini yönetecek kişiyi sadece meclis için değil yerel yönetimler için de uygun görmesi, demokrasi açısından önemlidir. Paşa aynı gün kongre sonrası Adana’dan ayrılmıştır.

³²² Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 170.

³²³ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 170.

³²⁴ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 170-171.

³²⁵ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 170-171; Nejat Göyünç, **Milli Mücadele’de Sivil ve Askeri İdare İlişkileri**, İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Ankara 1985, s. 221.

3.2.3. Üçüncü Ziyaret: 15 Mart 1923

19 Mayıs ile başlayan, kongreler ve savaşlar ile devam eden Millî Mücadele döneminin başarıya ulaşmasından sonra Mustafa Kemal yurt gezilerine çıkmıştır. Adana'nın stratejik konumu, Millî Mücadele'deki fedakârlığı ve sadakati Atatürk için her zaman önemli olmuştur. Damar Bey, İzmir iktisat kongresine iktisat encümeni sıfatıyla dâhil olmuştur. Daha sonra Mustafa Kemal'in, vilayetlerden gelen delegeler ile devlet kalkınmasının ana hatları üzerinde konuşulup tartışmalar yaptığını, bir ara Atatürk'ün Adana ziyaretine karar verdiğini ve kendisinin de katılmasını istediğini hatıralarında anlatmaktadır.³²⁶ İzmir'den ayrılışlarının Latife Hanım, Kılıç Ali³²⁷, Cevat Abbas, Münşir Fevzi Paşa ile beraber hususi bir trenle sabaha karşı habersizce olduğunu ifade etmiştir.³²⁸ Mustafa Kemal ve eşinin hususi bir vagonda geriye kalanların ise yataklı vagonda seyahatlerine devam ederken Atatürk'ün uyuduğu sırada Damar bey ve seyahate katılanlar kahvaltı yaparken harap olan yerleri görmüşlerdir. Damar Bey gördüklerini şu şekilde ifade etmiştir: “*Kül haline gelmiş köylerin fecati karşısında gayri ihtiyari teessür içinde susmuş kederli bir halde etrafı seyire*

³²⁶ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 301; Ulus gazetesinde yayınladığı bir yazısında gezi fikrinin nasıl çıktığı konusunda bilgi vermektedir; **Ulus** 10 Kasım 1939, s. 1-2.

³²⁷ 1890 yılında İstanbul'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladı. 1906'da Astsubay oldu. Çanakkale muharebelerine katıldı. Kafkas İslam ordusunda Nuri Paşa'nın yaverliğini yaptı. 2 Nisan 1919'da ordudan istifa etti. 28 Ekim 1919'da arkadaşlarıyla Sivas kongresine geldi. Mustafa Kemal Paşa ile tanıştıktan sonra Maraş Antep ve havalisi Kuvayı Milliye komutanlığına atandı. I. mecliste Antep milletvekili seçildi. İstiklal mahkemesi üyeliği yaptı. İkinci dönem Antep milletvekilliği sırasında istiklal mahkemelerinde görev yapmaya devam etti. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması, İzmir suikast girişiminin yargılanmalarında görev aldı. 1939 yılına kadar Antep milletvekilliğine devam etti. Türkiye İş Bankasının kurucularındandır. Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, C, 3, s. 423-425.

³²⁸ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 301; Latife Hanım, Eskişehir mebusu Hüsrev Bey (Sami), Adana mebusu Zamir (Damar Arıkoğlu), Konya mebusu Refik (Koraltan), Siirt mebusu Mahmut (Soydan), Gaziantep mebusu Kılıç Ali, Başyaveri Salih (Bozok), Yaveri Muzaffer (Kılıç), Muhafız Birliği Kumandanı İsmail Hakkı (Tekçe), Dr. Yüzbaşı Asım, Yeni Gün Gazetesinden İsmail Habib (Sevük), Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Sahibi Recep Zühdü, Şebinkarahisar mebusu Mehmet Emin (Yurdakul) ile birkaç kişi daha eşlik etmiştir. Mehmet Önder, **Atatürk Konya'da**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1989, s. 26; Mehmet Koç, **Atatürk Akşehir'de**, Akşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2010, s. 60; **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Mart 1923.

dalmıştık.”³²⁹ Daha sonra Uşak istasyonuna birkaç istasyon kala Uşak belediye reisi, ayan ve halk, Atatürk’ü karşılayıp saygılarını ilettikten sonra Uşak’a teşrif etmelerini istediler. Mustafa Kemal ise onları kırmayarak geziye dâhil olmayan bir programa katılmıştır.³³⁰ Sevinçle karşılanan Mustafa Kemal’e yoğun sevgi gösterileri olduğunu ifade eden Damar Bey, öndeki arabaya Mustafa Kemal ve Latife Hanım’ın, ikinci arabaya Fevzi Paşa ile kendisinin, arkadaki arabalara ise geri kalanların binerek istasyondan şehre doğru hareket ettiklerini ve yol kenarlarının hınca hınç dolduğunu ifade etmiştir.³³¹ Daha sonra valiliğe geçerek ziyarette bulunulmuş ve Mustafa Kemal halka hitap etmiştir. Bu hitabeti Damar Bey şöyle anlatmıştır: “*Mevzu Yemen ve saltanat teşkil ediyordu. Türk milletinin Yemen’de dökülen hadsiz hesapsız kanının yegâne mesulünün saltanat olduğunu; bu yüzden verdiğimiz zayıat ve telefatın, kaybettiğimiz Türk yiğitlerinin sayısının bilinmeyecek kadar büyük olduğunu; menfaatsiz bir macera ve sırf sultanların keyfi uğrunda dökülen kandan başka bir şey olmadığını; şimdi kurduğumuz millet hâkimiyeti sayesinde artık bunun gibi kötü hareketlere tamamı ile son verildiğini anlatıp, halkı bir anda coşturdu.*”³³² Bu ziyaretten sonra Türk Ocaklarına geçtiklerini ifade eden Damar Bey, burada 36 yaşlarında bir kişinin büyük ihtimalle Türk Ocağı şube başkanı olabileceğinden bahsederek, bir nutka başladığını belirtmiştir. Bu kişi, Mustafa Kemal’in Uşak’a gelmesinden dolayı yaşadığı mutluluğunu dile getirmiş daha sonra ise Mustafa Kemal’i; Bismarck ve Napolyon ile kıyaslamaya çalışmıştır. Mustafa Kemal’in kahvesini yarıda bıraktığını ve o söze girince hemen ayağa kalktığını belirten Damar Bey kaşlarının çatıklığından sinirlendiğini hissetmiştir. Mustafa Kemal’in hatip gence

³²⁹ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 302.

³³⁰ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 302; **Ulus** 10 Kasım 1939, s. 12.

³³¹ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 302; **Ulus** 10 Kasım 1939, s. 12.

³³² Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 303; **Ulus** 10 Kasım 1939, s. 12.

söylediklerini şöyle aktarmaktadır: *Arkadaşlar! Bu bey biraderimiz beni Bismarck ve Napolyon ile mukayese etmeye başladılar. Napolyon taç ve şeref peşinde koşan bir maceracıdır. Bismarck tacı dara hizmet eden bir insandır. Bunlarla şahsımın mukayese edilmesini kabul etmem*” Hatip genç ise sözlerini açıklamaya çalışmış, Mustafa Kemal tekrar sözlerine şöyle devam etmiştir: *“Tekrar ikinci hataya düştünüz benim şan ve şerefimden bahsetmek de hatadır. İyi dinleyeniz nasihatim budur ki, içinizden herhangi bir adam çıkar, şan şeref davası güder ve teferrüt etmek isterse, başınızın belasıdır. İlk defa kafası kırılacak adam budur. Mensup olduğum Türk milletinin şanı şerefi varsa, benim de bir ferdi olmak sıfatı ile şanım şerefim vardır. Asla gayri değilim.”*³³³ Daha sonra istasyona hareket ederek Ankara’ya doğru yola çıkmışlardır.

Ankara’da bir iki gün kalındıktan sonra Fevzi Paşa hariç aynı kişilerin beraber Adana’ya hareket ettiğini aktaran Damar Bey, bu ziyareti telgraf ile Tayfur Sökmen’e de bildirdiğinden bahsetmektedir.³³⁴ 13 Mart 1923 tarihinde Ankara istasyonundan yola çıkılmıştır.³³⁵ Akşam saatlerinde Konya’ya teşrif eden Mustafa Kemal ve beraberindekileri, Konya halkı sevinçle karşılamıştır. İstasyonda yoğun bir kalabalık sevinciyle karşı karşıya kalınmıştır. Sivil kıyafet içinde Mustafa Kemal’i karşılayan Ali İhsan (Sabis)³³⁶ Paşa’nın yanına gitmiş, yüksek sesle ve öfkeli konuşması ile

³³³ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 304; **Ulus**, 10 Kasım 1939 s.12; **Ulus**, 23 Nisan 1962, s.1.

³³⁴ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 305; Salih Bozok, Refik Koraltan, İsmail Hakkı Tekçe ve İsmail Habib Sevük’te refakat etmiştir. Önder, **Atatürk’ün Yurt Gezileri**, s. 11; Paşa Kazım adında bir cücenin de gezide olduğu ve eğlenceli esprilerle Latife Hanım ve Mustafa Kemal’i güldürdüğü ifade edilmektedir. İsmail Habip (Sevük), **Atatürk İçin**, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası 1939, s. 98-99; Altan Deli Orman, **Atatürk’ün Hayatındaki Kadınlar**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1999, s. 202.

³³⁵ Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları 2007, s. 340.

³³⁶ 30 Ağustos 1882 tarihinde İstanbul’da, Cihangir semtinde doğdu. İlk mektebi ve Beşiktaş Askeri Rüştiyesini bitirdikten sonra, 1895 senesinde Halıcıoğlu’ndaki Topçu Mektebi İdadisi’ne başladı. Topçu okulunu tamamlayarak sınıf birincisi olduğundan Harbiye Mektebine geçti. 1904 Harp Akademisi tahsilini de birincilikle bitirerek Erkan-ı Harp yüzbaşısı oldu. Harp Akademisi’nde binbaşı rütbesiyle muavin, muallim ve müdür olarak çalıştı. 1912’deki Balkan Harbine katıldı. İstanbul’un

Paşa'nın elini aşağıya indirmiş, yeniden selam pozisyonu almıştır. Kalabalıktaki sestən konuşmanın içeriğini duyamadığını anlatan Damar Bey sadece “*Ben sana demedim mi?*” sözünü işittiğini aktarmıştır.³³⁷ Mustafa Kemal'in canını sıkan başka bir husus da Sinan Tekelioğlu'ndan gelen telgraf olmuştur. Telgrafi okuduktan sonra kendisine verdiğini aktaran Damar Bey telgrafın içeriğini, Tekelioğlu'nun Paşa'yı daveti ve bu arzusunun kabulü diyerek aktarmıştır. Damar Bey Mustafa Kemal'in can sıkıntısının kendisinin de canının sıkıldığını şu şekilde anlatmıştır: “*Doğrusu Adana'yı ve Adanalıları bilhassa ziyaret etmek için yola çıkan bir zatın bu şekilde karşılanmasını ve bu isteğin hatalı bir telif olduğunu kabul ettim.*”³³⁸

Sinan Tekelioğlu'nun Millî Mücadele'de Güney cephesinde aktif bir rol oynadığı tartışılmaz bir gerçektir. Mustafa Kemal'in vefatı sonrası 1939 yılına kadar CHP'den milletvekili adayı gösterilmemesinin nedenini Damar Bey'in hatıraları ile açıklamak doğru olacaktır. Damar Bey, Mustafa Kemal'in Sinan Tekelioğlu'nu sevmediğini ifade etmiştir. Aynı ziyaretin devamında Paşa, Adana'ya teşrif ettiğinde Sinan Bey'in eşi Mustafa Kemal'in yanına gelmiş, Sinan Paşa'nın eşi olduğunu ve kendilerini ağırlamak istediklerini tekrar Mustafa Kemal'e iletmiştir. Mustafa Kemal'in canının iyice sıkıldığını ifade eden Damar Bey bir de Paşa lafından Mustafa Kemal'in rahatsız olduğunu şu şekilde anlatmıştır. “*Paşa isimlerini tasvip etmiyordu. Paşalık saç sakal ağartı büyük tecrübelerden geçtikten sonra elde edilen bir rütbedir. Gelişi güzel kendisine bu süsü verenleri makbul saymamıştır. Bu düşüncelerini bizzat*

işgalinde İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edildi. Birinci Dünya Harbinde evvela Altıncı Ordu Kumandanlığında ve İstiklal Harbinde de Birinci Ordu Kumandanlığında bulundu. Müstakil olarak birçok muharebeler idare etti. Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım İstiklal Harbi ve Gizli Cihazları**, C. 6, Nehir Yayınları, İstanbul 1993, s. 2-3.

³³⁷ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 305; Ali İhsan Sabis anılarını incelediğimizde Kendisinin Mustafa Kemal Atatürk'e kırgın olduğunu ancak saygıda kusur etmediğini belirtmektedir. Sadece Latife Hanım'ın herkesin elini sıkarken kendisinin elini sıkmadığını belirtmiş. Mustafa Kemal Atatürk'ün ciddi bir tavırlı olsa elini sıkıldığını belirtmektedir. Sabis, **Harp Hatıralarım**, s. 305-311.

³³⁸ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 305.

Sinan Tekelioğlu'na da muhtelif vesileler ile duyurmuştur.³³⁹ Mustafa Kemal, Sinan Bey'in eşine “*Hanım bana baksana! Ben Adana'ya ve Adanalıları ziyaret için geldim, Buranın hükûmet ve belediyesi vardır, ben onların misafiriyim. Hazırladıkları yerden başkasında kalamam çekil karşımdan.*”³⁴⁰ diyerek alandan ayrılmıştır. Akşam vaktinde Sinan Tekelioğlu'nu yanına çağırtmış ve tatsız hallerden, takma isimlerden vazgeçmesini ihtar etmiştir. Yıllar sonra Demokrat Parti'ye geçerek dönemin CHP'sine yapmış olduğu eleştiriler incelendiğinde Mustafa Kemal'in Tekelioğlu'nun mebusluk işine rıza göstermemiş olacağı kanısı çıkarılabilir. Tekelioğlu'nun 1948 yılında Adana'da bir kahvehanede yaptığı konuşma basına yansımış, parti içi soruşturma geçirmesine neden olmuştur. Konuşmanın içeriğinde 7 Kasım 1948'de kendisinin CHP'yi değil halkı temsil ettiğini ve millet partisinin yakında iktidar olacağını aktardığı iddia edilmiştir. Seyhan mebusu Hilmi Uran'ın olayla ilgili araştırmaları sonucu CHP parti sekreterliğine göndermiş olduğu raporda, gazetelere yansıyanlardan daha ağır bir konuşmanın gerçekleştiğini ve Tekelioğlu'nun Atatürk'e hakaret ettiğini aktarmıştır.³⁴¹ Daha sonra affedilmiştir.³⁴² 13 Kasım 1948'de *Cumhuriyet* gazetesine yaptığı açıklamada böyle bir ifadeyi kabul etmeyen Sinan Bey, parti içinden kendisine komplo kurulduğunu ifade etmiştir.³⁴³ 1950 yılında Demokrat Parti milletvekilliği sırasında mecliste yaptığı konuşmada 30 senelik keyfi idarenin yıkıldığını, CHP'nin baskı yaptığını ve demokratik olmadığını belirtmiştir. Aynı günkü konuşmasında Mustafa Kemal'e saygısını da belirtmekle beraber çıkarılan kanunlardan memnun olmadıklarını belirtmiş ve kendi dönemlerinde bazılarının eski düzene getirilmesini, bazılarının ise değiştirilmesinin gerektiğini ifade etmiştir. Bu

³³⁹ Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 307.

³⁴⁰ Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 307.

³⁴¹ *BCA*, f.490. 01., y, 454. 1870. 3., s. 1-8.

³⁴² *BCA*, f.490. 01., y, 454. 1870. 3., s. 1-8.

³⁴³ *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1948, s. 1-3.

istekler dâhilinde anayasanın dil konusu, laiklik konusu, Mustafa Kemal'in vasiyeti gibi maddelerin tekrar görüşülmesini istemiştir.³⁴⁴ Buradan da anlaşıldığı gibi CHP politika ve kanunlarının bazılarına karşı şiddetle muhalif olduğu bir gerçek olup CHP milletvekilliği sırasında bu konulara hiç değinmemiştir. 7 Kasım 1948'de kahvede söylemiş olduğu sözler ve CHP'yi eleştirmesi aslında içerisinde karşıt görüşleri gizlediğini ifade etmektedir. 9. meclisi ilk meclis olarak kabul etmiş ve Celal Bayar'ı ilk Cumhurbaşkanı olarak göstermek istemiştir.³⁴⁵ Bu durum, aslında Mustafa Kemal'e de muhalif olduğunu göstermektedir. 1923'de Eskişehir'de alınan telgraf tüm bu gelişmelerin nedeni olmuştur. Paşalık unvanını kullanmasında ısrar etmesi ise 1923-1939 yılında aktif siyasete girememesiyle yakından alakalıdır.

Tekrar yola çıkan tren, Yenice istasyonuna geldiğinde kalabalık bir heyet tarafından karşılanmış, coşkulu kalabalık, Mustafa Kemal'i görmek için birbirleri ile yarışmıştır. Adana Valisi Rafet Canitez ve Bursa Mebusu Sadık Paşa, Mustafa Kemal'in hususi vagonunda Adana'ya doğru yola çıkmışlardır. Damar Bey Adana'ya geldiklerinde gördüğü kalabalığı şöyle ifade etmiştir: *“Uzun zaman işgalin acı felaketli ıstırabını, senelerce dağlarda ve mağaralarda barakalar içinde nefsinde görmüş ve içinde yaşamış, millî mücadelenin sert ve haşın darbeleri altında evladını, kardeşini kocasını babasını kaybetmiş insanların, yeniden taze bir hayata kavuşmasında büyük amil olan sevgili Atatürk'lerini nasıl bağrırlarına bastırdıklarını tahayyül etmesi zor olması gerekir. Bu mahşeri sevinçli günü kalemle tasvir etmek kolay değildir sevinç gözyaşları dökenleri gördüm; paşanın ayağının bastığı toprağı öpmek için kendilerini nezretmiş insanları gördüm”*³⁴⁶. Yolda Tayfur Sökmen,³⁴⁷ Paşa'yı selamlamıştır.

³⁴⁴ TBMMZC, 9. Dönem, Cilt: 1, 31.Mayıs 1950, 64-70.

³⁴⁵ TBMM Tutanak Dergisi, IX. Dönem, Cilt: 1, Birleşim:4, Toplantı: Olağan, 31.05.1950, 64-70.

³⁴⁶ Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 306; Damar Bey ile bir fotoğraf TTK Arşivi, (D:238,N:3-1)

Tayfur Bey'in yanında birçok Hataylı ailenin olduğunu aktaran Damar Bey, gelenlerin ağladığını ve feryat ettiğini, elinde siyah bayraklı bir genç kızın Fransızların zulüm ve işkencelerini anlattıktan sonra Mustafa Kemal'e "*Ne olur paşam bizleri de kurtar. Bu zalim Fransızların esaretinde bırakma. Sana yalvarırım, bütün Hataylılar yalvarıyor; bizi de hürriyete anavatana kavuştur.*" dediğini belirtmiştir. Damar Bey oradakilerin gözlerinin dolduğunu aktarırken Paşa'nın gözlerini göremediğini; ancak Latife Hanım'ın da ağlamaklı olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Kemal'in Hataylılara oradaki "*Türk milleti hiçbir vakit mahkûmiyet ve esarete kalamaz; müsterih olunuz.*" dediğini aktaran Damar Bey, bu durumu Tayfur Sökmen'e verilen bir söz olarak da değerlendirmiştir.³⁴⁸ Mustafa Kemal, Adana'da Suphi Paşa Konağı'nda eşi ile konaklamıştır.³⁴⁹

Mustafa Kemal'in Adana'da birkaç gün kaldığını aktaran Damar Bey, birçok ziyafetin verildiğini bunların genelde Türk Ocağında olduğunu ve sadece bir tanesinin muallimler cemiyetinde gerçekleştiğini, davetlilerin her birinin kendisi ile görüşme fırsatının olduğunu belirtmiştir. Mustafa Kemal'in "*Bu vakayii ilk hissi teşebbüsü bu*

³⁴⁷ Tayfur Sökmen, Reyhanlı Aşireti reisi Mürsel Zade Mustafa Şevki Paşa'nın oğludur. 1892 yılında Antep'te doğmuştur. Annesi Paşa'nın ikinci eşi Şayan Hanımdır. Dedesi, Reyhanlı Aşireti Beyi Karamürsel Zade Ahmet Paşa'dır. Tayfur Sökmen'in babası Mustafa Şevki Bey, iki yıl Reyhaniye kazasında kaymakamlık yapmış, 1869 yılında ise Antep kaymakamlığına atanmış önemli bir devlet adamıdır. Buradan Kilis'e kaymakam olan Mustafa Şevki Bey daha sonra yine 1869 tarihinde Antep kaymakamlığına atanmıştı. Tayfur Sökmen I. Dünya Savaşı başlamadan önce ağır bir hastalık geçirmiş ve askerliğini tecil ettirmiştir. 23 Temmuz 1923 tarihinden 1 Haziran 1933 tarihine kadar, Adana'da ve İstanbul'dan Hatay meselesi ile yakından alakadar olmuştur. Antakya-İskenderun Muaveneti İçtimaiye Cemiyeti başkanlığı sıfatıyla, işgal altında bulunan Hatay'dan Türkiye'ye gelenlere çeşitli yardımları yapma görevinde bulunmuştu. Hatay'da bağımsız bir devlet kurulmasına karar verildiğinde. Bu karar gereği 1938 yılı Ağustosunda Hatay Meclisi için milletvekili seçimleri yapılmış Tayfur Sökmen ise meclisin oylarıyla 2 Eylül 1938 tarihinde Hatay Devleti Cumhuriyet başkanlığı görevine uygun görülmüştür. Hatay Devleti'nin 23 Haziran 1939'da Türkiye'ye katılma kararından sonra Tayfur Sökmen, 1954 yılına kadar milletvekilliğine devam etmiştir.. 1954 seçimlerinde milletvekilliğine aday olmayarak ara verdiği siyasî hayatına, daha sonra 1968 yılında Cumhuriyet Senatosuna Kontenjan Senatörü olarak atanarak tekrar başlar. Yahya Yılmaz, **Hatay Devlet Başkanı, Tayfur Sökmen'in Hatay Bağımsızlığındaki Yeri ve Siyasi Faaliyetleri(1918-1974)**, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Hatay 2018, s. 8-14.

³⁴⁸ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 308.

³⁴⁹ Ömer Ötügen, **Atatürk Evleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dosam Basımevi, Ankara 2007, s. 55-57.

memlekette bu güzel Adana'da doğmuştur.” sözünü 15 Mart 1923 ‘de söylediğini aktaran Damar Bey, Ata’nın o anki içtiği sigaranın külü ve kahve fincanının Türk Ocağında sergilendiği, ocağın kapatılması ile Halkevlerine aktarıldığını daha sonra ise ne olduğunu bilmediğini aktarmıştır.³⁵⁰ İlerleyen günlerde Adana’dan Mersin’e hareket edilmiştir.

Tren, Adana garından ayrıldıktan sonra Mustafa Kemal; Damar Bey, Avni Paşa, İsmail Habib³⁵¹ ve Kılıç Ali’den Mersin mebusu Ziya Bey³⁵²’in karşısına çıkmasına engel olunmasını istemiştir.³⁵³ Diğer Mersin mebusu Çolak Selahaddin ile kendisinin arkasından söylemediklerinin kalmadığını, şimdi ise halk karşısında kendisinin yakın dostu izlenimi vermek isteyeceğini ve cambazlık yapacağını, kendisini sevmediğini ifade etmiştir. Yakınlaşmasına engel olmak için Damar Bey ve arkadaşları tren durduğunda Paşa’dan önce inerek bekleyen Ziya Bey’i oradan uzaklaştırmışlardır. Ziya’nın sorularını sesten duymuyormuş gibi hareket etmişlerdir. Karşılamanın elini sıkkan Mustafa Kemal, Mersin’e doğru yola çıkmıştır. Damar Bey trenin vagonunun önünde heyetle birlikte beklemiş, hemen trenden atlayıp Ziya Bey’e engel olmaya çalışmış, kendisini uzaklaştırırken “*Ben buranın mebusuyum, meclis*

³⁵⁰ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 309.

³⁵¹ Edremit’te doğmuştur. Asıl adı İsmail Hakkı’dır Edremit Rüştüyesi, Bursa İdadisi ve Darülfünun-ı Osmani Hukuk mektebini bitirmiştir.1913 yılında Kastamonu’ya edebiyat öğretmeni olarak tayin edilmiştir. Ayrıca bu yıl İttihat Terakki teşkilatına üye olmuştur.1919 yılında İzmir’e tayin olmuştur.1920yılında Kastamonu’ya dönerek Açık Söz gazetesinin başyazarı olarak Milli Mücadele’ye destek olacak yazılar yazdı. Millî Mücadele yıllarında ayrıca Anadolu Ajansı muhabirliği yaptı. Nuri Sağlam, İsmail Habip Sevük, **Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 6-7.

³⁵² Yusuf Ziya Edaydın 1892 yılında Mersin Çopurlu köyünde doğdu. İlk ve ortaokulunu Mersinde tamamladıktan sonra, Adana Ziraat okulundan mezun oldu. İstanbul ziraat enstitüsüne başladıysa da I. Dünya savaşının çıkmasıyla okuldan ayrılarak cepheye gitti. Çanakkale cephesinde aktif rol aldı. Kanlı Dere muharebesinde yaralanarak tedavi edilmesi İstanbul’a gönderildi. İyileştikten sonra Doğu cephesindeki muharebelere katıldı. Yunanlıların İzmir’i işgali sonrası Kuvayı Milliye birliklerine katıldı. Güney cephesinde aktif rol aldı. Mersin I. Dönem milletvekili seçildi. I. Dönem milletvekilliği sona erince memleketine dönüp çiftçilik yaptı.19 Mayıs 1952’de vefat etti. Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, C, 3, s. 788-789.

³⁵³ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 309; Hulusi Turgut, **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s. 286-287.

*başka, burası başka.” dediğini, sinirden ağzının köpürdüğünü aktarmıştır.*³⁵⁴ Damar Bey, onun Mersin mebusu olmasına kendisinin sebep olduğunu ifade etmiştir. İkinci grup kurucusu Albay Selahaddin³⁵⁵ Bey ile Ziya Bey’in sıkı fıkı dost olduklarına ve Mustafa Kemal aleyhtarlığını açıkça yaptıklarına dikkat çekmiştir. Daha sonra hükûmet binasına geçen Mustafa Kemal ve ekibindekilerin karşısına Ziya Bey dikilmiş, yanındakileri paşa ile tanıştırmaya çalışmıştır. Mustafa Kemal ise *“Be Adam sen kimsin teşrifat memuru musun? Her şeye burnunu sokuyorsun. Buranın valisi ve belediye reisi vardır, bu işlere sen niye karışıyorsun? Çekil karşımdan!”* diyerek sinirli bir biçimde ilerlemiştir. Ziya Bey vilayet makamından uzaklaşmıştır. Akşam belediye binasında verilen ziyafete belediye reisinin yabancı devletlerin konsoloslarını davet etmiştir, ancak bu olaydan Mustafa Kemal’in haberinin olmaması üstelik barış antlaşmasının da imzalanmamasından dolayı Paşa’nın ve beraberindekilerin tadı kaçmıştır. Damar Bey belediye reisinin cahil bir adam olduğunu aktarmıştır.³⁵⁶ Bu ziyaret hakkında İsmail Habib (Sevük), Mersin’in kozmopolit bir yer olduğundan

³⁵⁴ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 310.

³⁵⁵ Hüseyin Salahattin Köseoğlu 1882 yılında İstanbul’da doğmuştur. Ahmet Vehbi Bey’in oğludur. Kuleli askeri idadisinde eğitim aldıktan sonra 1896’da Harbiye mektebine başlamıştır. 1902’de 5.Ordu emrinde çalışmaya başladı. Beyrut’ta 28’nci Süvari, Mersin’de 38. Piyade ve Halep’te 30’ sakra topçusu olarak görev yaptı. Çatalca muharebesinde yaralanarak Almanya’da kaplıcada tedavi gördü. Balkan savaşlarındaki başarılarından dolayı iki yıl kıdem tazminatı aldı. I. Dünya Savaşı’nda aktif görev alan Salahattin Bey Sivas kongresine ’de katılmıştır. Meclise vekil seçilmesinden sonra İstanbul hükûmeti hakkında idam kararı çıkarmıştır. Mecliste Milli savunma, Dışişleri, Bütçe ve Sayıştay komisyonlarında çalıştı. İkinci grup içerisinde yer alarak hükûmeti her fırsatta eleştirmeye başladı. Meclis milletvekilliği için Türkiye’de milletvekilli olabilmek için 1923’teki sınırlar içerisinde olması gerektiğine dair teklifi ile Mustafa Kemal’i meclis dışında bırakmayı amaçlayan kanun önerisi vermiş ancak dikkate alınmamıştır. Milletvekilliği bu dönem sona ermiştir. Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, C, 3, s. 779-781.

³⁵⁶ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 310; Verilen yemeğin öğle yemeği olduğunu ifade etmektedir. İbrahim Bozkurt, Atatürk’ün Mersin Ziyaretleri, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, **Atatürk Yolu Dergisi** S. 61, s. 79-110.

karışık dillerin konuşulduğunu, en az işitilen dilin Türkçe olduğunu ve ildeki gençler yurdunu gezen Mustafa Kemal'in bu yurda bin lira bağış yaptığını belirtmiştir.³⁵⁷

Ziyaretin devamında Tarsus'ta bir dizi görüşme gerçekleştirildikten sonra Adana'ya dönmüştür. Paşa ve Latife Hanım'ın kendilerine tahsis edilen daireye dinlenmeye çekildiklerini ve gezilerin Paşa'yı yorduğunu ifade eden Damar Bey ertesi gün Konya'ya gitmek üzere yola çıkılacakken huzur bozan bir gelişmenin olduğunu aktarmıştır, Ata Çelebi'ye ait olan gazetede Mustafa Kemal'e açık bir mektup vardı: *“Paşam! Hindistan Müslümanlarından milletimizin hesabına gelen 300.000 liranın hesabını vermediniz; hesabını açık olarak vermeniz lazımdır.”* Mustafa Kemal'in canının sıkıldığını aktaran Damar Bey paranın maliye vekâletinin emrine verildiğini ve bu parayla İş Bankası'nın kurulduğunu, Paşanın zimmetine on para geçmediğini aktarmıştır. Mustafa Kemal'in okuduktan sonra gazeteyi kendine verdiğini aktaran Damar Bey, Paşa'ya, şu sözleri dile getirmiştir: *“Paşam kendini bilmez bir densizin sözleridir, eğer böyle bir hakikat olsaydı ikinci grup hatipleri bu meseleyi mecliste açarlardı, meyve ağacının üstünde yetişmiş normal meyveler bulunduğu gibi birkaç da çürük meyve olabilir.”*³⁵⁸ Damar Bey sözlerinin Paşa'nın hoşuna gittiğini belirtmiştir.³⁵⁹ Damar Bey Adana'da kalarak treni yolcu etmiştir.

3.2.4. Dördüncü Ziyaret: 16 Şubat 1931

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra yerel seçimlerde görüldüğü kadarıyla, Mustafa Kemal, halktan karşılık görünce fazla oy alınan yerleri ziyarete çıkmıştır.³⁶⁰ Ziyaretler 1929 ekonomik krizinden etkilenen Anadolu'da

³⁵⁷ İsmail Habib Sevük, **Atatürk'le Beraber**, (Haz: Lütfü Tunç), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 30-31.

³⁵⁸ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 305-306.

³⁵⁹ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 306.

³⁶⁰ **Trt Arşivi**, Tarihın Ruhı, Atatürk'ün İnceleme Gezileri, 39. Bölüm

incelemelerde bulunma olanağı sağlamıştır. Paşa, 16 Şubat 1931, saat 23.00'da Adana'ya gelmiştir.³⁶¹ Geceyi istasyonda, trende geçirmiştir.³⁶² Mustafa Kemal'e bu gezi esnasında refakat edenler arasında Antep mebusu Kılıç Ali, Kütahya Meusu Recep, İzmir mebusu Vasıf Bey, Edirne mebusu Zeki Mesut, Fahrettin Paşa, İsmail Hakkı, Seryaver Rusuhi Bey bulunmaktadır.³⁶³ İstasyonda, Damar Bey ve bölgenin milletvekilleri Paşa'yı karşılamışlardır.³⁶⁴ Ayrıca Mustafa Kemal, halk tarafından yoğun sevgi gösterileri ile karşılanmıştır.³⁶⁵

Mustafa Kemal'e yurt içi gezilerinde çeşitli görevlerde yer alan müfettişlerden oluşan bir heyet eşlik etmiş ve Adana'da incelemelere bulunmuştur. Maarif Vekâleti umumi müfettişlerinden Hasan Ali Bey mektepleri, Adliye müfettişi Ferit B. Adliyeyi, teftiş etmiş ve İktisat Müşaviri Şefik Bey de Tarsus'a giderek fabrikaları dolaşmıştır. Ayrıca Şefik Bey Ziraat Odasında yapılan kongrede çiftçilerle temas etmiştir.³⁶⁶ Bölgenin siyasi sosyal ve ekonomik teftişi tamamladıktan sonra 18 Şubat 1931 tarihinde saat 17.30'da Konya'ya hareket edilmiştir.³⁶⁷

3.2.5. Beşinci Ziyaret: 28 Ocak 1933

Cumhuriyet'in onuncu yılı münasebetiyle yurt gezilerine çıkan Mustafa Kemal çok sevdiği Adana bölgesine de gelmiştir. Özellikle Hatay meselesinin gündemde olduğu bir dönemde buraya gelmesi bölge basını ve Avrupa basınının dikkatini çekmiştir. 26 Ocak 1933 tarihinde Yenice istasyonunda partililer Vali Mümtaz Bey,

³⁶¹ **Akşam**, 15 Şubat 1931, s. 1; **Cumhuriyet**, 17 Şubat 1931, s. 1; **Türk Sözü**, 16 Şubat 1931, s. 1; **Milliyet**, 17 Şubat 1931, s. 1.

³⁶² **Vakit**, 17 Şubat 1931, s. 1; **Cumhuriyet**, 17 Şubat 1931, s. 1.

³⁶³ **Yeni Adana**, 13 Şubat 1931, s. 1; İçişler Bakanı Şükrü Kaya, Falih Rıfkı Atay, Memduh Şevket Esendal, Recep Zühtü, Reşit Galip, Ruşen Eşref, Salih Bozok Rusuhi Savaşçı, Hasan Rıza Soyak gibi isimlerinde yer aldığı bilinmektedir. Önder, **Atatürk Konya'da**, s. 99.

³⁶⁴ Çanak, **Atatürk'ün Adana Ziyaretleri**, s. 69.

³⁶⁵ **Vakit**, 17 Şubat 1931, s.1.

³⁶⁶ **Cumhuriyet**, 19 Şubat 1931, s. 1.

³⁶⁷ **Yeni Adana**, 19 Şubat 1931, s. 1.

Yusuf Ziya, Belediye Başkanı Turhan Cemal ve Damar Bey hazır bulunmuşlardır.³⁶⁸ Daha sonra Adana'ya doğru hareket eden tren 18.45'de istasyona gelmiştir. Burada civar illerden gelen halk coşkulu bir sevinçle Mustafa Kemal'i karşılamıştır. Daha önce Mersin'deki ziyaretlerini tamamlayan Kazım (Özalp) de Mustafa Kemal'i karşılayanlar arasında olmuştur. Mustafa Kemal, trenden inerek Kazım Paşa ile görüşmüş ve Antep'e doğru ziyaretine devam etmiştir. İktisat Vekili ise Mustafa Kemal dönene kadar incelemelerini gerçekleştirmek için Adana'da kalmıştır.³⁶⁹ Gaziantep'e gelişinden sonra 28 Ocak 1933 tarihinde Adana'ya dönmüştür.³⁷⁰ Bu esnada Atatürk ile Hatıralar bölümünde bahsedeceğimiz üzere Mustafa Kemal, Damar Bey'in isminin değiştirilmediğini öğrenmiş ve gerekli talimat verilmiştir.³⁷¹ Paşa, Adana'da Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım Paşa, partililer ve halk tarafından coşku ile karşılanmış ve istasyondan şehre doğru Damar Bey'in de olduğu erkân ile bir müddet yürümüştür.³⁷² Otomobil ile Kazım Paşa'nın evine giderek bir süre dinlendikten sonra Adana Halkevi'ni ziyaret etmiş, CHP'nin belediye üyeleri ve Halkevi'ndekilerle şehrin sorunları ile ilgili bir konuşma gerçekleştirmiştir.³⁷³ Daha sonra mezbahayı ve şehri gezdikten sonra saat 16.00'da Mersin'e hareket etmiştir.³⁷⁴ Bu ziyareti esnasında Damar Bey, Mustafa Kemal'in yanından ayrılmamıştır. Tüm ziyaret esnasında yakınındadır.

³⁶⁸ Çanak, *Atatürk'ün Adana Ziyaretleri*, s. 72; *Son Posta*, 26 Ocak 1933, s. 3; *Milliyet*, 26 Ocak 1933, s. 6; *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1933, s. 1-4.

³⁶⁹ *Milliyet*, 26 Ocak 1933, s. 6; *Son Posta*, 26 Ocak 1933, s. 3; *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1933, s. 1-4.

³⁷⁰ *Milliyet*, 30 Ocak 1933, s. 7.

³⁷¹ *Türk Sözü*, 27 Ocak 1933, s. 1; *Cumhuriyet*, 31 Ocak 1933, s. 1; *Milliyet*, 31 Ocak 1933, s. 1.

³⁷² *Fotoğraflarla Atatürk*, s. 241.

³⁷³ *Milliyet*, 30 Ocak 1933, s. 7; *Cumhuriyet*, 30 Ocak 1933 s. 1.

³⁷⁴ *Türk Sözü*, 31 Ocak 1933, s. 1; *Milliyet*, 30 Ocak 1933, s. 7; *Cumhuriyet*, 30 Ocak 1933 s. 1.

3.3. Atatürk ile Damar Arıkoğlu'nun Hatıraları

3.3.1. 15 Mart 1923 Atatürk'ün Adana Gezisi Hatırası

Damar Bey, Adana turu esnasında, kalabalık bir grubun siyah giyindiğini ve siyah bayraklar ile Atatürk'ün önüne geçtiğini, en önde Tayfur Sökmen'in olduğu bu grupta ağlayanlar ve feryat edenlerin bulunduğunu belirtmiştir. Daha sonra bu grubun Hataylılardan oluştuğunu fark eden Damar Bey o anları şöyle anlatmıştır: *“On beş, on altı yaşlarında baştan aşağıya siyahlar içerisinde bir genç kız elinde bir siyah bayrak , Paşa'nın karşısında gözyaşları arasında içten gelen, mensup olduğu kalabalığın hicran ve ıstırabını temsil eden hazin bir lisanla Hatay'ın ana vatandan ayrı kalmasını, Fransızların zulüm ve işkenceleri içinde beş yüz bin Türk'ün feci durumlarını, cehennemi hayatlarını hem ağlıyor, hem de anlatıyordu.”* Aynı zamanda Paşa'dan isteklerini aktaran Damar Bey olayı anlatmaya şu şekilde devam etmiştir: *“Ne olur Paşam, bizleri de kurtar. Bu zalim Fransızların esaretinde bırakma. Sana yalvarırım. Bütün Hataylılar yalvarıyor; bizi de hürriyete, ana vatana kavuştur.”* Bu sözleri söyledikten sonra ağlamaya başlayan kıza Mustafa Kemal; *“Türk milleti hiçbir vakit mahkûmiyet ve esarete kalmaz; müsterih olunuz.”* demiştir. Damar Bey kendisi de dâhil herkesin gözlerinin dolduğunu, Latife Hanım'ın da yoğun duygular yaşadığını; ancak Mustafa Kemal'in arkasında olduğu için gözlerini ve surat ifadesini göremediğini bildirmiştir.³⁷⁵ Süleyman Hatipoğlu buradaki kızın isminin Ayşe Fitnat³⁷⁶ Hanım olduğunu belirtmiştir.³⁷⁷

³⁷⁵ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s.307-308; Mustafa Kemal'in gözlerinin dolduğu ifade edilmektedir. Turgut, **Kılıç Ali'nin Anıları**, s.333.

³⁷⁶ Ayşe Fitnat Hanım Adana öğretmen Lisesi'nde öğrenim gören Şen köylü bir öğrencidir. Bkz: **Hatay Söz Gazetesi**, 23 Temmuz 2019.

³⁷⁷ Süleyman Hatipoğlu, Atatürk, Ayşe Fitnat ve Hatay, **Güney Rüzgâr Dergisi** S.3, s. 30-34.

İsmail Hakkı Tekçe³⁷⁸ hatıratında bu olay ile ilgili Hatay'dan okul çocuklarının geldiğini, siyah elbiseler giyinip üzerlerinde ise beyaz renkten yapılmış ay yıldızlı elbiseleri olduğunu anlatmıştır. Mustafa Kemal kalabalık grubun yanına geldiğinde, hepsinin *bizi de kurtarın* dediği ve Paşa'nın “*20 asırlık Türk toprağı esir kalamaz.*” dediğini aktarmıştır. Ayrıca, çocukların başında bulunan Selim Sarper'in: “Paşam, bu sözünüzü senet ittihaz ederiz.” sözlerini de nakletmiştir.³⁷⁹ Damar Arıkoğlu ise buradaki kişinin Tayfur Mursaloğlu³⁸⁰ olduğunu ve Hatay için söz aldığını ifade etmiştir.³⁸¹ *Cumhuriyet Gazetesi*'nde 2019 yılında yayınlanan *Eşsiz Kahraman Atatürk Hatay Sana Minnettardır*, adlı yazıda Hatay'dan gelen 4 genç hanımın ellerinde iki levha olduğunu ve Ayşe Fitnat'ın bir konuşma yaptığı anlatılmıştır.³⁸²

3.3.2. Kalp Krizi

Damar Bey, Birinci Meclis yıllarında Atatürk'ün mecliste rahatsızlandığını ve mebuslar arasında bu rahatsızlığın kalp krizi olarak adlandırıldığını ve hepsinin çok üzgün olduğunu belirtmektedir. Ona göre: “*Mustafa Kemal'siz meclis kuvvetli olamaz*” *idi*. İlerleyen günlerde Paşa'nın iyileşmeye başladığına dair bilgiler aldığını ve onun

³⁷⁸ İsmail Hakkı Tekçe 1892 yılında İstanbul'da doğmuştur. Mahalle mektebinde hayatına başladıktan sonra Paşa Kapısı ve Toptaşı Rüstiyesinde okumuş ve 1910 yılında Kuleli Askeriyesine başlamıştır. Mezun olduktan sonra Balkan savaşlarına katılmıştır. Mustafa Kemal ile ilk olarak Balkan savaşında tanışmıştır. TBMM açılmadan 5 gün önce muhafız alayını kurarak Mustafa Kemal'in yanında vefat edinceye kadar bulunmuştur. Mustafa Kemal'in vefatından sonrada aynı göreve devam eden İsmail Hakkı Tekçe 1942 yılında general olmuş 1951 yılında da emekliye ayrılmıştır. Hasan Palur, **Muhafızı Atatürk'ü Anlatıyor: Emekli General İsmail Hakkı Tekçe'nin Hatıraları**, Analiz Yayınevi, İstanbul 2000, s. 1-10.

³⁷⁹ Palur, **Muhafızı Atatürk'ü Anlatıyor**, s. 54-55; **Milliyet**, 21 Kasım 1968, s. 5; farklı eserlerde kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalamaz ifadesinin geçtiğinden bahsetmektedir. Bkz, İsmail Habüb Sevik, **O zamanlar İstanbul**, Cumhuriyet Matbaası, Ankara 1937, s. 266-267; Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Yenigün Basımevi, İstanbul 1999, s.70; Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kuruldu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1966, s. 9; Turgut, **Kılıç Ali'nin Anıları**, s.334; Kılıç Ali, **Atatürk'ün Son Günleri**, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s. 42; Ahmet Bekir Palazoğlu, **Atatürk Kimdir? Atatürk'ün Milliyetçiliği** 4, Nobel Yayınevi, Ankara 2006, s. 132-136.

³⁸⁰ Burada Tayfur Sökmen kastedilmektedir. Mursaloğulları Tayfur Bey'in ailesinin bölgede bilinen aşiretinin ismidir. Yılmaz, **Hatay Devleti Cumhurbaşkanı**, s. 9.

³⁸¹ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 308.

³⁸² <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/essiz-kahraman-ataturk-hatay-sana-minnettardir-1500444> (E.T 15.05.2020)

güvenini kazanmış arkadaşları ile huzuruna gittiğini ifade eden Damar Bey, Mustafa Kemal'in sağlıklı görüldüğünü ve doktorun uymasını istediği kuralların olduğunu bildirmektedir. Damar Bey; Atatürk'ü arkadaşlarına şöyle aktarmıştır: “*Ben doktorların tavsiyelerini dinliyorum. Günde bir kadeh rakı ve bir adet sigara içmeme müsaade ettiler. İşte şu gördüğünüz tek kadeh rakı ve tek sigara ile iktifa ediyorum.*” Birkaç gün sonra meclis çalışmalarına geri dönen Mustafa Kemal için doktorlar, kalbinin tamamen durduğunu söylemişler; ancak Damar Bey buna inanmamıştır.³⁸³ İkinci kalp krizini 1927 yılında geçirmiş ve istirahat için 1 Temmuz 1927 yılında İstanbul'a gitmiştir.³⁸⁴ Paşa'nın Birinci Meclis döneminde ilk kalp krizini geçirdiğinden bahseden Damar Bey'den yukarıda söz etmiştik; ancak Falih Rıfkı Atay bu krizin 1924'te II. meclis döneminde geçirildiğinden bahsetmektedir.³⁸⁵ Tarihler hakkında çeşitli görüşler olsa da Mustafa Kemal'in sağlığı ile ilgili sorunların başladığı yadsınamaz bir gerçektir.

3.3.3. Halifelik Konusu

Damar Bey'in belirttiğine göre, 12 Kasım 1922 tarihinde saltanatın hilafetten ayrılması teklifinin meclisteki müzakeresi sırasında, birkaç hoca, Mustafa Kemal'in yanına gelerek saltanat ve hilafetin ayrılamayacağını, İslam âlemi üzerinde büyük bir etkinliklerinin olduğunu, eğer ayrılırsa manevi kuvvetlerinin kaybolacağını söylemişler ve bu iki kurumun Mustafa Kemal'in şahsına geçmesini istemişlerdir.

³⁸³ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 343-344. Buraya gidenler Recep Zühtü Kılıç Ali Salih Bozok olmalıdır. Ancak burada Damar Bey'in adı geçmemektedir. Mango, **Atatürk**, s. 385.

³⁸⁴ Erkan Şenşekerci, **Mustafa Kemal Atatürk Söylev (1919-1927) ve Demeçler (1928-1938)**, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa 2004, s. 14.

³⁸⁵ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya I**, Yeni Gün Haber Ajansı Yayınevi, Ankara 1999, s. 52. 13 Kasım 1923 tarihinde geçirdiğine dair değişik görüşler de vardır. Bkz: Eren Akçiçek - Mehmet Karayaman, **Atatürk'ün Türk Ocaklarını Ziyaretleri ve Yaptığı Konuşmalar**, Türk Ocağı Yayınları, Ankara 2008, s. 106; Krizin 10 Kasım 1923 yılında gerçekleştiğini belirten yazar neden olarak Latife Hanım ile olan sorunları göstermektedir. Kahraman Yusufoglu, **Atatürk'ten Hatıralar 4 Çağdaş Cumhuriyet Kadını**, Yılmaz Yayınevi, İstanbul 2011, s. 147.

Mustafa Kemal ise bu teklifi reddetmiştir.³⁸⁶ Daha sonra bir sohbet esnasında Mustafa Kemal'in dediklerini şu şekilde aktarmıştır: *“Bu hocalar başımda yeşil bir sarık, yüzümde uzun bir sakal, geniş bir cübbe içinde, elimde bir tespih beni uhrevi bir adam yapmak istediler. Hayrete şayan bir şey varsa; bunların kalın kafaları beni hala anlayamamışlar.”*³⁸⁷ Ancak bu olay ile ilgili hatıralar incelendiğinde olayların Damar Bey'in ifade ettiği 1922 yılında değil 1924 yılında gerçekleştiği anlaşılmıştır. Rasih Kaplan'ın telgrafı 5 Mart 1924'te çekilmiştir. Telgrafın içeriği ise şu şekildedir: *“Hilafetin Türk milletince tecridi Müslüman memleketlerde çeşitli tesirler ve ihtiraslar uyandıracaktır. Bunun neticesinden Türkiye’de etkilenecek ve rahatsız olacak, dâhili emniyeti tehdit altında kalacaktır. Hilafeti Osmanlı hanedanında bırakmaya hiçbir lüzum ve mecburiyet yoktur. Lakin hilafet her Müslüman millet tarafından Türklerin muttehidten mukaddes ve münakaşa kabul etmez bir sıfatı olarak görüldüğü için, bu sıfatı meclisin maneviyatında kesinlikle muhafaza etmek ve onu Reis’in [Reisicumhurun] şahsında temsil ettirmek lazımdır. Aynı mesele hakkında son haberler bizi dönmeye mecbur bırakıyor. Emr-i telgraflarınızı bekliyorum.*

*Antalya Mebusu Rasih*³⁸⁸

Rasih Kaplan daha sonra yanına teşrif ettiğinde, teklifini tekrar sunacak Mustafa Kemal ise karşı çıkacaktır.³⁸⁹ Hilafetin kaldırılış sürecinde Mustafa Kemal, verilmek istenen makama karşı çıkacaktır. Türk halkının demokrasi ile yönetileceği düşüncesi hiçbir zaman mevki ve makama göre değişmeden devam edecektir.

³⁸⁶ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 344-345; Mustafa Kemal ile görüşen hoca ve siyasetçi olan kişilerden biri Antalya mebusu Rasih Efendi'dir. Mısırlı Müslümanlar adına hilafetin Mustafa Kemal'e verilmesini istediklerini aktarmış; Mustafa Kemal ise karşı çıkmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Kaynak Yayınları 2005, s. 636; Bir diğer kişinin ise İzmir mebusu Seyit Bey'dir. Bkz: Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali I-II**, Tüpraş Yayınları İstanbul 2003, s. 186; Taha Akyol, **Atatürk'ün ihtilal Hukuku**, Doğan Kitap, İstanbul 2012 s. 409.

³⁸⁷ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 345.

³⁸⁸ Akyol, **Atatürk'ün ihtilal Hukuku**, s. 408.

³⁸⁹ Atatürk, **Nutuk**, s. 636.

3.3.4. Mussolini İle Alakalı Hatıra

Mussolini, iktidar olduktan sonra Roma İmparatorluğu hayalini gerçekleştirmek için Akdeniz’e kıyısı olan devletlere tehditler savurmaya başlamıştır. Mustafa Kemal, Mussolini’nin Sezar olma hevesinde birisi olduğunu ve İtalyanların savaşı bir millet olmadığını düşünmüştür ve eğer savaşa girerlerse bu savaştan kazançlı çıkamayacaklarını söylemiştir.³⁹⁰ Mussolini’nin bir gün Meis adasında Türk topraklarını göstererek *“Ecdadınızın cennet topraklarında şimdi çobanlar oturuyor; mukaddes ecdat yurdu sizleri dört gözle bekliyor.”*³⁹¹ demiştir, Türkiye ise buna karşılık Ege denizindeki manevralar ile cevap vermiştir.³⁹² Manevraların maliyetinin 15 milyon liraya karşılık geldiğini ve ekonomiyi sıkıntıya soktuğunu ifade eden Damar Bey, ilişkilerin ileride daha da gerildiğinden bahsetmiştir. Damar Bey; Mustafa Kemal’in Mussolini için palyaço dediğini, Mussolini’nin ise Türkleri bir sarhoş idare ediyor ifadesini buna karşılık, deliler sarhoşlardan korkar sözlerini aktarmıştır.³⁹³

İtalyanların tehditlerinin arttığı bir dönemde Mustafa Kemal bir torpido gemisine binerek İtalyan sahillerine gece gizlice gidip hazırlıkları incelemiştir.³⁹⁴ Damar Bey, Mustafa Kemal’in bu teftiştten sonra daha rahat olduğuna dikkat çekmiştir.³⁹⁵ Damar Bey, Mustafa Kemal’in sofrasında olduğu bir gün, Avusturya başbakanı Mösyö Dolfüs’ün öldüğü haberinin gelmesinin üzerine Paşa’nın canı sıkılsa da bu olayın memleketimizin hayrına olduğunu, Mussolini’nin başına yeni bir işin açıldığını ve artık Türkiye’yle meşgul olamayacağını söylediğini ifade etmiştir. Başka bir Çankaya gecesinde ise Fransız hariciye nezaretinden gelenler Mussolini’nin

³⁹⁰ İ. Gürşen Kafkas, **Atatürk’le Çocukluğum**, Orfe Basımevi, (Basım Yılı ve Yeri Yok), s. 204.

³⁹¹ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 346.

³⁹² Olayın 1934 yılında geçtiği anlaşılmaktadır. Kinros, **Atatürk**, s. 1324.

³⁹³ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 346.

³⁹⁴ Mango, **Atatürk**, s. 485;; Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 346.

³⁹⁵ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 346.

Türkiye'ye karşı savaş için yola çıktığını ifade etmişlerdir. Kendisinin de dâhil herkesin yüzünün düştüğünü aktaran Damar Bey, Mustafa Kemal'in neşeli olmasını aldığı önlemlere bağlamıştır. Büyükelçi Vasıf Çınar³⁹⁶ Bey'in Mussolini'nin Habeşistan'a saldırdığına dair haberi gelince rahatladıklarını aktarmıştır.³⁹⁷

3.3.5. İran Krizi

Damar Bey, Mustafa Kemal'in, Ahmet Şah'ın tahtından indirildiği günlerde Rıza Pehlevi'ye gönderdiği samimi bir tavsiyesini, özel bir sohbette Paşa'nın şu şekilde aktardığını ifade eder: *“İran’da yeni bir inkılap yapmak; İran milletinin ruhunda ve vicdanında müspet bir yenilik getirmek istiyorsa, taca ve tahta rağbetten uzak kalmasını, Cumhuriyet ilan etmesiyle hakkında çok hayırlı olacağına, hem de kuvvetli bir duruma gireceğini bildirdim.”* Damar Bey konuşmanın devamında adamın geri kafalı olduğundan ve ailesinin başına dertler açtığından bahsetmeye devam eden Mustafa Kemal ile aynı görüşte olduğunu belirtir.³⁹⁸ İran konusu hakkında Mustafa Kemal'in yoğun çaba harcadığı bilinmektedir. 1923 yılında Cumhuriyetin kurulmasından sonra İran'da da cumhuriyetin ilanı beklenmektedir.³⁹⁹

Ankara hükûmeti Cumhuriyet hakkındaki görüşlerini Muhiddin Paşa⁴⁰⁰ vasıtasıyla iletmiştir. Muhiddin Paşa'nın birkaç sefer Rıza Pehlevi'yle konuştuğu ve

³⁹⁶ Vasıf Çınar, 1895 yılında İzmir'de doğdu. İzmir idadisinde sonra hukuk eğitimi almıştır. Bir süre Şark mektebinde öğretmenlik yapmıştır. Millî Mücadele'nin başlaması üzerine Reddi İlhak Cemiyetinin kurulmasında aktif rol almıştır. I. mecliste Saruhan milletvekilliği yapmıştır. Daha sonra II. Mecliste İsmet İnönü'nün Millî Eğitim bakanı olarak görev yapmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunun'un uygulanmasında önemli roller almıştır. 1925-1927 yılları arasında Prag'da elçilik yapmıştır. Daha sonra Budapeşte, Moskova büyükelçilikleri yapmıştır. Bkz: Cahit Kavcar, **Vasıf Çınar Yaşamı ve Hizmetleri**, Türk Eğitim Deneği Yayınları, İstanbul 1999, s. 1-3.

³⁹⁷ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 346-347.

³⁹⁸ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 350-351.

³⁹⁹ Polat Kara, **Türkiye-İran İlişkileri, (1923-1960)**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2010, s. 53.

⁴⁰⁰ Muhittin Paşa İstanbul'da 1869 yılında doğdu. 1885-1888 Harap Okulunu bitirdi. Bitirdiği yıl Harp Okulunda öğretmen yardımcılığına başladı. Deniz mektebinde müdürlük ve hariciye bakanlığında piyade dairesi 1. şube müdürlüğü yaptı. 1909 yılında Mahmut Şevket Paşa'nın yaveri oldu. 1912 yılında

kendisinin Cumhuriyet rejimine yakın olduğu belirtilmiştir.⁴⁰¹ Ancak İran'daki gruplar bu girişimlere karşı olmuşlar ve özellikle Mollaların karşı tavrı gelişmeye engel olmuştur.⁴⁰²

3.3.6. Fes Krizi

Cumhuriyet Bayramı veya resmî günlerin birinde Ankara Palasta, büyükelçilere verilen bir davet sırasında, Damar Bey, havaların çok sıcak olduğunu, içilen içkilerin bu sıcaklığı daha da arttırdığını ve böyle bir ortamda Mustafa Kemal'in Mısır elçisine gözünün iliştğine tanık olur. Elçinin başında kocaman bir fesin olduğunu, bundan rahatsızlık duyduğunu, sürekli terleyerek mendille başını ve yüzünü sildiğini de ekler. Mustafa Kemal, elçiye acıyarak: *"Sefir hazretleri! Çok rahatsız olduğunuz anlaşılıyor, fesinizi çıkarabilirsiniz"* der ve uşaklardan biri fesi alır. Böylece elçinin memnun olduğunu aktarır.⁴⁰³ Damar Bey, Mustafa Kemal'in şark kültüründen uzaklaşması için kardeş Müslüman sefirine bir de ders verdiğini düşünmektedir. Numan Menemencioğlu'nun araya girmesiyle sorunun çözüldüğünü anlatır. Damar Bey, kendisinin bu davete çağrılmadığını hadiseyi sonradan öğrendiğini ve Numan Menemencioğlu'nun bu husustaki çeşitli konuşmalarına da dâhil olduğunu anlatmaktadır.⁴⁰⁴ Bilal Şimşir bu olayın 29 Ekim 1932 tarihinde Cumhuriyet Bayramı sebebiyle elçilere verilen davette gerçekleştiğine dikkat çekmektedir.⁴⁰⁵ Olaydan önce

Albay; 1916'da Mirliva oldu. Kurtuluş Savaşı'na katılan yüksek rütbeli askerlerdendi. 1922 yılında Tahran Büyükelçisi oldu. Daha sonra Kars milletvekillikleri yaptı. Bkz: **TBMM Albümü (1920 - 2010)**, s. 334; Sinan Civelek, **İsmet İnönü Dönemi Kars Milletvekilleri (1938-1950)**, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars 2013, s. 78.

⁴⁰¹ Bilal Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996, s. 87.

⁴⁰² Aydın Can, **Atatürk Dönemi Türk-İran İlişkileri**, s. 2-3; İbrahim Erdal, "Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabat Paktı", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, C. 12, S. 34, s. 82.

⁴⁰³ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 349; Cumhuriyet gazetesinde daha sonra yer alan bir haberde Damar Bey'in anlattıklarını doğrular niteliktedir. **Cumhuriyet**, 6 Aralık 1932, s. 1-6.

⁴⁰⁴ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 349.

⁴⁰⁵ Bilal Şimşir, *Fes Olayı Türkiye-Mısır İlişkilerinden Bir Sayfa (1932-1933)*, **Belleten**, C.48, S. 189-190, s.1-54; **Milliyet**, 5 Aralık 1932, s. 1.

1930 yılında göreve başlayan Mısır elçisinin resmî günlerdeki kutlama ve geçişlere sürekli fesi ile katıldığına dikkat çeken Şimşir, şapka devriminin üzerinden yıllar geçmesine rağmen elçinin buna karşı olduğunu ifade etmektedir.⁴⁰⁶

İngiliz raporlarına göre olay şu şekilde olur: Mustafa Kemal, Mustafa Hamza Bey'in yanına gelerek “*Kralınıza söyleyin ben Mustafa Kemal, size bu akşam fesinizi çıkarma talimatı verdim.*” der ve sonra bir garson fesi alarak kaybolur, elçi de üzümlere davetten ayrılır.

Tevfik Rüştü Aras ise fes olayı için şunları aktarmıştır: “*Reisicumhur Hazretleri, bu seneki bayramımızda da gündüz tebrik için Büyük Millet Meclisi’nde kendilerini büyük üniformaları ile ziyaret etmiş ve akşamki resmî ziyafete de keza aynı kıyafette davet edilmiş olan bilumum siyasi mümessiller meyanında Mısır Sefirine yemekten sonra yanından geçerken teveccühkar bazı ifadatta bulunmuşlar ve fesini çıkararak rahat edebilmesine müsaade buyurduklarını söylemişlerdir. Sefir bir an için tereddüt ettikten sonra fesini bizzat çıkarmış, bunun üzerine Reisicumhur Hazretleri kendisini yüzünden öpmüştür*⁴⁰⁷ Tevfik Rüştü Aras ertesi gün elçiden özür dilemeye gitmiştir.⁴⁰⁸ Olay bir krize dönüşür ve iki ülkenin gazeteleri de bu gerginliği körükler.⁴⁰⁹ Daha sonra elçiliklere genelge gönderilerek ve Türk Dış İşleri Bakanlığı ve İngiltere’nin Mısır yüksek komiseri Sir Percy Loire’nin araya girmesiyle ilişkiler normale döner.⁴¹⁰ İkinci Dünya Savaşı sürecinde ise ilişkiler sıkı bir dostluk havasına

⁴⁰⁶ Şimşir, **Fes Olayı**, s. 5.

⁴⁰⁷ Şimşir, **Fes Olayı**, s. 8.

⁴⁰⁸ Bilal Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 351-361.

⁴⁰⁹ **Milliyet**, 5 Aralık 1932, s. 1-6; **Milliyet**, 08 Aralık 1932, s. 1; **Milliyet**, 12 Aralık 1932, s. 1-6; **Cumhuriyet**, 12 Aralık 1932 s. 1.

⁴¹⁰ Arda Baş, *Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri Ve Günümüze Etkileri*, **ATAM**, C. 31, S. 92, s. 31-63.

bürünür.⁴¹¹ Bu konudaki araştırmalar birbirinden oldukça farklı bilgiler içermektedir. Ancak 1932 yılı öncesi şapka kanunu çerçevesinde gerginleşen tutumlar ve Mısır'ın İslam dünyasında söz sahibi olma isteği göz önünde bulundurulursa Mustafa Kemal'in bu olay ile Mısır devletinin tepkisini ölçmeye çalıştığı düşünülebilir.

3.3.7.Hatay Meselesi

Mustafa Kemal'in Hatay konusuyla her zaman alakadar olduğunu aktaran Damar Bey, bu konuda Atatürk'ün emirlerinin Halk Partisi Genel Sekreteri Şükrü Kaya tarafından bildirildiğini, bu emirler doğrultusunda Adana'nın kurtuluş günü olan 5 Ocak tarihinde, bugüne kadar yapılmamış bir bayram yapılmasını ve bu hazırlık için kendisinin görevlendirildiğini belirtmektedir.⁴¹² Hazırlıkları yaptıktan sonra Adana'da çok büyük bir kalabalığın katılımı ile kutlamalar gerçekleşir.⁴¹³ Topluluğa ilk olarak İsmail Sarı'nın ve ikinci olarak da kendisinin hitap ettiğini aktarır.⁴¹⁴

Damar Arıkoğlu, hatıralarında Hatay konusu üzerine çeşitli ortamlarda konuştuğunu belirtmiştir.⁴¹⁵ Damar Bey, 15 yıl evvel bugün düşman istilasından kurtulan Adana'nın kahramanlığını anlattıktan ve bunu hatırlatan bugünkü bayram gününün paha biçilmez değerini tavsif ettikten sonra, günün en büyük davası olan Sancak meselesine temas etmiş daha sonra da Hatay ile ilgili bir konuşma yapmıştır. Konuşmanın içeriği şu şekildedir: *“İstila ordularının daima göze çarpan bir oyunları da gittikleri yerlerde bir soydan gelen Türk varlığını dama tahtası gibi bir takım*

⁴¹¹ Tunahan Hazır, “Atatürk Dönemi Türkiye- Mısır İlişkileri: Fes Krizi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 12, S: 52, s. 343-347.

⁴¹² Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 353-354.

⁴¹³ Kırk bin kişi katılmıştır. Aynı gazetenin ikini sayfasında yer alan Büyük Millet Meclisine çekilen telgrafın içeriğinde elli bin kişi toplandığı belirtilmiştir. **Türk Sözü**, 7 Ocak 1937, s. 4; Katılımcı sayısında amacın altmış bin kişi olacağı beklentisi vardır. **Cumhuriyet**, 5 Ocak 1937, s. 1.

⁴¹⁴ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 354; Ancak gazetede ilk söz alan kişinin Damar Bey olduğu ikinci söz alan kişinin İsmail Safa olduğu belirtilmektedir. **Türk Sözü**, 7 Ocak 1937, s. 4.

⁴¹⁵ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 354.

murabbara ayırmalarıdır. Kökü bir olan Tek bir ağacın dallarına ayrı ayrı ad verirler. Türkmen Yörük, Fersak, Afşar, Alevi, Fellah, Tahtacı, Tatar, Göçebe, Muhacir, Kızılbaş, Rafazi, bütün bunlar, cahilane tazyiklerdir. Böylelikle güya bir kütleyi dilim dilim ayırmakla infisaha duçar edeceklerini sanırlar. Fakat çok geçmeden görürler ki bu kütle bir yumruk gibi müstemleke politikacılarının hesaplarına uyacak hiçbir Türk kütlesi yoktur. Kardeş Hatay kendini böyle bir tazyike asla tabi tutturmayacaktır. ⁴¹⁶

Nutuklar bittikten sonra Mustafa Kemal'e kalabalığın heyecanını yansıtan bir telgraf çektiklerini belirten Damar Bey, bütün Çukurovalıların Ata'nın emrinde olduğunu ve kendilerinden bir işaret beklediğini bildiren bu telgrafın içeriğini şu şekilde aktarır: *"Halk, köylerden gelen elli binden fazla atlı ve yaya Adananın on beşinci kurtuluş bayramını kutlamak için şehirde toplanmışlardır. Adanalılar her şeyden önce. Büyük atalarının kurtarıcı varlığına karşı sonu gelmeyen saygı ve sevgilerini canlandırmışlar. Eşsiz ulu şefin kendilerine vereceği emre; başlarını, canlarını düşünmeden bağışlamaya hazır olduklarını en coşkun tezahürlerle ifade etmişler ve yanı başlarında kardeş Hatay'ın istiklal ve kurtuluş bayramlarına kavuşturulmasını büyük Ata'dan dilemişlerdir. Şu dakikada Anıtınızın önündeki büyük meydanlığa toplanan tek mil Çukurovalı Atasının yolunda, onun büyük adının önünde: baş eğmişler ve saygılarını sunarak büyük fikirlerinizin uğrunda canlarını fedaya ant içerek emrinize hazır olduklarını bildirmişlerdir."* ⁴¹⁷ Ayrıca Damar Bey, Mustafa Kemal'in kutlamalardan memnun olduğunu öğrenir ve Hatay konusunda harekete geçmek istediğini, ancak hükûmetin şu an mevcut durumu korumak istediğini

⁴¹⁶ **Türk Sözü**, 7 Ocak 1937, s. 4; Hatıratlarında konuşmasının içeriği hakkında şu şekilde bilgi vermektedir: *Hatay'daki Fransızlardan gördükleri mezalimin bizleri her an rahatsız ettiğini, tahammülümüzün kalmadığını, her neye mal olursa olsun, esir kardeşlerimizi kurtaracağımız bu yüzden husule gelecek vahim neticelerden Fransızların mesul olduğunu Ankara itilafına göre, sarıh olan haklarını tanımadıklarını ve Hatay'ın anavatana ilhakını talep ettik.* Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 354; **Kurun**, 7 Ocak 1937, s. 1.

⁴¹⁷ **Türk Sözü**, 7 Ocak 1937, s. 4.

anlatır.⁴¹⁸ 6 Ocak 1937’de Mustafa Kemal bir trenle Çukurova’ya hareket eder. *“İsterse hükûmet beni yolumdan çevirebilir. Ben gidiyorum Beni davet eden Çukurovalılar, şahsımı sabırsızlıkla bekliyorlar”* dedikten sonra yola çıkmıştır. Bunun üzerine hükûmet üyeleri telaşlanmışlar, İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak başka bir trenle yola çıkarak Atatürk’ü yolundan çevirmeye çalışmışlardır. Ulukışla’da kendisine yetişerek diplomasi yolu ile sorunları çözecekleri konusunda Paşa’yı ikna etmişlerdir.⁴¹⁹ Daha sonra Eskişehir’de yapılan bir toplantı sonrası hükûmet üyeleri Ankara’ya dönmüştür.⁴²⁰

3.3.8. İsim Değiştirme Konusu

Damar Bey; hatıralarında, isminin değişmesi konusundan anlatırken olayın 1934 yılında Yalova’da Mustafa Kemal’in sofrasında ortaya çıktığını şu şekilde ifade etmektedir: *“Zamir Bey! Ecdat yadigârı Arıkoğlu soyadını beğeniyorum. Arık temiz manasındadır, sen benim arkadaşımsın, Zamir ismini söylediğim zaman karşıma ufak tefek bir şey geliyor. Hem de Zamir ismi işarettir. Ben bu adı değiştireceğim soyadına münasip bir isim buldum. Hem de o kadar yakışır ki.”* dediğini aktarır, davetliler ve kendisinin merak içinde olduğundan bahseder.⁴²¹ Mustafa Kemal konuşmasına şu

⁴¹⁸ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 354.

⁴¹⁹ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 354; İsmet İnönü’nde başka bir trenle yola çıktığı bilgisi yer almakla beraber seyahatin amacının ne olduğu hakkında bilgi yer almamaktadır. Eskişehir’de yapılan toplantının 4 saat sürdüğü ve sonrası İsmet İnönü ve hükûmet üyelerinin Ankara’ya döndüğü aktarılmaktadır. **Türk Sözü**, 7 Ocak 1937, s. 1; **Haber Gazetesi**, 6 Ocak 1937, s. 6. Hatay konusu ile alakalı olarak yola çıktığına dair gazetelerde yayınlar olmuştur. Fransız basının bu gelişmeden rahatsız olduğu ifade edilmektedir. **Türk Sözü**, 9 Ocak 1937, s. 2; **Cumhuriyet**, 6 Ocak 1937, s. 1-4.

⁴²⁰ Toplantının konusunun Hatay olduğu ileri sürülmektedir. Bkz: **Akşam**, 6 Ocak 1937, s. 1; **Akşam**, 7 Ocak 1937, s. 1; **Son Posta** 7 Ocak 1937, s. 1. Adana’ya Atatürk’ün gelebileceği haberleri yer almıştır. **Haber Gazetesi**, 7 Ocak 1937, s. 1; Turgut, **Kılıç Ali’nin Anıları**, s. 340-342.

⁴²¹ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 365-366. Damar Bey’in 1934 yılını ifade etmesi anılarını uzun yıllar sonra yazmaya başlamasından tarihleri karıştırmamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Atatürk’ün 26 Ocak 1933 yılındaki gezisinden sonraki gezisi 1937 yılındadır. Çanak, **Atatürk’ün Ziyaretleri**, s. 72-74; Ayrıca dönemin gazeteleri de olayın 1933 yılında olduğunu teyit etmektedir. **Türk Sözü**, 27 Ocak 1933, s. 1, **Cumhuriyet**, 31 Ocak 1933, s. 1, **Milliyet**, 31 Ocak 1933; **Son Posta**, 31 Ocak 1933; s. 3, **Vakit**, 31 Ocak 1933, s. 1.

sözler ile devam eder: “*Yeni adın Damar olacaktır. Temiz bir ailenin temiz bir damarı çok münasip ve sana yakışacak bir isimdir. Çok imreniyorum kabul ediniz.*”

Damar Bey, Atatürk’ün iltifatlarından çok memnun olmuştur. “*Derhal! Emredersiniz Paşam.*” dediğini aktaran Damar Bey, daha sonra oteline dönmüş ve Atatürk’ün bu isim mevzusunu sofrada sonlandırdığını düşünmüştür. Ertesi gün köşkün çalışanlarından birisi Damar Bey’i davet etmeye gelmiş ve o da davete icabet etmiştir. Atatürk’ün şahsi sigarasından içtikleri sırada, Paşa, dün geceki konuşmalarında ciddi olduğunu ve bir an önce mahkemeye başvurarak ismini değiştirmesi gerektiğini söyler. Ancak mahkemelerin isim değiştirmede sorun çıkardığı için Cumhurbaşkanının emri demesini ve böylece kolaylıkla karar bağlanacağını Damar Bey’e aktarır.⁴²²

Damar Bey, daha sonra Adana’ya dönmüştür. Atatürk 1934 yılının Şubat ayında Adana’ya teşrif ettiğinde vagonun yanında onun ismini Zamir olarak duymuştur. Atatürk, vagona binen Damar Bey’e dönerek: “Oradaki insanların içinde *“Arkadaşlar ben Zamir Bey’in adını Damar’a çevirdim. Hâlâ Zamir diye hitap ediyorsunuz demiştir.”* Daha sonra: “Yoksa mahkemeye hâlâ müracaat edip resmî formaliteyi tamamlamadın mı?” diye sormuştur. Damar Bey kendisinin kıpkırmızı olduğunu ve ihmalkârlığını kabul ettiğini belirtmiştir. İşlerin yoğunluğundan vakit bulmadığını söylemesi üzerine Paşa’nın: “Yarın mahkemeye müracaat ediniz” dediğini aktaran Damar Bey ertesi gün Ferit Celal Güven, Turhan Cemal Beylerin şahadetleriyle adının değişmesi ilamını almıştır.⁴²³ Damar Bey’in torunlarından Zeynep Şanlıer Tansuğ Hanım da bu konu hakkında şu bilgileri vermiştir: “*Aslında*

⁴²² Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 366.

⁴²³ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 365-366; İsminin soyadına uymadığı hakkında bilgi yer almaktadır. Bkz: **Son Posta**, 31 Ocak 1933, s. 3.

*Zamir olan adını Atatürk'ün ricasıyla değiştirmiş. Atatürk, samimi bir anında, Zamir Bey isminiz size yakışmıyor demiş. Damar Bey'de Nasıl Paşam? diye sormuş. Bütün Türkiye değişirken, sizin isminizin de değişmesi gerekir. Temiz ve asil kanınızdan dolayı Damar ismini yakıştırdım size demiş. Daha sonra, Atatürk'ün Adana ziyaretinde Damar Bey nerede? diye çevresine sormuş. "Damar Bey" in kim olduğunu kimse bilememiş. Tekrar Zamir" adıyla sorup Dedem gelince, Yoksa adınızın değişmesini ihmal mi ettiniz? diye Atatürk sitem etmiş. Dedem Paşam bu isim değişikliği problem olabilir. Kayıtlarda harf bile yanlış yazılsa sorun oluyor. Ben adımlı değiştirecek olsam neler gelir başıma? demiş. Atatürk özel bir talimat vererek (orijinali Korkut Amcamız da bulunur) Böylece, Dedemin adı Damar Bey olarak sorunsuz değişmiş.*⁴²⁴

⁴²⁴ <http://www.arikoglu.com.tr/tr/Makaleler/sessizligin-resmini-cizen-mimar/1/10> (E.T 24.05.2020)

Sonuç

Damar Arıkoğlu, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşamış ve devletin yıkılış dönemine şahit olmuştur. Bu yıkılış sürecinde kendisi ve ailesi türlü ıstıraplar çekmekle beraber Adana bölgesinin maruz kaldığı zulüm ve sıkıntılara da tanıklık etmişlerdir. Cephede zengin bir ailenin oğlu kimliği ile değil; vatansever bir Millî Mücadeleci sıfatıyla çalışmış ve birliklere maddi ve manevi destek olmak için bin bir türlü yol seçmiştir. Meclise katılan Damar Bey, öncelikle ülkenin kurtarılmasını benimseyen Mustafa Kemal'in kısa sürede güvenini kazanmış ve bu evrede düşüncelere sahip olmuştur. Onun için Mustafa Kemal bir kurtarıcı olmuş ve ömrünün son nefesine kadar bu düşüncüyü telaffuz etmekten asla çekinmemiştir. Millî Mücadele yıllarında mecliste daha fazla sorumluluk almış ve daha etkin bir rol oynamıştır. Dördüncü meclis dönemine kadar CHP grubunun ateşli bir hatibi de olmuştur.

1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Anadolu'da giriştiği hareket CHP yönetimini rahatsız etmiş ve parti yönetimi, milletvekillerinin sadece Ankara'da olması yerine bölgelerde halkın sorunları ile yakından ilgilenmelerini istemiştir. Mustafa Kemal'de dâhil partiye mensup milletvekilleri birçok ili gezmişlerdir. Dördüncü dönem meclisinden itibaren mecliste söz alma ve teklif verme hususunda sayısal olarak önceki dönemlere göre düşüş yaşayan Damar Bey, bölge sorunları ile sahada ilgilenererek Adanalıların itimadını kazanmıştır. Adana'daki faaliyetleri yerel ve ulusal basında dikkatle takip edilmiştir. Ancak *Yeni Adana* gazetesi sahibi ve başyazarı olan Ahmet Remzi Yüreğir hakkında kaleme aldığı bir raporda onu muhalif olarak belirtmiş ve Remzi Bey'in parti ile sorun yaşamasına neden olmuştur. Bu gerginlik sebebiyle bir diğer Adana gazetesi olan *Türk Sözü*'ne kıyasla söz konusu gazetede

kendisi hakkında daha az miktarda haber yapılmıştır. Ancak *Türk Sözü* gazetesinin başyazarı ve sahibi olan Ferit Celal Güven'in parti teşkilatında sevilmesine ek olarak bu kişiyle aralarında herhangi bir huzursuzluğun bulunmaması sebebiyle Damar Bey'in ne zaman ilden ayrıldığı veya şehre ne zaman döndüğü, satılık bahçe ve arazileri de dâhil tüm konular özellikle bu gazetede haber yapılmıştır.

Toprak ile ilgili konulardaki makaleleri daima birinci sayfada ve birinci sütunda yayınlanmıştır. Teftiş amacıyla Adana ili ve civarındaki ilçeler için tetkik raporları hazırlayan Damar Bey ve arkadaşları, Anadolu'daki ve özellikle Adana'daki ailevi sorunlar, kültürel problemler, ziraat vb. birçok konuda tespitler yapmışlar; il yöneticilerinin katkılarıyla ve kendi nüfuzlarıyla, karşılaştıkları sorunları çözmeye çalışmışlardır. Çözemedikleri sorunları ise Ankara'ya iletmekten çekinmemiştir. Adana şehri için önemli bir figür olan Damar Bey, halk tarafından sevilen birisi ve Atatürk'ün büyük dostu olarak görülmüştür. Atatürk'ün yaptığı ziyaretlerde yanında bulunarak Adana'nın sorunlarını ilk ağızdan ifade etmesi ile halkının takdirine mazhar olmuştur. Şehre, kanun teklifleri, toprak hastalıkları ve diğer ziraat konularında daima yardımcı olmuştur. Gerekğinde işin uzmanı yabancı akademisyenlerden de destek almıştır.

Adana'da eğitim ve öğretime de önem veren Damar Bey, köy okulları yaptırarak bu alanda da vilayetine destek olmuştur. Ona göre kalkınma ziraat ile başlayacak, yerli sanayi ile olacaktır; ama bunları sağlamak için ilk adım eğitimidir. Bu düşünceyle Adana'daki eğitim ve öğretim faaliyetlerinde imzası bulunan Damar Bey, kendi çocuklarını yurtdışına göndererek bu düşüncesini hem kendi ailesine hem de seçildiği bölgeye aşılama çalışmış ve bu açıdan tutarlı bir siyasetçi olduğunu bizlere kanıtlamıştır. Böylesine önemli bir şahıs olan Damar Arıkoğlu'nun 26 yıllık siyasi

yaşamı, görüşleri ve fikirleri; Türkiye’de meydana gelen olayların daha iyi anlaşılması konusunda onu oldukça değerli bir noktaya taşımıştır. Mustafa Kemal’in Çankaya’daki masasında bulunmaya özen gösteren Damar Bey’in hayatını VE faaliyetlerini de göz önüne alarak anlatmaya çalıştık. Milliyetçi, vatanperver ve yasa adamı olarak niteleyebileceğimiz Damar Bey, yazılı kanunlara her zaman uymanın zorunluluğu prensibiyle hareket etmiş ve bu doğrultuda 26 yıllık siyasi hayatına son noktayı koymak istemese de bunu yapmak zorunda kalmıştır.

Eski milletvekillerinden Atatürk muhaliflerini partiye kazandırma amacı taşıyan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün Damar Bey’i sadece bir dönem aday göstermesi ilginçtir. Damar Bey’in Atatürk’ün ölümü sonrası siyasette pasifleşmesi, mecliste de kayda değer bir faaliyetinin olmaması ve Toprak Kanununa muhalefeti, İsmet İnönü tarafından niçin aday gösterilmediğini açıklar niteliktedir. 1950 yılında tekrar girişimde bulunduysa da aday gösterilmemiştir. Sonrasında Damar Bey’in adı Demokrat Parti veyahut başka partilerle anılsa da herhangi bir siyasi yapının içerisinde yer almamıştır. 1946 sonrasında özlemle andığı dostu Atatürk’ü ve onun inkılaplarını halka anlatarak ömrünü geçiren Damar Bey, arazilerini modernize ederek bölgedeki nüfuzunu sürdürmeye devam etmiştir.

Kaynakça

A-Arşiv Belgeleri

BCA f.490.01., y, 318.1309-1.

BCA f.30.10., y, 4.21.14.

BCA f.490.01., y, 704.397.1.

BCA f.30.01., y, 18.102.18.

BCA f.490.01-454-1870-3

BOA DH.İ.UM 20/2

BOA DH ŞFR 656/15

BOA DH EUM 2 Şb 67/8

BOA HR.İM 21/43/01

TRT Arşivi

B. Süreli Yayınlar (Süreli Yayın numaraları ve tarihleri metin içerisindedir.)

Resmî Yayınlar

Resmî Gazete

TBMM Tutanak Dergisi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları (Zabıt Ceridesi) (1920-1923, 1923-1927, 1927-1931, 1931-1935, 1939-1943, 1943-1946, Dönemleri)

Gazeteler

Akşam

Bugün

Cumhuriyet

En Son Dakika

Haber

Hâkimiyeti Millîye

Halkın Sesi

Kurun

Milliyet

Son Posta

Tan

Türk Sözü

Ulus

Vakit

Yeni Adana

Yeni Asır

Yeni Mersin

C. Kitaplar

AKÇİÇEK – KARAYAMAN, Eren, Mehmet, **Atatürk'ün Türk Ocaklarını Ziyaretleri ve Yaptığı Konuşmalar**, Türk Ocağı Yayınları, Ankara 2008,

AKŞİN, Sina, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Gelecek Yayınevi, İstanbul 1980.

AKYOL, Taha, **Atatürk'ün ihtilal Hukuku**, Doğan Kitap, İstanbul 2012.

ALİ, Kılıç, **Atatürk'ün Son Günleri**, Sel Yayınları, İstanbul 1955.

ARIKOĞLU, Damar, **Hatıralarım**, Tan Gazetesi Yayınevi, İstanbul 1961.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C. 4, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II (1906-1938), ATAM Yayınları, Ankara 1997.

ATAY, Falih Rıfkı, **Çankaya I**, Yeni Gün Haber Ajansı Yayınevi, Ankara 1999.

AVANAS, Ahmet, **Milli Mücadele'de Konya**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.

AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, Bilgi Yayınları, İstanbul 1975.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1976.

_____, **Tek Adam**, Remzi Kitabevi, Ankara 1993.

BİNARK, İsmet, **Türk Parlamento Tarihi TBMM VI. Dönem 1939-1943**, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2010.

_____, **Türk Parlamento Tarihi TBMM VII. Dönem 1943-1946**, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2010.

BOZKURT, Mahmut Esat, **Atatürk İhtilali**, Tupaş Yayınları, İstanbul 2003.

CEBESÖY, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul 2017.

ÇAKAN, Işıl, **Türk Parlamento Tarihinde İkinci Meclis**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1999.

ÇAVDAR, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1850**, İmge Yayınevi, Ankara 2019.

ÇELEBİ, Mevlut **Türk İnkılâp Tarihi**, Özel Yayınları İzmir 2007.

ÇELİK, Kemal, **Millî Mücadelede Adana ve Havalisi 1918-1922**, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

ÇOKER Fahri, **Türk Parlamento Tarihi TBMM IV. Dönem 1931-1935**, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1998.

_____, **Türk Parlamento Tarihi TBMM I. Dönem 1919-1923**, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1994.

ÇUFALI, Mustafa, **Türk Parlamento Tarihi VIII Dönem 1946-1950**, TBMM Yayınları, Ankara 2012.

DEMİREL, Ahmet, **Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

ENER, Kasım, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, Mesleki ve Teknik Açık Öğretim Matbaası, Ankara 1996.

_____, **Çukurova'nın Kurtuluşu ve Kurtuluş Savaşı**, Berksoy Matbaası, İstanbul 1963.

ETHEM, Çerkes, **Anılarım**, Berfin Yayınları, İstanbul 1993.

Fotoğraflarla Atatürk, Atase Yayınları, Ankara 2015.

GOLOĞLU, Mahmut, **Millî Mücadele Tarihi-III 1920 Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

_____, **Üçüncü Meşrutiyet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

GÖK, Dursun, **İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi (1923-1927)**, Günay Ofset Yayınları, Konya 1995.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip, **Milli Mücadele başlarken Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

GÖYÜNÇ, Nejat, **Millî Mücadele'de Sivil ve Askeri İdare İlişkileri**, İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Ankara 1985.

GÜNEŞ İhsan, **Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem 1935-1939**, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2001.

HANIOĞLU, Mehmet Şükrü, "Talat Paşa", **Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, C. 39, İstanbul 2010, s.502-503.

HATİPOĞLU, Süleyman, **Türk Fransız Mücadelesi,(Orta Toros Geçitleri 1913-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001.

İĞDEMİR, Uluğ, **Atatürk'ün Yaşamı 1881-1918**, c. 1, TTK. Yayınları, Ankara 1988.

İNÖNÜ, İsmet, **İsmet İnönü'nün Hatıraları, Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi ve Antlaşması**, Yenigün Yayınevi, İstanbul 1998.

KAFKAS, İ. Gürşen, **Atatürk'le Çocukluğum**, Orfe Basımevi(Basım yılı ve yeri yok).

KAHRAMAN Yusifoğlu, **Kahraman Atatürk'ten Hatıralar 4 Çağdaş Cumhuriyet Kadımı**, Yılmaz Yayınevi, İstanbul 2011.

KARAYAMAN, Mehmet, **Atatürk'ün Türk Ocaklarını Ziyaretleri ve Yaptığı Konuşmalar**, Türk Ocağı Yayınları, Ankara 2008.

KASAPOĞLU, Ahmet, **Millî Mücadele Anıları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

KAVCAR, Cahit **Vasıf Çınar Yaşamı ve Hizmetleri**, Türk Eğitim Derneği Yayınları, İstanbul 1999.

KİNROSS, Lord, **Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu**, Çev: Necdet Sander, Altın Kitapları Yayınevi, İstanbul 1994.

KOCATÜRK, Utkan, **Doğumundan Ölümüne kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2007.

KOÇ, Mehmet, **Atatürk Akşehir'de**, Akşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2010.

LEWİS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev: Metin Kırıatlı, TTK Yayınları, Ankara 1984.

MANGO, Andrew, **Atatürk**, Sabah Kitapçılık, İstanbul 2000.

MELEK, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kuruldu**, TTK Yayınları, Ankara 1966.

OKYAR, Ali Fethi, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Fesh Edildi**, İsis Yayınları, İstanbul 1987.

ONAR, Mustafa, **Saimbeyli**, Ekin Yayıncılık, Adana 1989.

ORBAY, Rauf, **Cehennem Değirmeni 2**, Emre Yayınları, İstanbul 1993.

ORBAY, Rauf, **Siyasi Hatıralar** , Örgün Yayınevi, İstanbul 2003.

ORMAN, Altan Deli, **Atatürk'ün Hayatındaki Kadınlar**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1999.

ÖNDER, Mehmet, **Atatürk Konya'da**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1989.

_____, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1975.

ÖTGÜN, Ömer, **Atatürk Evleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dosam Basımevi, Ankara 2007.

ÖZKAN, Mümtaz, Numan E Babaroğlu, **Süne**, SES Reklam İletişim ve Baskı Hizmetleri, Ankara 2015.

ÖZTÜRK, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem 1923-1927**, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

_____, **Türk Parlamento Tarihi TBMM I. Dönem 1927-1931**, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

PALAZOĞLU, Ahmet Bekir, **Atatürk Kimdir? Atatürk'ün Milliyetçiliği 4**, Nobel Yayınevi, Ankara 2006.

PALUR, Hasan, **Muhafızı Atatürk'ü Anlatıyor: Emekli General İsmail Hakkı Tekçe'nin Hatıraları**, Analiz Yayınevi, İstanbul 2000.

SABİS, Ali İhsan, **Harp Hatıralarım İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri**, Nehir Yayınları, İstanbul 1993.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne)** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

SEVÜK, İsmail Habüb, **O Zamanlar İstanbul**, Cumhuriyet Matbaası, Ankara 1937.

_____, **Atatürk İçin**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939.

_____, **Atatürk'le Beraber**, (Haz: Lütfü Tunç), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

SOFUOĞLU, Adnan, *TBMM'NİN Özellikleri ve Yapısı*, (Edt. Fatma Acun), **Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi**, Siyasal Kitapevi, Ankara 2009.

SÖKMEN, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Yenigün Basımevi, Hatay 1999.

ŞENER, Cemal, **Çerkes Ethem Olayı I**, Çağdaş Yayınevi, İstanbul 2000.

ŞENŞEKERCİ, Erkan **Mustafa Kemal Atatürk Söylev (1919-1927) ve Demeçler (1928-1938)**, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa 2004.

ŞİMŞİR, Bilal **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

_____, **Bizim Diplomatlar**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996.

TBMM Albümü, 1920-1950, TBMM Yayınları, Ankara 2010.

TOROS, Taha, **Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

TUNÇAY, Mete, **Mondros Mütarekesi**, (Edt: Sina Akşin), **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yayınevi, İstanbul 2000.

TURGUT, Hulusi, **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005.

Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Atase Yayınları, Ankara 1999.

Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Başkanlığı Basım Evi, Ankara 1972.

YÜKSEL, Erol, **Milli Mücadele'den 27 Mayıs'a Bir Siyasetçi; Refik Koraltan**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.

D. Makaleler

ARMAOĞLU, Fahir, *Lozan Konferansı ve Musul Sorunu*, **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2012, s. 125.

BAŞ, Arda *Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri Ve Günümüze Etkileri* **ATAM**, C. 31, S. 92, s. 31-63.

BOZKURT, İbrahim, *Atatürk'ün Mersin Ziyaretleri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, **Atatürk Yolu Dergisi** S. 61, s. 79-110.

ÇANAK, Erdem Atatürk'ün Yurt Gezilerine Bir Örnek 1930-1931 Gezisi, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Mart 2016, s. 128-175.

ÇANAK, Erdem, *Atatürk'ün Adana Ziyaretleri*, C. 30, S. 90, **ATAM**, Ankara 2014, s. 49-82.

ÇETİN, Türkan, *Cumhuriyetin İlk yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy Kanununun Çıkarılması*, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C. 2, s. 4-5.

ERDAL, İbrahim, *Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabat Paktı*, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi** C.12, S. 34, s. 82.

ERDAL, İbrahim, *Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabat Paktı*, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, C. 12, S. 34, s. 82.

HATİPOĞLU, Süleyman, *Atatürk, Ayşe Fıtnat ve Hatay*, **Güney Rüzgâr Dergisi**, 1997 S. 3, s. 30-34.

HAZIR, Tunahan, *Atatürk Dönemi Türkiye- Mısır İlişkileri: Fes Krizi*, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.12, s. 52, s. 343-347.

ORTAYLI, İlber, *Türk Tarihçiliğinde Biyografi İnşası ve Biyografik Malzeme Sorunsalı*, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar - I.** Uluslararası Tarih Kongresi, 24-26 Mayıs 1993, Ankara, Tarih Yurt Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 62.

ÖZÇELİK, Ayfer, *Ali Fuat Cebesoy*, **Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, C. 7, İstanbul 1993, s. 194-195.

SAĞLAM, Nuri, *İsmail Habip Sevük*, **Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 6-7.

ŞİMŞİR, Bilal, *Fes Olayı Türkiye-Mısır İlişkilerinden Bir Sayfa (1932-1933)*, **Belleten**, C. 48, Ocak Nisan 1984, S. 189-190, s. 1-54.

TEKİN, İdem, *Ahmet Remzi Yüreğir'in Hayatı ve 8.Yasama Dönemi Faaliyetleri*, **Tarih Okulu Dergisi**, S. 22, s. 328.

UTKU, Nihal Şahin, *Biyografik Tarih Yazımı İçin 'de Siyer*, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S: 44 , s. 280.

E. Tezler

AKYÜREK, Seval **Değişik Fonolojik Özelliklere Sahip Buğday Çeşitlerinde Süne Zararının Verim ve Kalite Üzerine Etkisi ve Genetik Farklılıkların Belirlenmesi**, Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarla Bitkileri Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Tekirdağ 2014.

ATASEVEN, Süleyman, **Rauf Orbay Biyografisi**, 9 Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1997.

BULUT, Engin Çağdaş, **Modern Türkiye'de Komünizm Algısı(1923-1960)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Trabzon 2019.

CAN, Neslihan, **Atatürk ve İnönü Dönemi Sosyal Yardım Politikalarının Karşılaştırmalı Bir Analizi(1923-1950)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarih Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.

CAN, Neslihan, **Atatürk ve İnönü Dönemi Sosyal Yardım Politikalarının Karşılaştırmalı Bir Analizi(1923-1950)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarih Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.

CİVELEK, Sinan **İsmet İnönü Dönemi Kars Milletvekilleri (1938-1950)**, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars 2013.

ÇANLI, Mehmet, **Milli Mücadele’de Uygulanan Askeri Strateji**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Enstitüsü Atatürk ve İlkeleri İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2019.

ÇATALBAŞ, Erkan, **Kurtuluş Savaşı’nda Gayri Nizami Harp ve Güney Cephesi**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora Programı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2020.

ÇETİN, Türkan, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Köylü Politikası (1923-1950)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 1997.

DOĞRU, Deniz, **1923-1950 Dönemi Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kütahya Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri**, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Uşak 2004.

GÜLCAN, Oğuz, **Fransız Kaynaklarına Göre Lozan Barış Konferansı'nda Fransa**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2014.

GÜRBÜZ, Tahsin, **Millî Mücadelede Bozkır İsyanları**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalı Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010.

İDEM, Tekin, **Adana Vilayeti Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Ahmet Remzi(Yüreğir) Bey**, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2005.

KARA Polat, **Türkiye-İran İlişkileri, (1923-1960)**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2010.

KARAHAN, AbdülKadir, **Mondros'tan Lozan'a Türk Basını**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995.

KIRAÇ, Bahar, **Mondros Mütarekesi'nden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşuna Kadar Hüseyin Rauf (Orbay) Bey**, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2019.

KÖSE, Gülistan, **Birinci Mecliste Adana Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri**, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2012.

MERTCAN, Hakan, **Türk Modern Devletinin Oluşum ve Gelişim Sürecinde Siyasal İktidar Karşısındaki Konumları ve Kimlik Sorunsalı Bağlamında Nusayriler**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2012.

ÖKTE, Sezai Kürşat, **Cumhuriyet Halk Partisi Vilayet/İl Kongrelerinin Parti Politikalarına Etkileri (1930-1950)**, Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2019.

SARIGÜZEL, Nedim, **Birinci ve İkinci Dönem Türkiye Büyük Meclisinde Antalya Milletvekilleri(Biyografileri ve Faaliyetleri)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009.

ŞAVKILI, Cengiz, **Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938)**,Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

TEKE, Ali, Vehbi, **Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde I-V Dönem Arası Adana Milletvekilleri**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.

ÜNAL, Suzan, **1923 ve 1927 Seçimleri**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarih Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

YILDIRIM, Cihat, **Millî Mücadele Döneminde İçel Sancağı**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Atatürk ve İlkeleri İnkılap Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 1998.

YILMAZ, Murat, **Tek Parti Döneminde Müstakil Mebuslar ve CHP Müstakil Grubu (1931- 1946)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002.

YILMAZ, Yahya, **Hatay Devleti Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen'in Hatay Bağımsızlığındaki Yeri ve Siyasi Önemi**, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Hatay 2018.

F. İnternet Adresleri

<http://www.arikoglu.com.tr/tr/Makaleler/adanayi-adana-yapanlar-damar-arikoglu-02102012/1/8>

<http://www.arikoglu.com.tr/tr/Makaleler/sessizligin-resmini-cizen-mimar/1/10>

<http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/essiz-kahraman-ataturk-hatay-sana-minnettardir-1500444>

<http://www.kirsehir.gov.tr/tarihce>

<https://istanbul.tarimorman.gov.tr/Belgeler/KutuMenu/Brosurler/Zararlilar/sune.pdf>

Ekler

EK-1: Damar Arıkoğlu'nun İlk Dönem Mazbatası

Ek-2: Damar Arıkoğlu'nun İkinci Dönem Mazbatası

Ek-3: Damar Arıkoğlu'nun Üçüncü Dönem Mazbatası

Ek-4: İsmiinin Değişmesi İle İlgili Mahkeme Kararı

Ek-5: Damar Arıkoğlu'nun 1950 Seçimleri İçin İsmet İnönü'ye Gönderdiği Mektup

Ek-6: Damar Arıkoğlu'nun İthal Traktörler İçin Verdiğı Kanun Teklifi

Ek-7-8: 28 Ocak 1933 Adana Gezisine Ait Fotoğraflar

Ek: 9: Damar Arıkoğlu1961 Yılında Tekrar Mecliste

Ek:1

تورکيا پوپوک ملت مجلسه ايکس دوره انتخابده ايتا انتخاب اولونان دولت گرايه مخصوص مختصر ترجمه حال ورتايدور .

قوت :

دائرة انتخابيه	آينه	انتخاب اول صوك ماسور	نام و نام خانوادگی
امس	خبر	ماسور وکيله انتخاب اول صوك وکيل	آهنگر باغچه سده مجلس مرمي اعفای پوپوک
پوپوک امس	پوپوک زاره حاکميه	مجلسه اعاليه تارکي	نام و نام خانوادگی
تارکي تولی	آينه	قاجارای پوپوک انتخاب اول	آهنگر باغچه سده مجلس مرمي اعفای پوپوک
محل تولی	آهنگر پوپوک فریکس	مجلسه مجلس مرمي اعفای پوپوک	آهنگر باغچه سده مجلس مرمي اعفای پوپوک
مسکي	خبر	مجلسه مجلس مرمي اعفای پوپوک	آهنگر باغچه سده مجلس مرمي اعفای پوپوک

فصله زمره مال (۳) حقیقت صامیح روتقا مجید ، زاره سده مجلس مرمي اعفای پوپوک برنام تحصیل خفیه -

آهنگر باغچه سده مجلس مرمي اعفای پوپوک

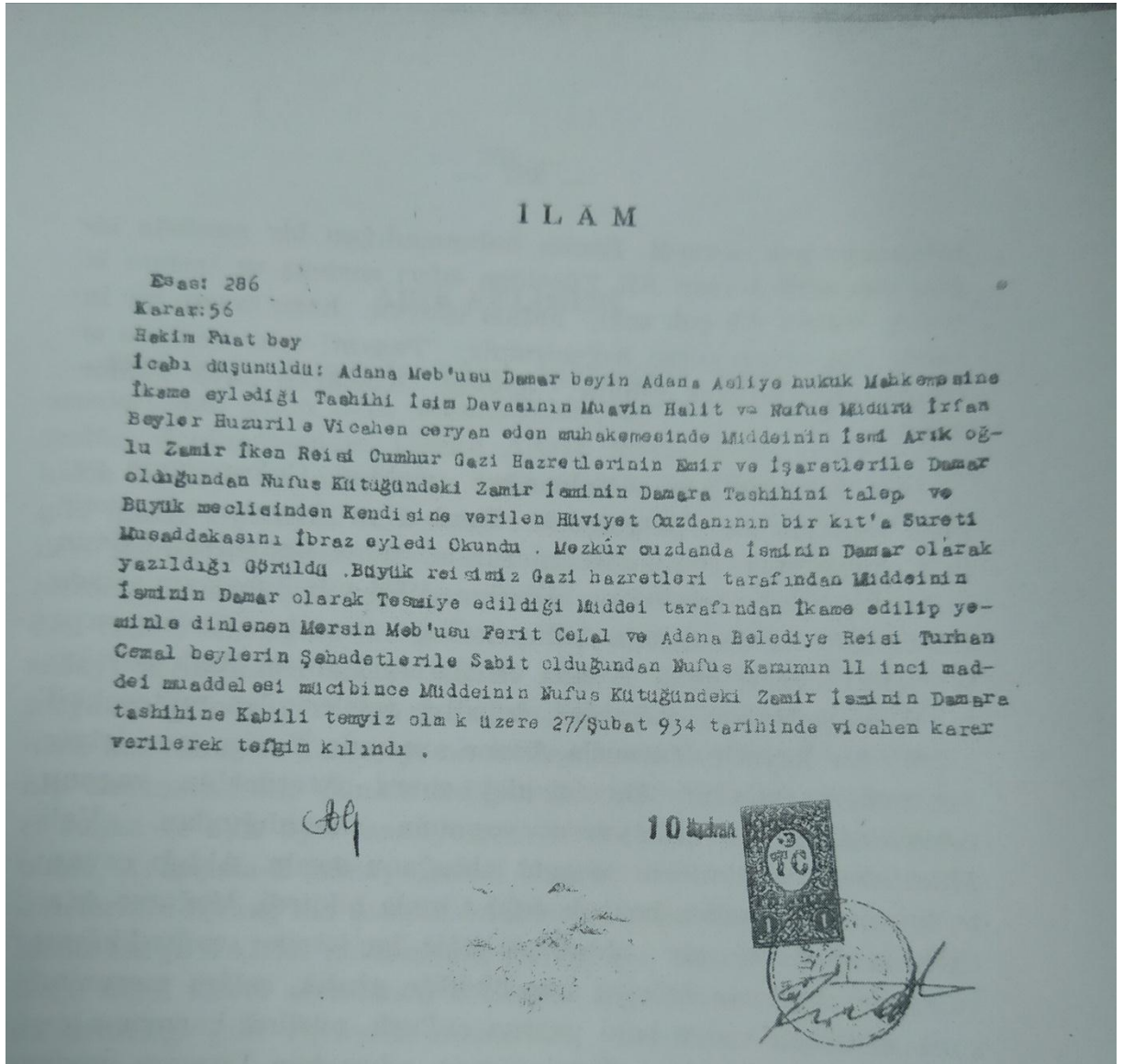
خبر

(۱) پوپوک مجلس مرمي اعفای پوپوک
 (۲) پوپوک مجلس مرمي اعفای پوپوک
 (۳) پوپوک مجلس مرمي اعفای پوپوک

Damar Bey'in İlk Dönem Mazbatası

(TBMM Arşivi, Devre 1, Sicil No: 329)

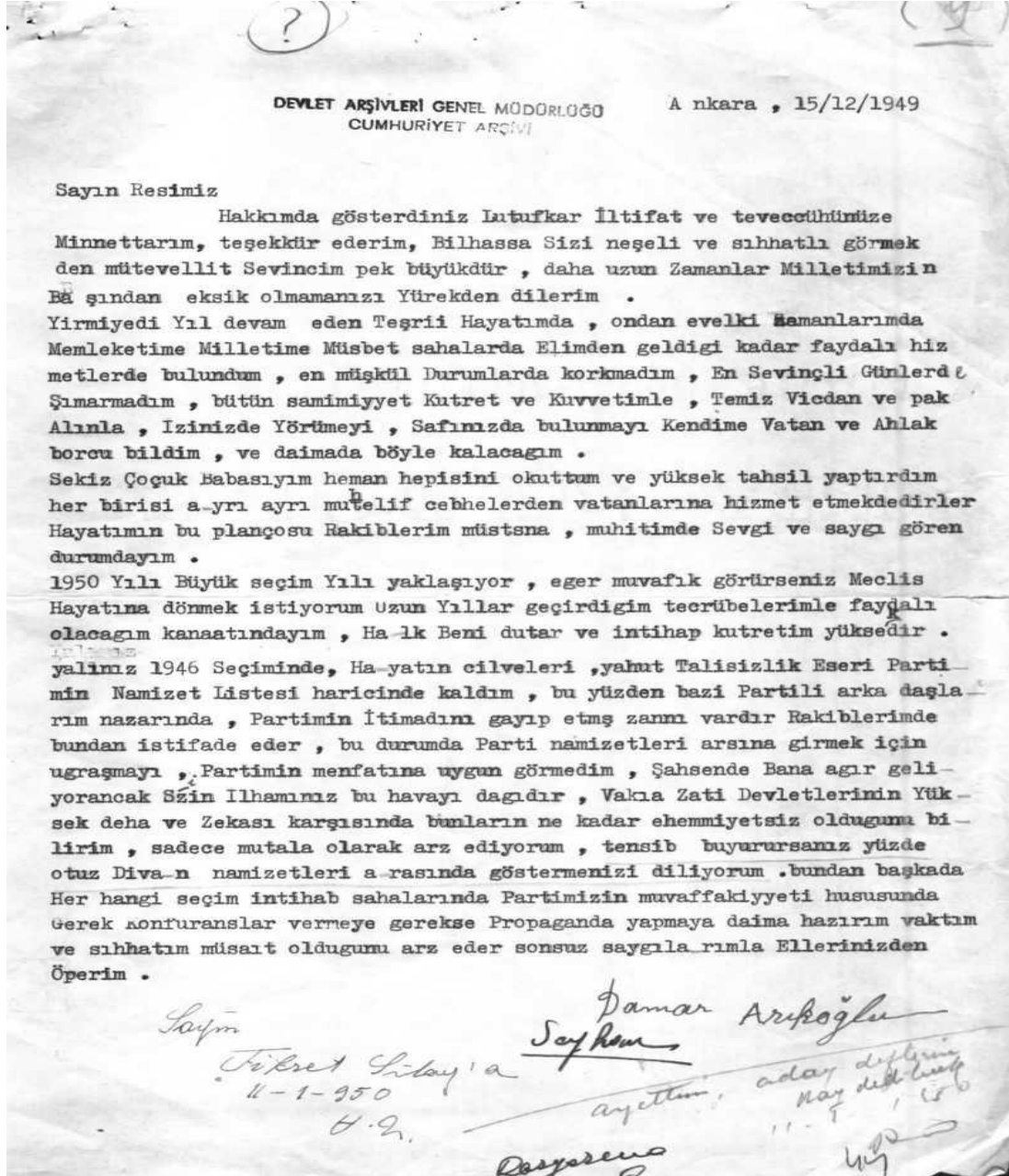
Ek.4

Damar Bey'in İsmi Değişikliği İle İlgili Mahkeme Kararı

(Arıkoğlu, Hatıralarım s. 368)

Ek.5

Damar Arıkoğlu'nun 1950 Seçimleri İçin İsmet İnönü'ye Gönderdiği Mektup

(BCA f.490.01., y, 318.1309-1.)

Ek:6

T. C. BAŞVEKÂLET Yazı İşleri Müdürlüğü Şube:		Dosya işaretleri	
T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ			
Gelen	Tarihi	<i>Ziraat ve İktisat</i> <i>İktisat</i> <i>Adliye</i> <i>Seyhan Melhus Damar</i> <i>Arıkoğlu tarafından verilmiş, memle-</i> <i>Hamid</i> <i>Kete ithal edilecek ve ya edilmiş olan Ziraatte</i> <i>müstamel traktörlerin yedek parçaları</i> <i>haklarında</i> <i>verilmiş olan Kanun Teklifi'nin</i> <i>birer sureti</i> <i>lûke sunulmuştur.</i> <i>Borçvâkile N.</i> <i>Çiis.</i> <i>Seyhan Melhus Damar</i> <i>Arıkoğlu tarafından verilmiş</i> <i>Ziraat ve İktisat Encümenlerine</i> <i>hazırlanmış B. M. M. Reisliğinden</i> <i>30-12-1936 tarihli teyare ile bildirilen</i>	
Evrakın	Numarası		
Müservit			
Tesvit tarihi	30.12.1936		
Mübeyyiz			
Tebyiz tarihi	31.		
Mukabele edenler			
Sadira	Umumi		
No.	Hususi		
Merbutatı	N. 088		
Sevk tarihi	2-1-37		
Mukayyidin imzası			

-9-

Damar Arıkoğlu'nun İthal Traktörler İçin Verdiği Kanun Teklifi

(BCA f.30.10., y, 4.21.14.)

Ek:7

Adana, 28 Ocak 1933 Küçük   ocu  un Solunda Damar Arıkoğlu

(Fotoğraflarla Atatürk, s. 242.)

Ek:8

Adana, 28 Ocak 1933. Atatürk'ün Solunda Damar Arıkoğlu.

(Fotoğraflarla Atatürk, s. 243.)

Ek:9

BİRİNCİ B.M.M. 41 YIL sonra tekrar toplandı

İlk Meclis binasının müze oluşu dolayısıyla yapılan törende hayatta kalan üyeler sembolik toplantı yaptı

ANKARA, ORHAN TOKATLI bildiriyor

BİRİNCİ Türkiye Büyük Millet Meclisinin toplandığı binada dün «B.M.M. Müzesi» açıldı.

Bahçede yapılan törenden sonra Birinci Meclis binasına toplanan 52 üyesinden davet üzerine Ankara'ya gelen 35 i tarihi salonda toplanarak «23 Nisan 1920» tarihli ilk celseyi sembolik olarak gerçekleştirdi.

Ali Fuat Cebesoy'un başkanlık ettiği bu celsede konuşan mebuslar o günkü meclis anılatmışlardır. Batum mebusu A. Rıza Acar Birinci Meclisin fedakarlığı sebebiyle anlatırken onun konuşmasından başkası Cebesoy'a ara-larında münakaşa çıkmıştır. Başkan tarihi çan'ı çalarak hatibin konuşmasını istemiştir. Buna sinirlenen Batum mebusu da kürsüden inmiştir. Adana mebusu Zahir Arıkoğlu da Birinci Meclisin bir tarihçesini yazmış ve «Burada bizler idareyi havası içinde konuşurduk, idaremiiz kısılmazdı, tartışmalar olurdu» demiştir. Atatürk'e alt hatıraları anlatan Kayseri mebusu Atıl Tümen de sözlerine şöyle son vermiştir:

«Atatürk sayesinde yazıyoruz» demiştir.

M.B.K. üyesi Süphî Gürsoytrak'ın konuşmasından sonra Cebesoy sembolik oturumunu yapmıştır.

Birinci Meclisin sembolik toplantısına Cebesoy başkanlık ederken Adana mebusu Zahir Arıkoğlu konuşuyor.

[Telefoto, Milliyet; ASAF UÇAR - Ankara - İstanbul]

1961 Yılında Damar Bey'in Tbbm Kürsüsünde Fotoğrafı

(Milliyet, 24 Nisan 1961.)